

TARTU RIIKLIK ÜLIKOOL

**EESTI KEELE
GRAMMATIKA
III**

TARTU 1967

TARTU RIIKLIK ÜLIKOOL
Eesti keele kateeder

A. Kask

EESTI KEELE GRAMMATIKA

III

1. vihik

LIITSÕNAD JA SÕNADE LIITUMISVIISID
EESTI KEELES

Tartu 1967

LIITSÕNA MÕISTE, KOOSNEVUS JA LIITUMISVIISID.

Liitsõnaks nimetatakse kahest või enamast liitsõnast või liitsõna tüvest koosnevat sõna, näit. sulepea, kirjutuslaud, viljapuuaed, allmaaraudtee; kõrgrõhkkond, lõikhein, üldkohustuslik, koondaruanne.

Kahest või enamast kõrvutiesinevast liitsõnast erineb liitsõna rea tunnuste poolest. Nii võib liitsõna puhul kõnel-
da foneetilisest, morfoloogilisest, semantilis-leksikaal-
setest ja isegi ortograafilisest liitsõna tunnustest.

Liitsõna (foneetiliseks) tunnuseks on, et liitsõna on koos hääldatav, näit. suurlinn (vrd. suur linn), lasteaed (vrd. laste aed), punalipp, heinamaa, raudteejaam. Tuleb aga märkida, et tegelikus kõnes see liitsõna tunnus ei aval-
du küllalt ilmekalt. Nii kaldutakse sagedasti pikemaid liit-
sõnu lahus hääldama, eriti sel korral, kui liitsõna koosneb enam kui kahest sõnast või kahest pikast sõnast, kuigi sa-
mad sõnad kirjas kirjutatakse kokku, näit. jääpallimeeskond, kergejõustikuvõistlus, kehakultuurikollektiiv, kõhukelmepõ-
letik, kuulipildujatuli, kodulinnukasvatus, kolhoositeemali-
ne, kandidaadidissertatsioon, projektsiooniaparaat, tele-
graafiagentuur, isegi organiseerimisperiood, valimismäärus-
tik jm. Teiselt poolt aga esineb kõnes sagedasti sõnähendeid, mis ei ole liitsõnad, kuid mis hääldatakse koos, näit. lauseis nagu mis sa teed (hääldatakse sageli: missa teed), kas sa tuled (hääldatakse: kassa tuled), ei ole kodus (hääldatakse: eijole kodus), panin laua peale (hääldatakse kiir-
kõneliselt: panin lauabäle). Murdeis võib seesugune kokku-
hääldamine ulatuda isegi selleni, et tekivad sellised liit-
sõnad, nagu sainviirde (seina veerde) jne. Kokkuhääldamine on küllalt oluliseks teguriks ka kirjakeeles liitsõnade, eriti kaassõnast ja nimisõnast koosnevate liitsõnade tekki-
misel (tüüp: alkulmu, alltuule).

Teiseks liitsõna foneetiliseks tunnuseks on ühe pearõhu esinemine liitsõnal. See tunnus on kõige lähemas seoses eel-
misega, sest kui kaks või enam sõna hääldatakse koos, siis
on sellisel sõnal tavaliselt üks pearõhk. Harilikult on liit-
sõnas pearõhk esimesel sõnal, näit. maakoht, muinasaeg, trüki-
koda, köögivili, kettülekanne, kingsepatöö, allveelaev, kaks-
kümmend, niisugune. On aga ka liitsõnu, kus esineb tendents
rõhutada mitte niivõrd esimest kui teist sõna, näit. niisama,
niisamuti, üksteistkümmend, kaksteistkümmend, samuti vöorsõ-
nades nagu sotsiaaldemokraatlik, kosmopoliitiline jne.

Korrektse kirjakeele tarvitamisel tuleb silmas pidada
liitsõnade reeglipärasest hääldamist, s. o. liitsõnade koos-
hääldamist ja pearõhu asetamist esimesele silbile.

Liitsõna morfoloogiliseks tunnuseks on, et käändsõnalis-
tel liitsõnadel käändub ainult viimane liitosa, näit. noor-
mees, om. noormehe, os. noormeest, alaleütl. noormehele;
suurvaim, om. suurvaimu, seestütl. suurvaimust; kottpime, om.
kottpimeda, seesütl. kottpimeda; siidkleit, om. siidkleidi.

Sellest üldreeglist on aga rida erandeid. Nii käänduvad
mõlemad liitosised liitnimisõnades vaenelaps (om. vaeselapse,
os. vaeslast, sisseütl. vaesesselapsesse, m. om. vaestelaste
jne., kuid olev vaeselapsena, rajav vaeselapseni, ilmaitlev
vaeselapseta, kaasäütl. vaeselapsetaga), teinepool 'abikaasa'
(om. teisepoole, os. teistepoolt, alaleütl. teiselepoolele
jne.) ja viimepäev (om. viimsepäeva, os. viimsetpäeva, alal-
ütl. viimselpäeval jne.). Et neid erandeid vältida, on soovit-
tatud esimest sõna tarvitada konsonanttüvelisena, seega siis
kujul vaeslaps (om. reeglipäraselt: vaeslapse jne.), teis-
pool, viimispäev, kuid selline konsonanttüvelise liitumise-
ga lühem kuju on osutunud sobivaks ainult esimese sõna puhul,
kuna kahe viimase sõna puhul see muudab sõna kahemõtteliseks.

Erandiks üldisest liitsõnade käänamisviisist on ka rida
asesõnu, milledes käänduvad mõlemad liitosised. Sellisteks
käänduvateks asesõnadeks on sõnad seesama (om. sellesama, os.
sedasama, sisseütl. sellesesamasse, m. om. nendesamade, kuid
kaasäütl. sellesamaga, rajav sellesamani), seesamane (om. sel-

lesamase, os. sedasamast), seesinane (om. sellesinase, os. sedasinast, sisseütl. sellesesinasesse).

Kolmandaks erandlikult käänduvaks liitsõnade rühmaks on liitpõhiarvud. Nendes käänduvad mõlemad osised aga ainult kolmes käändes, nimelt nimetavas, omastavas ja osastavas, näit. kakskümmend, om. kahekümne, os. kahtekümmend, kuid sisseütl. kahekümnesse, seesütl. kahekümnes jne., kolmeteistkümmend, om. kolmeteistkümnep, os. kolmeteistkümmep, kuid alaleütl. kolmeteistkümnep.

Kõikide eelmiste sõnade puhul olevas, rajavas, kaasa ja ilmaütlevas esimene sõna jääb omastavasse ja vastavas käändevormis esineb ainult viimane liitosis.

Samuti kui eespool mainitud nimi- ja asesõnad käänduvad ka paarissõnad, nagu emb-kumb (om. emma-kumma, os. emba-kumba, kaasaütl. emma-kummaga), kimpsud-kompsud (om. kimpsude-kompsude, os. kimpse-kompse, kaasaütl. kimpsude-kompsudega).

Tähelepanu võiks juhtida ka liitabisõnadele, milledest on tarvitusel kolm kohakäänet. Nende puhul esinevad vastavas käändevormis mõlemad liitsõna osised, näit. väljapoole, väljaspool, väljastpoolt, sissepoole, seespool, seestpoolt, alapoole, allpool, altpoolt. Tuleb aga silmas pidada, et liitnimisõnad, mille esiosaks on abisõna, käänduvad siiski mitte liitabisõnade, vaid liitkäändsõnade eeskujul, s. o. neil käändub ainult viimane sõna, näit. tagatuba, sisseütl. tagatuppa (mitte tahatuppa), seesütl. tagatoas, seestütl. tagatoast, eeskoda, sisseütl. eeskotta, seesütl. eeskojas, tagaplaan, alaleütl. tagaplaanile, alalütl. tagaplaanil jne.

Kuigi murdeis on tugev tendents omadus- ja nimisõnast koosnevais liitsõnades käänta mõlemaid sõnu, näit. ütelda lesknaise asemel lesenaise, noorkuu ajal asemel noorekuu ajal jne., tuleb kirjakeeles liitsõnades käänta ainult viimast liitosist, välja arvatud mõned eespool märgitud erandjuhud.

Kõige olulisemaks liitsõna tunnuseks tuleb pidada liitsõna semantilis-leksikaalset tunnust, mille kohaselt liitsõ-

na erineb vastavatest sõnaühenditest just oma leksikaalse tähenduse poolest. Seejuures tuleb silmas pidada, et liitsõna tähenduslik erinevus sõnaühendist võib olla mitmesugune. See võib olla väga terav ja ilmekas, näiteks juhtudel nagu varsakabi 'teat. taim', lehmamokk 'teat. seen', liivarull 'teat. kala', patuoinas jne. Küllaltki teravalt erineb liitsõna tähendus vastava sõnaühendi tähendustest ka sellistel kordadel, nagu koolipoiss, pinginaaber, odra-karask, rukkileib, kurgitünn, raamaturiiul, aknaklaas, kelgusõit, paekivi jne. On aga ka liitsõnu, mille puhul liitsõna ja vastava sõnaühendi tähenduslik erinevus on küllalt väike ja mis asetsevad n.-ü. liitsõnade piirimail, näit. sõnad nagu vennanaine (vrd. venna naine), täditütar, õepoeg, samuti emakeeleõpetaja, väljaostusumma, sõidumugavus, raharaiskamine, päikesekiir, rahvasterändamine. Alati ei ole küllalt terav ka abisõnalise sõnaühendi ja vastava liitsõnalise määrsõna vahe, näit. juhtudel nagu kohapeal, kohapeale, kui-palju, kustkaudu, niikaua, niipalju jt.

Kui liitnimisõnade, liitomadussõnade, liitasesõnade ja liitmäär- ja liitabisõnade puhul põhiliseks liitsõnade tunnuseks on nende tähendus, mis neid eristab vastavatest sõnaühenditest, siis ei ole see kehtiv arv- ja tegusõnade puhul. Sõnade tähendusest lähtudes tuleks kõiki liitarvsõnu pidada liitsõnadeks, kuid tegelikult kirjutatakse kokku ainult kümned ja sajad neid määravate arvudega, kõik teised arvud aga kirjutatakse lahku. Seega ei lähtuta arvsõnade kirjutamisel nende tähendusest, vaid võetakse kirjutamisel aluseks arvsõnade vormilised tunnused. Sama on kehtiv ka verbide puhul, kus samuti ei lähtuta sõnade kirjutamisel mitte nende sisust, vaid vormidest. Näiteks sõnad nagu ära andma 'reetma', lahti laskma 'vallandama', tähele panema jne. on tähenduse poolest omaette verbid, kuid neid ei kirjutata kokku, vaid arvestatakse vorme, milles vastav sõna esineb. Seega ei rakendata liitsõnade kirjutamisel ühiseid printsiipe, vaid osa liitsõnu kirjutatakse vastavalt nende sisulistele tunnustele, teiste sõnade puhul aga arvestatakse vormilisi

tunnuseid. Selle näiteks, kuidas sõnade kirjutamine sõltub mitte ainult sõnade tähendusest, võiksid olla sõnad, nagu siinpool, siiapool, siitpool ja igal pool. 'kõikjal', igale poole, igalt poolt, kus sõna pool kirjutatakse abisõnaga kokku, käändsõnast aga lahku, samuti võiks selle kinnituseks tuua selliseid sõnu, nagu ühelt poolt mustjuur 'teat. taim', musträstas 'teat. lind', kuid teiselt poolt must sõstar, sest musta sõstra kõrval tuntakse ka punast ja valget sõstart, mida ei kirjutata kokku.

Liitsõnade ortograafiliseks tunnuseks on kahe või enam liitsõnasse kuuluva sõna kokkukirjutamine. Kirjakeele praktilise tarvitamise seisukohalt on see tunnus üks olulisemaid. Sellepärast antakse kooligrammatikais liitsõna definitsioon kujul: "Liitsõnaks nimetatakse kahest või mitmest sõnast koosnevat sõna, millel on kindel omaette tähendus või tähendusvarjund"¹, kusjuures liitsõna mõeldakse tingimata kokkukirjutatuna. Seesama lähtekoht on aluseks ka meie õigekeelsussõnaraamatule, kus esitatakse tavaliselt ainult need sõnad, mis on kokkukirjutatavad. Sellepärast näiteks "Õigekeelsuse sõnaraamat" (1960) annab küll sõnad nagu hapukoor ja hapupiim, kuid ei anna sõnu rõõskoor ja rõõskpiim, pidades viimaseid sobivaks kirjutada lahku ja käsitada mitte liitsõnadena. Samadel põhjustel sõnaraamat annab küll sõnad nagu kättemaks, vastuvõtt, vastuvõtmine, vastuvõetav, järeleaimamine, üleskutse, ei esita aga verbe kätte maksuma, vastu võtma, järele aimama, üles kutsuma, sest viimased ei mahu liitsõnade mõiste alla, olles meie tänapäeva ortograafia reeglite kohaselt lahkukirjutatavad. Küll aga tuleb ka sellised lahkukirjutatavad verbid anda leksikograafilistes töödes, kus raskus ei lange ortograafilisele, vaid leksikaalsele küljele, näit. eesti keele ja mõne teise keele tõlkesõnaraamatus. Sellepärast on täiesti õigustatud eesti-vene sõnaraamatus selliste verbide esitamine, nagu seda on näit. üle andma,

---

¹ Vrd. N. Rommel, E. Riikoja, J. Valgma, Eesti keele grammatika 1966, lk. 150.

üle astuma, üle elama, üle hindama, üle hüppama, üle jooksa-
ma, üle jääma, üle kandma, üle karjuma, üle katma, üle kee-
ma, üle kolima, üle koormama, üle kulutama, üle kuulama, üle
kuumutama, üle käima, üle külvama, üle lakkima, üle lugema,
üle lööma, üle minema, üle olema jne.¹, sest oma semantilis-
leksikaalsete tunnuste poolest ei ole sõnad nagu üle vaata-
ma ja üle vedama mitte sugugi vähem üht mõttesisu märkivad
kui sõnad ülevaatus ja ülevedu.

Kui nüüd lõpuks küsida, missugune liitsõna tunnus on kõige olulisem, siis tuleb märkida, et hoolimata kõigist erandeist (arvsõnad, tegusõnad) kõige tähtsamaks tuleb pidada liitsõna semantilis-leksikaalset tunnust, mille kohaselt liitsõna oma tähenduselt erineb kõrvuti asetsevatest liitsõnaosistest kas või ainult väikese tähendusvarjundi poolest, näit. puuks (puu osa, vrd. puuleht, puukänd, puukoor), vennatütar (mitte ühe või teise isiku venna tütar, vaid teatava sugulusastme märkimiseks tarvitav sõna), peegliklaas (mitte teatava peegli klaas, vaid spetsiaalne klaasilik peeglite jaoks), soojaveekraan (sisult peaaegu sama mis sooja vee kraan, kuid esitatud teatava kraanide liigi nimetusena).

Liitsõnaks peame seega kahest või enamast liitsõnast või liitsõna tüvest koosnevat üksiksõnana (s. o. ühe peaarhuga ja üheskoos) hääldatavat ja kirjutatavat sõna, millel on omaette tähendus.

Mis puutub liitsõnade süntaktilisse külge, siis tänapäeva lauses liitsõna esineb samuti igasuguse lauseliikme funktsioonis nagu iga liitsõnagi. Küll aga väärib süntaktiline külg esiletõstmist liitsõnade kujunemise seisukohalt, sest enamik liitsõnu on kujunenud süntaktilistest sõnaühenditest, kusjuures liitudes selline sõnaühend on omandanud mõnel määral uue erineva tähenduse, mis puudub vastava sõnaühendi liikmeil lihtsa kõrvuti esinemise puhul. Väga suur hulk liitnimisõnu on kujunenud sel teel, et täiend on liitunud oma põhisõnaga, näit. omadussõnalise täiendiga sõnad, nagu noorsugu, vanataat, musträstas, sinilill, samuti põlevkivi, jäätmaa; omastavalise täiendiga sõnad, nagu rehavars, sulepea, meistritöö, korstnapühkija, paberikorv, peedisuh-

¹ Vrd. J. Tamm, Eesti-vene sõnaraamat, Tallinn 1955, lk. 762.

kur, nädalapäev, lepapuu, kuklatagune, küünemust. Et liitsõnade hulgas just täiendist on kujunenud paljude liitsõnade esimene osis, siis on seda hakatudki nimetama liitsõna täiendõnaks, mis suhtub liitsõna põhiosisesse ehk põhiosõnasse paljudel juhtudel samuti kui sõnaühendis täiend oma põhiosõnasse. Muidugi ei ole liitsõnad alati tekkinud täiendist ja selle põhiosõnast, vaid liitsõnaks on võinud kujuneda ka omadusaõna ja seda laiendav määrus (rohekaskollane, tumehall, piistihull), kaks kõrvuti esinevat määrust (kusjuures, siinpool, nõndaviisi, niisamuti), isegi käändsõna tema juurde kuuluva kaassõnaga (alkäe, pealtnäe, vastuvoolu) jne. Üleminek sõnaühendilt liitsõnadele ei ole kaugeltki terav, nagu seda väga hästi tunneme omastavalise täiendõnaga liitsõnade puhul, kus sõltuvalt väljendatavast mõttest võidakse tarvitada kas liitsõna või kaht liitsõna, näit. rahvapidu ja (noore) rahva pidu, kaubavedu ja (saabunud) kauba vedu, mööblirile ja (uue) mööbli rile. Sama näeme ka sõnade nagu vaht pidamata ja vahtpidamata 'pidevalt', koha peal ja kohapeal, tahtes või tahtmata ja tahestahtmata jne. puhul

Kuid mitte alati ei ole liitsõnad tekkinud tänapäeva keelele omastest sõnaühenditest. Eriti on see kehtiv varasemate liitsõnade kohta, milleles on näiteks võinud liituda kaks nimetavas käändes olevat nimisõna, nagu raudkivi, kingsepp, metsloom, kaelkoogud jne.

Järgnevalt olgu lühidalt peatunud liitsõna osistele ja nende osiste omavahelistel suhetel, seega siis liitsõna koosseisu küsimustel.

Tavaliselt koosneb liitsõna kahest liitsõnast, näit. põllumees, käsikivi, tööstustoodang, mesimagus, kiiduväärne, igasugune, kakskümmend, järgemööda. Liitsõna võib koosneda aga ka kolmest (näit. naisililõpilane, malmisulatusahi, kultuurheinamaa, külanõukogu), neljast (katelsepatöököda, kahe-teistkümnepäevane, maailmaajalooline, mittekallaletungleping), isegi viiest (kaugelaste-suurtükivägi, allmaaraudteejaam) sõnast. Pikemaid liitsõnu esineb väga harva.

Et harilikult liitsõna viimane osis on liitsõna põhitaühenduse kandja, siis nimetatakse seda põhisõnaks, esimest osist aga, nagu eespool märgitud, nimetatakse täiendõnaks, sest see tavaliselt täiendab põhiosõna, näit. sõnades elumaia, koolimaja, talumaja, tapamaja, halgemaia on põhiosõnaks maja, kuna täiendõna näitab, milleks üht või teist maja kasutatakse. Väga sagedasti märgivad sellised liitsõnad vastavate esemete liike, näit. kellade liigid on taskukell, käekell, lauakell, seinakell jne., raamatute liigid - juturaa-

mat, õpperaamat, lugemisraamat, lauluraamat jne., koolide liigid - algkool, keskkool, kutsekool, ülikool jne. Võib aga esineda ka juhtumeid, kus sõna põhitähendust ei kanna põhisõna, vaid täiendsõna. Selliste sõnade hulka kuuluvad näiteks pejoratiivsed sõnad, nagu hobusekronu (vilets hobune), vankriloks, kassiroju, poisiõmpsikas, lehmakont jne. Teataval määral eelmistele on lähedased ka need sõnad, kus täiendsõna ütleb sedasama, mida märgib kogu liitsõna, näit. kuusepuu (kuusk), leppapuu (lepp), pajupõõsas (paju), särjekala (särg), jaanuarikuu (jaanuar), maikuu (mai). Mõnigi-kord on selliste liitsõnade puhul, kus ühe liitosa ärajätmine ei takista vastava mõtte edasiandmist, ülearune liitsõna osa ära jäetud. Kui varemalt tarvitati üleüldine, üleüldse, hädaoht, siis nüüd tarvitatakse nende liitsõnade asemel liitsõnu üldine, üldse, oht. Paralleelselt tarvitatakse sõnu nagu seesama ja sama, niisamuti ja samuti, niisamasugune ja samasugune, kuid ka üksteistkümmend ja üksteist jt.

Täiend- ja põhisõnast ei saa aga kõnelda selliste sõnade puhul, kus mõlemad osad on iseseisvad ja neid võib ühendada sidesõnaga ja, näiteks lüürilis-eepiline (s. o. lüüriline ja eepiline), edasi-tagasi (s. o. edasi ja tagasi), kimpsud-kompsud jt. Sellised sõnad ühendatakse enamasti sidetriipsuga ja need erinevad põhiliselt teistest liitsõnadest selle poolest, et neis sõnad on seotud rinnastavalt, mitte alistavalt.

Kui kahest sõnast koosnevas liitsõnas esimest osist nimetame täiend- ja teist põhisõnaks, sõltumatult sellest, missugune osis on sõna põhitähenduse kandja, siis pikemates liitsõnades täiend- ja põhisõna suhe võib olla mitmesugune. Nii võib kolmest sõnast koosnevas liitsõnas see suhe olla kolmesugune:

1) esimene sõna on täiendsõnaks, kaks järgmist põhisõnaks, näit. kodukeskjaam, kõisülekanne, kinoulesvõte, koolivaheaeg, montaažitöökoda, katsetamisajajärk, piiramisseisukord:

2) esimesed kaks sõna on täiendsõnaks, kolmas on põhisõnaks, näit. kodumaa-armastus, kõhukelmepõletik, poolteise-aastane, noorsooõhing, miinipildujatuli, madalrõhuala, maailmarekord, peavalutablett;

3) esimene sõna on teise suhtes täiendavaks ja teine on kolmanda suhtes täiendsõnaks, näit. kahehobusevanker, külma-veekraan, mustaveeämbler, rõõsakoorevõli, kaheinimesevoodi, laiatarbekaup.

Võib esineda isegi selline suhe, et kaks esimest sõna on täiendsõnaks, kusjuures kaks täiendsõnaks olevat sõna ei moodusta omaette liitsõna, vaid on mõlemad täiendsõnaks kolmandale, näit. masina-traktorijaam, mis koosneb õieti kahest liitsõnast, masinajaam ja traktorijaam. Et näidata liitsõna osiste erinevat suhet, tarvitatakse siin sidekriipsu (masina-traktorijaam = masina- ja traktorijaam).

Samuti kui kolmest sõnast koosnevais liitsõnades võib ka pikemais liitsõnades märkida mitmesuguseid täiend- ja põhisõna suhteid, kusjuures liitsõna osiste omavahelise suhte selgitamiseks tarvitatakse sagedasti sidekriipsu, näit. kaheksateistkümnne-aastane, kingsepa-töökoda, aruandekoosolek e. aruande-koosolek jne.

Liitsõnade osised võivad omavahel mitmeti liituda, kusjuures täiendsõna liitumise viis sõltub liitsõna tähendusest, liitsõna osiste omavahelisest grammatilisest seosest ja sõnaliigist.

Käändsõnaline täiendsõna liitub oma põhisõnale harilikult kas nimetavas või omastavas, näit. raudtee, piltilus, kakskümmend, seesugune ja rauarooste, pilditaoline, kahekümnes, sellekohane. Hoopis harvemini liitub teistes käänetes olev käändsõnaline täiendsõna oma põhisõnale, kusjuures põhisõnaks sel puhul on tavaliselt deverbaalne noomen, näit. tuld purskav, paikapidav, küllakutse, koolimine, maaslamaja, kosjaskäik, peastarvutus, meheleminev, kohalolija, paigalt-nihkumine, pahakspanev, maaniulatuv, peataolek, maatamees, käegakatsutav jt. Ainult oleva käände kohta puuduvad näited,

kui mitte arvestada selliseid võimalikke sõnn naga lesena-
elamine. Peale ainsuse käänete võib täiendsõna esineda ka
mitmuse käändeis, eriti aga mitmuse omastavas, näit. laste-
sed, naiste arst, jälkealune, aga ka närvesõöv, käsilolev jt.

omadussõnadest on täiendsõnana võimalikud ka keskvõrde
vormid, näit. nooremleitnant, vanemõpetaja, enamakkumine,
puhempoolne, paremakäeline, samuti ka abisõnade komparatiiv-
sed vormid nagu alamkoda, ülemjuhataja, ülemjooks.

Verbivormidest võivad olla täiendsõnaks nii infinitiiv-
id kui partitsiivid, näit. käimapanek, magamaminek, olemas-
olev, mõistaandmine, põlevkivi, jäätmata (jätetud maa).

Rohkesti esinevad täiendsõnadena ka määr- ja abisõnad,
näit. siiajäamine, ennekuulmatu, eileõhtune, mõistujutt,
otseühendus, kinnisilm, läbipaistev, kuspool.

Kuigi enamikus liitsõnades täiendsõna liitub oma põhi-
sõnale kas ühes või teises grammatilises vormis, võib täiend-
sõna liituda ka tüveliselt.

Tüvelist liitumist võib esineda nii käänd-, pöörd- kui
ka abisõnaliste täiendsõnade puhul.

1. ne-liitelised noomenid liituvad võrdlemisi harva
nimetavaliselt (vaenelaps, viimnepäev, teinekord), sageda-
mini juba omastavaliselt (hobusemees, rebasesaba), väga sa-
gedasti aga tüveliselt. Seejuures rakendatakse järgmisi või-
malusi.

- a) sõna liitub konsonanttüveliselt: naisarst, teispool,
vaeslaps, endisaegne, kinnistäht, liiklemismäärus,
komandeerimistunnistus;
- b) sõna liitub ilma liiteta: punanurk, hobujõud, kolla-
tõbi, sinirebane, inimjõud, samuti võõrsõnades: mi-
niatuurmaal, minimaalmõõt, monumentaalteos, natu-
raalpalk, nominaalväärus, personaalküsimus, kvali-
teet kaup, konsonanttüvi.

2. kõrge-tüüpi adjektiivid võivad liituda kas vokaal-
või konsonanttüveliselt, näit. kergejõustik, raskekaallane,
valgevask, kangekaelne, kaugejaam, kuid on ka kõrgrõhkond,

kõrgahi, sirgjoon, kaugjuhtimine, kaugnägemine, kergnõietetavus jne.

3. as-, es- lõpuga noomenid võivad samuti liituda konsonanttüveliselt, näit. kuningriik, allikmaterjal, ka võõrsõna, puhtteaduslik, toorsiid.

4. Määrsõnad võivad liituda kas vokaal- või konsonanttüveliselt, näit. püstiseisja, ristipidine, kalduolek, kuid ka püstjoon, ristjoon, põikjoon, ristlun, püstkirj, kaldpind.

Märkida võib ka seda, et vanades liitsõnades võib olla liitumisviise eri sufiksitate varal, mida tänapäevastes liitumistes ei tarvitata, näit.

- 1) sepp-sõnale võib täiendsõna liituda mitte ainult nominatiivselt või genitiivselt, vaid ka sufiksiliselt: kingissepp, potissepp, tõllassepp, klaasissepp, aamis-sepp, plekissepp, kellassepp, kullassepp jt.;
- 2) reas sõnades esineb täiendsõnas liide -er, näit. pillerkaar (vrd. pill), kukerpall (vrd. kukkuma), hellerein (vrd. hell), vikerkkaar jt.

Lõpuks juhitagu tähelepanu ka sellele, et on olemas rida nn. poolliitsõnu, milledest üks või teine osa tänapäeva keeles üksiksõnana enam tarvitusel ei ole, näit. laupäev, masajalgne, nadikael, künnapuu, paharet jne.

Mis puutub sõnaliikidesse, siis on siin võimalikud väga mitmesugused liitumisviisid. Nii võivad liitumise teel tekkida liitnimisõnad, liitomadussõnad, liitarvsõnad, liitasesõnad, liitpõõrdsõnad, liitmäärsõnad ja liitabisõnad.

Liitnimisõnades võib täiendsõnaks olla nimisõna (poiss-mees, raamaturiivul), omadussõna (heategu), arvsõna (kolmenurk) asesõna (enesekriitika), tegusõna (püsilill), määrsõna (siinolek, tänapäev), kaassõna (ületunnitöö), isegi hüüdsõna (hurraahüü). Võiks moodustada liitsõnu ka sidesõnadega, näit. kui-lause.

Liitomadussõnades esineb täiendsõnaks nimisõna (mesimagus, tulekindel), omadussõna (tumepruun, peenetundeline), arvsõna (kolmekorruseline, kolmnurkne), asesõna (iseteadlik, mõnepäevane), pöördsõna (püsikindel, vastavasisuline, möödu-
nndaastane), määrsõna (eileõhtune) ja kaassõna (vastumeelne).

Liitarvsõnade esinemisvõimalused on piiratumad. Kõige enam liituvad arvsõnad arvsõnadega, näit. kolmteist, kakskümmend, kolmsada jt. Teised sõnaliigid liituvad arvsõnadega hoopis vähesel määral. Nii võib arvsõnaga liituda nimisõna (aastakümme, aastasada 'sajand'), omadussõna (mustsada 'tsaarivõimu kaitsjad 1905. a. revolutsiooni järel, karistussalk', musttuhat 'väga palju, miljon') ja asesõna (mõnikümmend, mitukümmend, mitusada).

Liitasesõnades esineb samuti kõige tavalisemalt täiendsõnana asesõna, näit. iseenese, üksteise, teineteise, seesama, niisugune, seesugune, kõiksugune, samasugune, igauks jt. Teised sõnaliigid on asesõna puhul harva täiendsõnadeks. Mainida võib selliseid määrsõnadena esinevaid sõnu, nagu eelkõige, ennekõike, ükskõik.

Liitpöördsõnades võib täiendsõnaks olla nimisõna (autasustama, teedrajav), omadussõna (kuritarvitama), arvsõna (kahekordistama), asesõna (omavolitsema, ennastsalgav), pöördsõna (käimasolev) ja määrsõna (lailalivalguv, taaselustama).

Liitmäärsõnade puhul võib täiendsõnaks olla nimisõna (maatasa, ihualasti), omadussõna (õigetpidi, pikisilmi), arvsõna (tuhatnelja, neljakäpukil, kahekaupa, sajakordselt), asesõna (sedapidi, omasoodu, isekeskis), pöördsõna (võib-olla), määrsõna (tihtilugu, tasapisi) ja kaassõna (enneaegu, vastuvoolu).

Liitkaassõnad koosnevad tavaliselt kas kahest kaassõnast (üheskoos) või määrsõnast ja kaassõnast (sealtpoolt, väljastpoolt), kusjuures sõnaliik siin sõltub sellest, mis-suguses tähenduses sõna tarvitatakse.

Liitsidesõnades esineb harilikult kas asesõnaline (näit. mispärast, sellepärast) või määrsõnaline täiendsõna (otsekui, niivõrd). Isegi hüüdsõnad võivad üksikjuhtudel esineda liitsõnadena, näit. nojah, nonoh, noneh.

Järgnevas liitsõnade üksikasjalikumal käsitusel vaadeldakse liitsõnu vastavalt põhisõna sõnaliigile, kusjuures lähemalt jälgitakse liitnimisõnu, liitomadussõnu, liitpöördsõnu ja liitmäärsõnu, teisi puudutades ainult vajaduse korral. Vaatlusel jälgitakse vastavaid liitsõnade liike vastavalt nende tähendusele ja liitumisviisile.

I. L I I T N I M I S Õ N A D .

NIMISÕNALISE TÄIENDSÕNAGA. NIMETAVALISELT LIITUVAD NIMISÕNAD.

Nimisõna võib nimisõnale liituda väga mitmeti. Kõige harilikumalt liitub täiendsõna põhisõnale kas nimetavaliselt või omastavaliselt.

Kindlaid piire nimetavaliselt ja omastavaliselt liituvate nimisõnade vahel ei ole kerge tõmmata, kuid üldiselt on siiski teatavad sõnade rühmad välja kujunenud, millede puhul eelistatakse üht või teist liitumisviisi. Teguriteks, mis määravad nimetavalise või omastavalise liitumise, on 1) sõnade tähendus, 2) sõnade päritolu ja 3) sõnatüüp.

Mis puutub sõnade tähendusse, siis on tähele pandud, et nimetavalist liitumist eelistatakse sel korral, kui täiendsõna lähemalt määrab põhisõna olemust, siile tõstes näiteks ainet, millest põhisõna koosneb (raudkang), või iseloomustades põhisõna selle väliskuju (raudjalad), silmatorkava tunnuse (sarvloom) vm. poolest. Omastavalist liitumist aga tarvatakse sel korral, kui üks liitsõna osiseks olev sõna teisest sõltub, kui näiteks täiendsõna näitab, mille osa on miski (kirvevars), mille või kelle oma või mille jaoks on miski (lambanahk, rauasaag) jne.¹ Oluline on seega, et nimetavalise

¹ Vrd. F.J. Wiedemann, Grammatik der ehstnischen Sprache,

liitumise puhul lähemalt kriipsutatakse alla mõnd põhisõnas eneses sisalduvat joont, mõnd põhisõnale omast olulist tunnust, omastavalise liitumise puhul aga jälgitakse kahe eri sõna suhet. Märkigu siis üks sõna teise osa, teisele kuuluvust või muud suhet. Näiteks võrreldes sõnu sibultaim ja sibulataim näeme, et sõna sibultaim märgib mitmeaastast taime, millele on eriti tunnuslik sibulate olemasolu (näit. söögisibul, tulp, nartsiss jne.), sibulataim aga märgib noort söögisibula taime (vrd. kapsataim jt.). Samuti on ilmne tähenduslik vahe sõnade nagu metsmees (metsrahva liige) ja metsamees (metsanduse alal töötaja), paberkott (paberist valmistatud kott) ja paberikott (kott paberite jaoks), toitaine (toitev aine toiduaineis) ja toiduaine (millest valmistatakse toitu) vahel.

Et sõnade päritolu võib olla oluliseks teguriks, see selgub, kui vaadelda varasemast keelest päritolevaid sõnu, millede puhul nominatiivne liitumine on tunduvalt suuremal määral esinemas kui hiljem tekkinud liitsõnades. Näiteks liitsõnade tähendusest lähtudes peaksid elukutset märkivad sepp-põhisõnaga liitsõnad liituma genitiivselt, kuid tegelikult liituvad need nominatiivselt, nagu raudsepp, kingsepp, ratassepp jne. Teiselt poolt on teistest keeltest laenatud liitsõnadadel samuti täiendsõna nimetavas, sest need on sellisena teistest keeltest meile üle kantud, näit. koolmeister (vrd. kooliõpetaja), postkaart (vrd. mängukaart), tempelmark, jahtklubi jne.

Sõnatüüp on samuti küllaltki oluline sõnade liitumise määramisel. Eriti paistab see silma s-, us-, is-liiteliste täiendsõnade puhul, kuid seda võib märgata ka teiste tüüpide puhul. Nii näiteks küüs-tüüpi täiendsõnad liituvad tavaliselt ainult genitiivselt (näit. laanepüü, laanesõnajalg), välja arvatud mõned hilised oskussõnad, kolmesilbilised tüved esinevad täiendsõnadena sagedasti lühenenud tüvedega, näit. kuuningriik, maasikmari jt.

St. Petersburg 1875, lk. 315; J.V. Veski, Eesti Kirjakeele edasiarendamise-teekest, "Voog" I. Tallinn 1913, lk. 103; J. Aavik, Nominatiivsed liitumised, Tartu 1914, lk. 4 jt.

Nimetavalise täiendsõnaga nimisõnade
täenduslikud rühmad.

Jälgides lähemalt liitsõnu, kus nimisõna on liitunud nimetavaliselt järgnevale nimisõnale, võib märkida järgmisi täenduslikke rühmi. Seejuures võib tähele panna, et ühtedes rühmades nimetavaline liitumine on üldine ja sellest esineb võrdlemisi vähe kõrvalepõikeid, teistes rühmades esineb paiguti paralleelsetki esinemust, kuna kolmandates rühmades on domineeriv omastavaline liitumine ja nimetavalist esineb harva. Seejuures ebaühtlane esinemus kirjakeeles on tingitud suurel määral sellest, et ka rahvakeeles ei ole vajalikku ühtlust täiendsõna liitumises.

1. Kõige üldisemalt esineb nimetavaline liitumine, kui täiendsõna märgib ainet, materjali, millest miski on tehtud, näit. a) metalle: alumiiniumplekk, hõbelusikas, kulduur, malmnõu, metallraha, messingtoru, pronksmedal, raudahi, terasplaat, tsinkkliise, vaskkatel, samuti plekkämber, traataed, magnetnõel; b) mineraale: graniitsammas, kipsornament, kvartsklaas, marmortahvel, malahhiitvaas, smirgelkäi, teemanttera, samuti aga lubikorall, betoontoru, krohvlagi, tsementkivi, klaaspurk, portselantaldrik; c) tekstiilsaadusi: flanelipesu, kalingurkõide, kaproonsukk, lõuendpuri, markisettkleit, pitskrae, plüüsmantel, presentkate, sametpluus, siidvooder, sitsrätik, šorsettkleit, vattkuub, viltkübar; nõõrredel, kõistee; d) nahku: kotikkasukas, karakullpalitu, nahkuub, piiberkrae, skunkskrae; e) ehitusmaterjale: laastkatus, lattaed, laudvooderdis, palksein, parkettpõrand, pappkatus, roogmatt, sindelkatus, vineerkast, õlgmatt, pottahi; f) mitmesuguseid muid materjale: korkvest, kartongkohver, pabernõõr, peergkorv, vitsmõrd, muldpõrand, karvmadrats, sulgpadi, liimollus, parafiinküünal, harjaspintsel, killustiksillutis jt.

Kuigi rahvakeeles tuntakse ka vorme nagu sindlikatus, siidisukad jne., on kirjakeeles selles rühmas üldiselt siiski tarvitusel nominatiivne liitumine.

2. Kui täiendsõna näitab, millest koosneb miski, siis on samuti tarvitusel nominatiivne täiendsõna, näit. ainete nimetused, nagu rasvaine, sarvaine, sideaine, kiudaine, mürkaine, vaikaine, kusilaine. Nimetavalise täiendsõnaga on ka mitmesugustest ainetest koosnevad katted ja kestad, näit. muldkate (muld on kattedeks), karvkate (karvad on kattedeks), lumikate, taimkate, sammalkate, värvkate, heinkamar, soonkest (silmamunal), lihaskest jt. Koosnevust märgib täiendsõna ka sellistes sõnades, nagu sarvkiht, sõrestiksein, varbsein, roigasaed, põõsastara, kõhrkude, pekkliha, lihasmagu, lubisete, kaartkataloog, punktjoon, põhksööt, lehis-sööt, juurhari, meespere. Nagu selgub, on enamik siia kuuluvast sõnadest hilisemad oskussõnad.

Ometi leidub selles rühmas rida sõnu, kus tarvitatakse omastavalist liitumist, näit. liivakivi, lubjakivi, paekallas, rasvalott¹ jt. Vaieldavad on olnud mõned siia kuuluvad sõnad, nagu lumevaip, loorberipärg.

3. Kelmisele rühmale on lähedased sõnad, kus nimetavaline täiendsõna märgib olulist koostisosa, ilma et ese kogu ulatuses tarvitseks koosneda vastavast ainest, näit. verikäkk (veri on käki valmistamisel oluline koostisosa, kuid käkk ei koosne ainult verest), verivorst, lubimuld, liivsavei, lämmastikväetis, kriitpaber, karamellkompek, jõhvriie, mesikook, bakterväetis, mürksööt, liinvöö, sõlmvaip jt.

Siia rühma kuuluvates sõnades võib aga esineda ka omastavuline liitumine, näit. lepavõsa, liivamaa, liivapugu jne.

Nende kahe liitumisviisi eristamisel koosnevust märkivates sõnades on oluline meeles pidada, et juhul, kui koosnevust, olgu täielikku ehk osalist, märkiv täiendsõna tõstab esile sõna kvalitatiivset külge, sõnade tunnuslikku momenti (verileib, mesileib), tuleb tarvitada nimetavalist liitumist, kui aga sõna puhul on esiplaanil kvantitatiivne moment, s. o. kui sõna märgib mingisugust hulka, osa, tükki,

---

¹ Vrd. E. Raiet, Õigekeelsuse küsimusi nimetavalise ja omastavalise liitumise alalt, "Emakeele Seltsi Aastaraamat" I, Tallinn 1955, lk. 77 jj.

mõõtu, osadest koosnevad tervikut vm., siis tarvitatakse omastavalist täiendsõna (vrd. lähemalt lk. 32, 33).

4. Keemiliste ainete ja ühendite nimetustes tarvita-
takse üldiselt nimetavalist täiendsõna. Seejuures võib sil-
mas pidada järgmisi rühmi. Kui liitsõna näitab vastava aine
keemilist koosnevust, siis tarvitatakse siin samuti kui ül-
diselt ainet märkivate täiendsõnade puhul nominatiivset liit-
umist, näit. naatriumkarbonaat 'pesusooda', naatriumklo-
riid e. kloornaatrium 'keedusool', kaltsiumarsenaat, ammo-
niumpfosaat, tsüaankaalium, etüülalkohol, kaaliumsalpeeter,
broomnaatrium jt. Samuti tarvitatakse nominatiivset liitu-
mist hapete ja hapendite puhul, näit. viinhape, piimhape,
sidrunhape, õunhape, fosforhape, boorhape, salitsüülhape,
väävelhape, süsihape, rasvhape, tsinkhapend, mangaanhapend
jt. Nominatiivne liitumine esineb tavaliselt ka mitmesugus-
test keemilistest ainetest valmistatud või neid aineid si-
saldavate saaduste nimetustes, näit. steariinküünel, koobalt-
värv, salmiaakpiiritus, tsinksalv, volframteras, fosforväe-
tis, kaaliumseep, joodsalv, ammoniaakväetis, salpeeterväetis.

Teiselt poolt tuleb aga märkida, et osa keemia alale
kuuluvaid sõnu liitub ka genitiivselt, näit. rauavitriol,
kaaliumisool, hõbedasoolad, kaltsiumiühend jt. Nimetavalist
liitumist tarvitatakse sel korral, kui rõhutatakse aine koos-
seisu või olulist tunnuslikku koostisosa, omastavalist aga
siis, kui märgitakse, millest aine on saadud, missuguse aine
soolade või ühendite hulka aine kuulub. Näiteks kuulub vase-
soolade hulka vasevitriol (vrd. rauavitriol, tsingivitriol
jt.), mida tema koosseisu järgi võib nimetada ka yasksulfaa-
diks (rahva hulgas tuntud silmakivi nimetuse all). Seega sõl-
tub liitumisviisi teataval määral sellest, mida ühel või tei-
sel juhul vastavas sõnas alla kriipsutatakse.

Nagu selgub, märgivad eelmised neli liitsõnade rühma ai-
net ja koosseisu ning nendes tarvitatakse üldiselt nimetava-
list täiendsõna.

5. Väga arvukaks nimetavaliselt liituvaks liitsõnade

rühmaks on nimisõnad, milledes täiendsõna märgib eseme või nähtuse esineviskuj. Niisugusel korral esineb sõnas teatav võrdluse moment, kusjuures põhisõna on oma kujult mõnel määral võrreldav täiendsõnaga, näit. tõldauto puhul auto on oma kujult ja funktsioonidelt võrreldav tõllaga, lattraua puhul on raud latikujuline jne. Siia rühma kuuluvad sõnad võivad olla oma tähenduselt väga mitmesugused. Nad võivad märkida näiteks mitmesuguseid esemeid, nagu lõõtspill, tabelkalender, haaknöel, raamsaag, põlvtoru, lehtsaag, lintransporditöör, kastkaamera, ketasfrees, kettajam, rihmajam, korvmööbel, pindlaud, näpistangid, rõngaskuivik, väntvõll, võrkkiik, sõrgkang, kohvergrammofon, puhvetkapp, salkrae, kittelkleit, ehituste osi ja riistu, nagu kuppelkatus, võlvlagi, kärgtellis, pottkivi, tunnelahi, koobaselamu, telkkatus, taldrikäke, kaaraken, harkader, tornkraana, redeltõke, restpõhi, tahvelkivi, lehtmetall, taimi ja loomi, näit. lillhermes, kübarseen, orashein, nuikapsas, niitvetikas, mõõkrohi, lehtsalat, habesamblik, huulhein, narmasjuur, põõsastaim, rõngaslill, muguljuur, kaunvili, vagellest, sammalloom, kingloom, kepp-pisik, keerits-uss, sarviklõoke, kehaosi, nagu rangjalad, juussoon, pindluu, käärsool, kodarluu, kilpnääre, küürselg, saaglihas, ussjätke, põisloode, maateaduslikke mõisteid, näit. risttee, ahelmäestik, modorg, aedlinn, ridaküla, rõngassaar, vallseljak, sälkorg, kihtpilv, mitmesuguseid teaduse ja kunsti alale kuuluvaid sõnu, nagu kiilkiri, piltkiri, numberkiri, värssdraama, nurksulg, punktiirjoon, soovlause, lugulaul, lehisornament, piltmõistatus, muid sõnu nagu ringkäik, ringtee, võlvkäik, kaarsild, sõmerlubi, tükksuhkur, munakivi, puderhautis, lööktöö, käärhüpe, hernesvesi, samuti hirvpõder, kärpkass, kährikkoer jt.

6. Belmisest liitsõnade rühmast mõnel määral erinevad sõnad, kus täiendsõna näitab, kellena või millena esineb põhisõna, näit. meeskodanik (kodanik on mees), lesknaine (naine on lesk), peigmees, poeglaps, tütarlaps, poissmees, pantvang, orirahvas, samuti ka konservjuust, kahjurputukas, parasiittaim, vasallriik, asitõend, tippsaavutus, uudiskaup,

põhilaud, põhifond, erandjuhtum, vastandnähtus, esikteos, teisikeksemplar, arvsõna, nimisõna, tugipunkt, mõõtühik, loomorganism, plussmärk, kompromissettepanek, miinuspunkt, magnetraud jt. Tüüpiline on sellele liitsõnade rühmale, et täiendsõna siin ei märgi ainult esinemiskuju (näit. kärgbetoon - betoon on kärje kujuline, kärje taoline, ei ole aga mitte kärj), vaid märgib lähemalt, mis või kes on põhisõnas märgitud ese või isik (näit. ehisliistu puhul liist ei ole ainult ehise kujuline, vaid on ise ehis). Märgitagu siiakuuvaist sõnadest veel selliseid, nagu lõppotsus, lõpp-peatus, lõpptulemus (otsus, peatus, tulemus on ühtlasi lõpp, on viimane, vrd. lõpueksam, s. o. koolitöö lõpul tehtav eksam), signaallipp (lipp ise on signaal, vrd. signaalipasun, millega signaali antakse), hüüdlause, tervikteos, hariaste, põhimõte (mõte on põhi, s. o. põhilise tähtsusega), pühapäev, reservvägi, vurrkann, tõsiasi, valekaebus, tüürsulg, rannikmaa, remonttöö, sulgurlihas jne. Tähelepanu võib juhtida ka sõnadele, mille pooled on peaaegu võrdse tähendusega, näit. vägivald (vald siin tähenduses vägi, jõud, vrd. meelevald jt.) ja hüdaoht. Et põhisõna peaaegu sama tähendussisu omab kui kogu liitsõna, siis on viimasel ajal hakatud täiendsõna ära jätma ja tarvitatakse hüdaoht asemel ainult sõna oht. Tarvitatud on ka sõna ravimtaim, kuid kui taime ise ei ole ravim, vaid ainult sisaldab ravimit ja teda tarvitatakse ravimite tootmiseks, siis oleks õigem tarvitada ravimitaim, kui aga taime ise on ravimina tarvitatav, siis on õigustatud vorm ravimtaim.

Mõnikord võivad siiakuuvalvad sõnad märkida mitte ainult seda, kellenä või millena esineb põhisõna, vaid nad võivad ühtlasi märkida ka otstarvet, milleks kasutatakse põhisõna, näit. sõna loodlaud puhul ei ole laud ainult lood, vaid on ühtlasi kasutatav loodimiseks, või sõnas näidisskeem on skeem ühtlasi näidiseks. Seda laadi liitsõnadeks on näiteks loodlatt, lubakiri, lööksalk, märklaud, märkniit, näidislause, sidekriips, pidepunkt, piirjoon, samuti ka programmikõne, musternäide, puksiirlaev jt. Siia võiksid kuuluda vahest ka

sõnad nagu paukpadrun (padrun paugu tegemiseks), joonlaud (laud joone tõmbamiseks), käskjalg (isik käsu viimiseks) jt. Üldiselt aga otstarvet märkivad sõnad liituvad genitiivselt.

7. Nimetavaliselt liitub täiendsõna ka sel korral, kui täiendsõnaks on võrdlust märkiv sõna, mis ühtlasi kriipsutab alla vastava eseme olulist tunnust või isegi esinemiskuju, näiteks sõnas tuhklumi on võrreldud lund tuhaga ja näidatud, et selline lumi oma omadustelt meenutab mõnel määral tuhka, sõnas välkmiting on võrreldud mitingut välguga, tõstes esile mitingu lühikese kestuse. Selliste võrdlust märkivate nimetavaliselt liitunud sõnadena võib märkida spordialaseid termineid, nagu helveskaal, kärbeskaal, sulgkaal, kukk-kaal, samuti sõnu kääbuspuu 'puu nagu kääbus', lööknumber, lööklause, välkturniir, kääbustäht, hiidtäht 'täht nagu hiid, hiiglane', hiidsisalik, hiigelehitus 'ehitus nagu hiigel, hiiglane' (tänapäeval on sõna hiigel kaotanud oma varasema tähenduse ja on liitsõnades tarvitusel hiigla kujul, tähistades vastava eseme hiiglaslikku suurust, näit. hiiglaehitus, hiiglakasy, hiiglaloom jne.), pöialpoiss, raudkivi, sõlmjaam, käguvaablane, vemmalvärss.

8. Väikese alarühma nominatiivselt liitunud nimisõnade hulgas moodustavad sugu märkiva täiendsõnaga liitsõnad, näit. lehmvasikas, lehmullikas, jäärtall, emissiga, härgmullikas, härghvasikas, pullmullikas, täkkvarss, ruunhobune, samuti isaloom, emahani, kesiksiga jt. See sõnade rühm on õigupoolest üheks eespool vaadeldud rühma (vt. p. 6) alarühmaks, sest siingi näitab täiendsõna, kellena esineb, s. o. missugust sugu on põhisõnas märgitud loom. Seega on siia kuuluvad sõnad mõnel määral võrreldavad sõnadega nagu poeglaps, tütarlaps jt. Siia kuuluvad sõnad on rahvakeelsed ja sellistena juba varasemas kirjakeeleski tuntud.

9. Eelmiste sõnadega seoses juhitaagu tähelepanu ühele suhteliselt piiratud liitsõnade rühmale, mis eriti viimasel ajal on hakanud hoogsamalt levima. Siia kuuluvad sellised liitsõnad, mis märgivad esemeid või isikuid, kus ühel ese-

mel või isikul on kahe eseme või isiku omadused ja tunnused. Näiteks kalendermärkmik on ühtlasi nii kalender kui märkmik, inseneritehnoloog on samaaegselt nii insener kui tehnoloog. Sellisteks kahepoolseteks liitsõnadeks on näiteks kööktuba, kühvellabidas, pliitahi, pumpkompressor, mudellennuk, kontsertmiting, kontsertaktus, programmikõne, restoranvagon, miljonärsovhoos, hobueesel, ahvinimene, masinimene, sangar-ema. Sii kuuluvad ka sellised kahest osast koosnevad elukutset märkivad sõnad, nagu agronoom-zootehnik, insenerökonomist, insenerkeemik jt. Eesti keelele see sõnatüüp ei ole siiski küllalt omane ja sellepärast nendel juhtudel, kui on võimalik ametinimetuse juures märkida, missuguse eriala kutsenimetusega on tegemist, märgitakse vastav eriala täiendsõnaks ja otsene ametinimetuse põhisõnaks, näiteks mitte insenermellioraator, insenerkeemik, insenerelektrik, insenergeodeet, insenermehhaanik, vaid maaparandusinsener, keemiainsener, elektriinsener, geodeesiainsener, mehhaanikainsener¹ jne. Eelmisest tuleb lahus hoida sellised sõjaväelaste nimetused, nagu insenerpolkovnik, insenerleitnant, kindralmajor, kintralleitnant jt.

Sii rühma kuuluvad liitsõnad kirjutatakse üldise liitsõnade kirjutamise reegli kohaselt kokku. Erandiks on sellised vastavaid voolusid või selle pooldajaid märkivad sõnad, nagu marksism-leninism, sotsialist-revolutsionäär, sotsialist-utopist jt.

10. Nimetavaliselt liituvad ka arvulisi ühikuid näitavad nimisõnad, nagu kaksik, kolmik, ruut, kant, kuup jt., näit. kaksikkonsonant (konsonant on kaksik, koosneb kahest osast), kaksikkristall, kaksiklihas, kaksiklõök, kaksikpunkt, kaksiktäht, kaksikvend, kaksikvõim, kolmikhüpe, kolmikliit, kolmiktalled, nelikliit; ruutjuur, ruutmeeter, ruutvõrrand, kantmeeter ehk kuupmeeter, kuupsentimeeter, kuupmõõt, hulk-nurk jt.

---

¹ Vrd. J.V. Veski, Ebakohti eesti kirjakeele sõnavaras, ENSV Teaduste Akadeemia Toimetised, ühiskonnateaduste seeria 1956, lk. 109.

11. Omaette suure nimetavaliselt liituvate nimisõnade rühma moodustavad sõnad, mille täiendsõna tõstab esile olulise, silmahakkava tnnuse. Eriti rohkesti tõstetakse nimetavalise liitumise varal esile silmatorkavat välistunnust taimede, loomade ja mitmesuguste riistade nimetustes, näit. lehtpuu, okaspuu, õistaim, mugultaim, kõrshein, litterhein, kortsleht, astelpõõsas, põisrohi; sarvloom, sulgloom, sörgloom, saagkala, mõõkkala, kopskala, ripsuss, kärssuss, nõeluss, kärnkonn, kilpkonn, karpvähk, prillmadu, kukkurrott, naaskelsaba, nokkloom, ristämblük; ratastool, klapptool, pendelkell, näpitsprill, nõöpnõel, krampplukk, raamtaru, keelpill, leeklamp, hõlmader, pulkäke, redelvanker, kangvaljad, hammasratas, linttraktor, ratastraktor, mootorpaat, mootoratas, noolkraana, läätsteleskoop, kuullaager, tulirelv, vintpüss jt. Samuti märgivad nimetavalise täiendsõnaga siia kuuluvad liitsõnad kehakatteid ja jalanõusid (nöörpühik, kloo-seelik tuttmüts, lakk-king, naelking, säärsaabas, vikkelsukk), haigusi (kärntõbi, soomustõbi, nõgihaigus, pronkstõbi), ehitusi (vaiküla, sammashoone, ujuksild, salvkaev) ja mitmesuguseid muid esemeid ja mõisteid (okastraat, paukkaas, kildmürsk, tulihänd, lünkharjutus, vöötlihas, kurdmäestik, mägirajoon, vooltootmine).

Alati ei ole tunnus silmanähtav, vaid võib avalduda ka eseme mitmesugustes omadustes, näit. kariloom (kariloomadele on tunnuslik, et nad viibivad karjakaupa koos), karihäär, erakvähk, pürnõun (pürnimaitseline õun), verihein (kasutati rahvameditsiinis veresulgemise vahendina), mürkmađu, pisargaas (gaasile on tunnuslik, et ta pisaraid tekitab), algvõte, bakterhaigus (bakterite poolt tekitatud haigus). Silmapaistev tunnus võib esineda ka ülekantud tähenduses tarvitatud sõnades, nagu tattnina, küürselg jt.

Suur hulk sisuliselt siia kuuluvaid sõnu on aga omastavalise täiendsõnaga, näit. liivapaber, lõhnaasep jne. (lähemalt omastavalise täiendsõnaga liitsõnade puhul, lk. 35).

12. Mingi taime, looma vm. põhilist esinemise kohta märgitakse tavaliselt nimetavalise täiendsõnaga, näit. lüü-

tuvad nimetavaliselt kohta märkivad täiendsõnad a) taimede liikide nimetustes: aasosi, aasnurmikas, põldmari, põldohakas, põlduba, lepiklill, liivkann, aeduba, aedkannikene, aedmaasikas, metsmaasikas, randristik, vesiroos, vesilääts, merikapsas, merihein, mägimänd; b) loomade liikide nimetustes: metssiga, metspart, mägikits, põldhiir, põldpüü, aedpõrnikas, merisiga, meritint, merinõel, merikotkas, vesikirp, vesirott, vesiämblik. Nimetavaline liitumine võib esineda aga ka muude sõnade puhul, kus täiendsõna märgib kohta, suunda või naabrust, näit. põldpagu, välihospital, väliköök, välivoodi, vesilennuk; külgsein, otslaud (vankril), lõppjaam, lagipunkt, naaberriik. Viimaseid sõnu võib tähenduse tõttu paigutada eespool käsitletud rühmadesse. Silmas tuleb pidada, et mitte alati kohta märkivail sõnadel ei esine nominatiivset liitumist. Nii tarvitatakse näiteks sel korral, kui ei märgita teatavat taime- või loomaliiki, vaid märgitakse teatavate taimede rühmi, genitiivset liitumist, näit. põlluumbrohi, põllulilled, metsakahjurid, metsahein, mereloomad (meres elavad loomad üldse, mitte mõni kindel liik, nagu merihärg, merihobune vm.), veetaimed jne. On aga ka rida üksikliikide nimetusi, kus esineb genitiivne liitumine, näit. järvekõrkjas, järvekaur, jõeforell, jõehobu, laanepüü, nõmmemünt, nõmmekann.

Teiselt poolt on aga vastupidiseid juhtumeid, kus ootaks genitiivset liitumist, on aga nominatiivne, näit. aedvili, vesivärav 'värav vee läbilaskmiseks' jt.

13. Võrdlemisi piiratult esineb nominatiivset liitumist mingi nähtuse või eseme esinemise aega märkivate täiendsõnadega liitsõnades. Siia kuuluvatest sõnadest võib kõigepealt märkida aastaegadega seoses olevaid sõnu, nagu kevadkõrgits, kevadkülv, kevadküünd, kevadvesi, suvinisu, suvirukis, suvi-vili, suviõun, sügiskülv, sügisküünd, sügispüük, sügisõun, tal-linisu, talirukis, talisibul, talisort, talivili, taliõun, taliuinak, talispõort.

Nagu näiteist selgub, tarvitatakse aega märkivat sõna nominatiivis neil kordadel, kui tegemist on nähtusega, mis

eriti tihedalt on seotud vastava aastaajaga, näit. kevadele spetsiifiliselt omast suurvett nimetatakse kevadveeks või ainuüksi talvel harrastataavaid spordialasid nagu suusatamine, uisutamine nimetatakse talispordialadeks. Samuti märgitakse mitmesuguseid põllutüüpe või vilju vastavalt sellele, missuguse aastaajaga need seoses on (vrd. kevad-, sügis-, külv-, suvi-, sügis-, taliõun). Sellest reeglipärasest esinemisest on aga teataval määral erandiks kolmesilbilised aastaaeu märkivad sõnad kevade ja sügise, millede puhul esineb tugev tendents tarvitada nominatiivset liitumist ka siis, kui üldise esinemuse kohaselt peaks olema täiendsõna omastavas. See tendents tarvitada lühemat liitsõnavormi avaldub näiteks selles, et kevadeilm, sügisehommik jt. (vrd. talveilm, suvehommik) asemel kaldutakse tarvitama kevadilm, sügishommik jne. Et sellele tendentsile vastu tulla, on viimasel ajal lubatud tarvitada sellistel juhtudel nii kevade-, sügise- kui ka kevad-, sügis- kujulist täiendsõna. Paralleelvormeid on võimalikud sõnades, nagu kevadilm e. kevadeilm, kevadlill e. kevadelill, kevadmantel e. kevademantel, kevadpalitu e. kevadepalitu, kevadpäev e. kevadepäev, kevadtuul e. kevadetuul, kevadõhtu e. kevadeõhtu, sügishommik e. sügisehommik, sügiskuu e. sügisekuu, samuti sügismantel, sügispäev, sügisvihm, sügisõhtu, sügisöö jt. Samasugune paralleelusus on võimalik ka sõnas hommikvõimlemine¹, kuid teistes hommikuga seoses olevates sõnades on otstarbekas tarvitada genitiivset täiendsõna, näit. hommikuking, hommikukuub, hommikukleit, hommikumantel.

14. Omaette rühmadeks on liitsõnad, milledes täiendsõna märgib mingit kehaliiget, millega on seoses vastav põhisõna. Nii võivad sellised sõnad märkida a) kehakatteid ja jalanõusid: põlvpüksid, põlvsukk, sõrmkinnas, säärsaabas; b) riistu ja esemeid, mida vastava kehaliikmega käsitletakse, näit. käsikivi, käsimasin, käsipall, käsiraud, käsitöö, jalgmasin.

¹ "Õigekeelsuse sõnaraamat" lubab küll ainult hommikvõimlemine, kuid eriala töötajad eelistavad hommikvõimlemist.

jalgratas, jalgpidor, kaelkoogud, kaelpuu, rindpuu 'kangas-
telgedel', sõrmkübar, pihtkasukas, isegi jalgvärav, jalgte,
käsikiri, käsi; c) mõningaid kehaosi jm., näit. selgroog,
rindkere, põskhabe; õlgpuu 'kaaludel', päkkseis (võimlemi-
sel) jm. Tuleb aga meeles pidada, et rohkesti on kehaliiget
märkiva täiendsõnaga ka omastavaliselt liitunud sõnu, nagu
käekell. (vrd. käsipeegel), käepide (vrd. käsi), jala-
pink (vrd. jalgte) jne.

15. Nominatiivne liitumine võib esineda ka juhul, kui
täiendsõna näitab vahendit, millega midagi tehakse. Põhisõ-
naks sel korral on tavaliselt mingi deverbaal, näit. riist-
võimlemine (riistad on võimlemise vahendiks, võimlemine toi-
mub riistade abil), tuultollemine, piisknakkus, vesiravi,
aurkuumendus, õhkpidur (õhk on pidurdamise vahendiks, mitte
õhku ei pidurdata), teivashüpe, neetühend, korrespondents-
võistlus jt. Siia rühma võiksid tingimusi kuuluda ka selli-
sed sõnad, nagu kirimale (kiri on maletamise vahendiks, käi-
gud tehakse teatavaks kirja teel), huulhäälik (hääldamine
toimub huulte varal; huuled märgivad aga ka kehaliiget),
mootorsaag (saagimine toimub mootori varal, kuid mootor on
ühtlasi selle sae oluliseks tunnuseks), masinvalija, kamm-
keraamika, kontaktinfektsioon jt. Vahendit märkiva täiend-
sõna puhul on võimalik ka genitiivne liitumine, nagu seda
näitavad sellised sõnad, nagu saanisõit (sõitmine saani abil),
laevasõit, noodapüük (kalapüük noodaga), võrgupüük jne. Os-
kussõnade alal varemalt kasutati nominatiivset, nüüd aga on
hakatud rakendama genitiivset liitumisviisi. Vaieldavad on
eriti sellised juhtumid, nagu vingmürgistus või vingumürgis-
tus (mürgistus vingi varal, mitte vingi mürgistamine), vorst-
mürgistus või vorstimürgistus, eeternarkoos või eetrinar-
koos, gaaskeevitus või gaasikeevitus, elekterkeevitus või
elektrikeevitus, röntgenravi või röntgeniravi, uniravi või
uneravi, masinlüps või masinalüps, aurküte või auruküte, kus
selgem oleks nominatiivse täiendsõna tarvitamine. Viimased
õigekeelsus-sõnaraamatud aga peavad otstarbekamaks genitiiv-
set liitumist.

Vrd. E. Raiet. Õigekeelsuse küsimusi nimetavalise ja

16. Paiguti võivad ka omadussõnalises või määrsõnalises tähenduses antud täiendsõnad, mis esinevad nimisõna nimetava kujul ja märgivad vastava eseme laadi või liiki eseme mingi tunnuse allakriipsutamise kaudu, moodustada vastavaid liitsõnu, näit. a) lontkõrv 'lontis kõrv', punnsilm 'punnis silm', pungsilm, puhvkäis, kriimsilm jt.; b) kunsthahn 'kunstlik, tehislik hahn', kunstiid, kunsthallas, katkendjoon 'katkendlik joon', suguelu 'suguline elu', sugutung jt. Siia kuuluvad ka võõrsõnalise täiendsõnaga liitsõnad, milledes täiendsõnas on ära jäetud omadussõna liide -ne ja mis seetõttu vormilt meenutavad nimisõna, tegelikult aga on omadussõnad, näit. kultuurinimene 'kultuurne inimene', vokaalmuusika, antiikaeg jt. Viimases rühmas märgitud sõnad ei moodusta aga mingit selgejoonelistest tunnustega rühma, seetõttu on võimalik mõnel määral seletada ka eespool vaadeldud rühmadesse kuuluvatena, näit. punnsilm 'silm on võrreldav punniga, märgib ühtlasi võrdlust', kultuurrahvas 'rahva oluliseks tunnuseks on selle kultuursus' jne.

Kui teha kokkuvõtet põhilistest liitnimisõnade rühmadest, milledes esineb nimetavaline liitumine, siis võime eristada järgmisi tähenduslikke rühmi:

1. ainet ja koosnevust märgivad rühmad:

- a) täiendsõna näitab ainet, materjali, millest ese tehtud,
- b) täiendsõna näitab, millest miski koosneb,
- c) täiendsõna tõstab esile olulise koostisosa,
- d) täiendsõna märgib ainete keemilist koosseisu;

2. põhisõna esinemiskuju või sisulist olemust näitavad võrdlevat ilmet kandvad rühmad:

- a) täiendsõna tõstab esile välise esinemiskuju,
- b) täiendsõna näitab, kellena või millena miski esineb,
- c) täiendsõna esitab võrdlussõna,

omastavalise liitumise alalt, ESA I, 79, J.V. Veski, Ääre-
märkusi nimisõnade liitumise kohta eesti keeles, ESA II, 26.

- d) täiendsõna näitab looma sugu,
- e) täiendsõna ja põhisõna märgivad kaht ühel esemel võrdselt esinevat omadust;
- f) täiendsõna tõstab esile arvulist või mõõdulist ühikut;

3. täiendsõna tõstab esile olulise, silmatorkava tunnuse;

4. täiendsõna märgib

- a) olulist esinemiskohta või
- b) olulist esinemisaega;

5. täiendsõna märgib

- a) kehaliiget, millega ese on seoses või millega midagi tehakse või
- b) vahendit, mille abil midagi tehakse.

Kõige järjekindlamalt esineb nimetavaline täiendsõna esimestes rühmades, kõige ebakindlamalt viimastes rühmades. Nagu algul märgitud, võib liitsõna liitumine sõltuda ka liitsõnade päritolust, nende tarvitusele tuleku ajast. Varemal ajal keelde tulnud sõnad on suuremal määral liitunud nimetavaliselt kui hilisemad, näit. ametinimetused laudsepp, lukksepp, parksepp, klaassepp, pottsepp, müürsepp, püttsepp, tündersepp, mööbelsepp, kasuksepp. Samuti kaupmees (vrd. laevamees, põllumees); taimede ja loomade nimetused: heinputk, varesputk (kuid: jõeputk), nälghein, vägihein, kuuskhein, vesihein, orashein (kuid: kastehein omastavaliselt, kuigi peaks olema nimetavaliselt); raudrohi (kuid kirburohi); tuhkpuu, kontpuu (kuid: lodjapuu), piimohakas, nõgikikas 'must rähn', pahksääsk; mitmesuguste riistade ja esemete nimetused: roovlatt, müürlatt, hakkjalg, pukkjalg, laudlina, mesipuu, kangaspuud, kedervars, vägikaigas, küünarpuu, nööpauk, samuti sellised sõnad nagu vesiveski, silmnägu, soolvesi, küünarnukk, küünarлуу, sammaspool, vägimees, tähtraamat jne.

Osa selliseid sõnu on teiste keelte eeskujul tarvitusele võetud nimetavalise täiendsõnaga, näit. sellised sõnad

nagu leentool (vrd. sks. Lehnstuhl), aampalk, pruutpaar, pruutneitsi, maalermeister, karpkala, triihoone, postkontor, kreiskool.

Nii mõnigi kord sellised varasemad sõnad tunduvad tänapäeva liitumisviiside kohaselt olevat väärad (vrd. näit. nööpauk, tegumood, unimüts), kuid need on sellistena keelde juurdunud ja neid pole põhjust muuta.

Teiselt poolt esineb mõnevõrra erinevat liitumist ka võõrsõnalise täiendsõnaga liitsõnades. Siingi esineb tugev tendents tarvitada enam nominatiivset liitumist, näit. tennisking, tennisdress (vrd. suusasaabas, suusadress), teeningdress, vokaalühend, konsonantühend (vrd. rauühend jt.), korrektuurpoogen, pastellmaal (vrd. tušijoonis), remonttöö (vrd. kulvitöö), dessantlaev, paraadmarss, aadressbüroo jt. Viimasel ajal on püütud selliseid võõrsõnaliste täiendsõnadega sõnu enam liitsõnade üldiste liitmisreeglite kohaselt esitada, näit. on hakatud tarvitama endise kontsertsaali asemel kontserdisaali, transportlennuki asemel transpordilennukit, tekstiiltööstuse asemel tekstiilitööstust, mootorspordi asemel mootorisporti, kultuuritarvete asemel kultuuri-tarbeid, montaažitöö asemel montaažitööd jne.

Nagu kõigest eelmisest selgub, on eesti keeles rohkesti nimetavalise täiendsõnaga liitsõnu, kusjuures liitumisviis sõltub sõna tähendusest, sõnade tarvituseletuleku ajast ja päritolust ning muudestki vähemolulistest teguritest. Võib isegi tähele panna, et teatavate põhisõnadega seoses eeliskatakse üht või teist liitumist, näit. sõnaga -sepp või -hein nominatiivset.

Juhitagu tähelepanu ka sellele, et alati ei ole nimisõna nimetavakujuline täiendsõna nimisõna, vaid on kas omadussõna (normaalsuurus = normaalne suurus, kultuurinimene), verbitüvi (presspärm = pressitud pärm, riivkapsad = riivitud kapsad) või koguni mäarsõna (ringvaade = vaade ümberringi, ristküsitlus = küsitlus risti).

Lõpuks olgu märgitud, et teataval määral sõltub liitumisviis ka täiendsõna käändtüübist. Juba käesoleva peatüki

algul oli juhitud tähelepanu sellele, et küüs-tüüpi sõnad liituvad üldiselt genitiivselt (küünevil, laanepüü, Lääne-meri), välja arvatud mõned hilised oskussõnad nagu õõsuss. Teiselt poolt aga vesi-tüüpi sõnadel on tendents liituda nominatiivselt. Sellepärast tarvitatakse sõna vesiveski, kuigi veski täiendsõnad tavaliselt on omastavas (vrd. tuuleveski, auruveski), samuti vesikaar (vrd. ilmakaar, põhja-kaar), vesivärv, vesivagu 'põllult vee ärajuhtimiseks', käsivars (vrd. luuavars). Sõnatüübist sõltub ka see, et teatavates sõnatüüpides on võimalik tarvitada lühendatud tüvesid, mistõttu nimetavalise liitumise vahe võib kaduda nagu kolmesilbilistes ne- ja g-sõnades, näit. haridusministeerium (hariduseministeeriumi asemel).

OMASTAVALISELT LIITUVAD NIMISÕNAD.

Kõige arvukamaks liitsõnade liigiks on omastavaliselt liitunud nimisõnad. See on ka arusaadav, sest tavaliselt on omastavalised liitumid kujunenud süntaktilistest sõnaühenditest, kus esimene sõna oli harilikult täiendiks teisele, märkides kas seda, kellele või millele midagi kuulus (näit. mehesõna, lastetuba, värvavõti), kelle või mille osa oli miski (lambanahk, labidavars, korstnajalg, lambiklaas) või mingisugust muud kahe nimisõna vahetorda, kus üks sõna sõltub teisest.

Täiendsõna tähendus järgi võivad genitiivselt liituvad nimisõnad olla väga mitmesuguse sisuga, kusjuures osa liike kattuvad eespool vaadeldud nimetavaliselt liitunud nimisõnadega, osa aga on erinevad. Olgu alamal toodud näiteid olulisematest rühmadest.

1. Täiendsõna märgib otstarvet, milleks midagi tarvitatakse. Siia kuuluvad sõnad iseloomustavad esemete liike nende otstarbe järgi, näit. lambihari (hari lambi puhastamiseks), laternapost (post laterna jaoks), lauapaber (paber

laua katmiseks), madratsiriie, marjakorv, papinael, pastlanahk, lõimelõng, loomasööt, lipuriie, lipsunõel, lillepott, lahingulaev, kaelarätt, kastmekann, künnihärg, protestistreik, rauasaag jne.

2. Täiendsõna võib märkida põhjust, mille tõttu miski toimub, näit. näljasurm (surm nälja tõttu), piiritüli (tüli piiri tõttu), näljahäda, reisiväsimus, reisipalavik, külmamuhk, nakkushaigus, tuleõnnetus, tuulemurd, rasvuplekk, viinauim; külmavigastus, õhutakistus.

3. Täiendsõna märgib esemeid või aineid, mille saadus, produkt miski on, näit. lambavill 'lambalt saadud vill', peedisuhkur 'suhkrupeetidest saadud suhkur', lubjavesi, tai-meõli, lagritsaekstrakt, lihasaadus, kondijahu, seebivaht, kartulitärklis, lehmapiim. Eriti kuuluvad siia igasugused toititude nimetused, milledes täiendsõna näitab, millest vastav toit on valmistatud, näit. läätseleem, kartulisupp, pardipraad, lihapiirukas, tangusupp, lambapraad, leivakali, linnasejook, pohlasalat, hanepraad, vasikaragu, õunakook, maasikamoos, marjamahl, maisipuder, maksapasteet, oakohv, odra-karask. Siia võiksid kuuluda aga ka sellised sõnad nagu loorberipärg, tammevineer jt.

4. Eelmise rühmaga on seoses ka liitsõnad, milledes täiendsõna näitab, millest koosneb üks või teine asi või mida see sisaldab, näit. liivamaa suurel määral liivast koosnev maa', liivaluide, lumememm 'lumest valmistatud memm', lumepall, lumevaip (varemates õigekeelsussõnaraamatutes ka: lumivaip), lubjakivi, turbamuld turbast valmistatud muld väetamiseks, samuti lepavõsa, tuhamägi, tulemeri, veesamm, mas, toiduaine, rasvavolt, tainapea, lõngakera, vorstirõngas, palgiparv, lauavirn, lillekimp.

Nagu juba nimetavalise liitumise vaatluse puhul märgitud, tarvitatakse nimetavalist liitumist sel korral, kui tahetakse rõhutada, missugusest ainest koosneb üks või teine asi. Kui aga märgitakse, mida sisaldab koostisainena miski, või kui märgitakse mingisugust ainet mingisuguse hulga või

mõõdu ühikuna, s. o. kvantiteedi seisukohalt vaadelduna (näit. hunnik, kuhi, vakk), siis tarvitatakse omastavalist liitumist. Sellepärast siis raudtee, kuid rauahunnik, vitskorv, kuid vitsakimp jne.

Kelmise rühmaga on väga lähedane see liitsõnade rühm, kus täiendsõna näitab ainet või esemeid, millest miski koosneb, põhisõna aga märgib vastava aine osa, tükki, raasu vm.) näit. liivatera, rauapuru, lumehelves, klaasitükk, leivaviilukas, leivapaluke, juusturaasuke, mullakamakas, kivikilluke, paberileht, samuti lakikiht, värvikord jt. Siia kuuluvad üldse kõik sellised sõnad, mis näitavad mingi aine või mingisuguste ainete hulka, näit. heinakuhi, laastuhunnik, lumehang, rukkivihk, riidekangas, paberipoogen; lambakari, röövlijõuk, linnuparv. Ea mõõtu märkivate sõnade puhul on täiendsõna omastavas, näit. piimaliiter, leivakilo, kartulivakk.

5. Väga suure omastavaliselt liitunud liitsõnade rühma moodustavad sõnad, milledes täiendsõna näitab, mille või kelle osa miski või keegi on, näit. kaevukook, kaevurake, adrahõlm, adranuga, laevamast, laevalagi, lambiklaas, lambikuppel, leheroots, lipuvarras, luuavars, ohjanöör, kammipii, kapsaleht, kasetoht, noatera, pildiraam, uksehing, laualae-gas, ahjusuu, võtmekeel, kellavedru, toolijalg, aga samuti seltsiliige, linnaelanik jt.

6. Küllaltki rohkesti esineb liitsõnu, milles omastavali-ne täiendsõna märgib kohta, kus mingi ese või olend asetseb, kus miski või keegi on, kasvab ja elab, näit. mereloom, merekala, 'loom, kala, kes elab meres', meretee, luhahein 'luhal kasvav hein', lehekirp, laelamp 'lakke riputatav lamp', laadakaup, metsahein, kõrbeliiv, põlluhein, laanelill, lavanurk, aiailill, aiamari, ladvapung 'ladvas olev pung', lauatennis, peenrakurk, pajapraad, nurgakivi, läänetuul 'läänest puhuv tuul', loodekaar jne. Nagu nimetavaliselt liituvate kohta märkiva täiendsõnaga liitsõnade puhul märgitud (vt. lk. 25), esineb nimetavali-ne liitumine üksikute kindlate looma- ja taimeliikide nimetustes, muudel juhtudel aga, kui

täiendsõna märgib kohta, tarvitatakse omastavalist liitumist. Seega üldisem on selles rühmas omastavaline liitumine, pealegi, kui see ei piirdu ainult taimede ja loomadega, vaid on tarvitusel igasuguste esemete puhul, mis teatavas rahas asetsevad (laadskaup 'laadal müüdiv kaup', pargipink 'pargis olev pink', aiasohva jne.). Mõnigi kord sõltub aga liitumisviis ka teistest teguritest, näit. on samas tähenduses tarvitatav nii merihein kui mererohi.

7. Ka aega märgiv täiendsõna võib esineda omastavas käändes, näit. suvekleit 'suvel kantav kleit', suvemantel, suvepuhkus 'suvel toimuv puhkus', talvemüts, talveriided, talveuni, sügisepäev e. sügispäev, sügisvihm e. sügisvihm, kevadtunl e. kevadetuul, kevadeõhtu e. kevadõhtu, hommikueine, hommikukuub, lõunasöök, lõunavahaeag jne. Lähemalt nimetavaliselt ja omastavaliselt liituvate sial kuuluvate liitsõnade tähenduslikku vahet jälgisime eespool (vt.lk.25).

8. Omastavaline täiendsõna võib märkida ka vahendit, millega midagi tehakse või milleks miski on, näit. masinatarvas (masina abil toodetud turvas), silmanägemine (silmade abil nägemine), kõrvakuulmine, näpunäide, saanisõit, paadisõit, pallimäng (pall on mängu vahendiks), plaadisai (küid: pannkook), noodapüük, püssilaaskmine, masinaladu, labidaturvas, kepiharjutus, orelimuusika, tušijoonis (vrd. pastellmaal) jne. Nagu selgub, liitub vahendit märgiv täiendsõna tavaliselt deverbaalsele tüvele. Nagu eespool selgus ja nagu nähtub ka mõningatest kõrvutatud sõnadest, võidakse vahendi märkimiseks tarvitada ka nimetavalist täiendsõna (vrd. eesp. lk. 27).

9. Omastavaline täiendsõna võib märkida ka objekti, millele on põhisõnas märgitud tegevus suunatud. Põhisõnaks on ka sel puhul tavaliselt deverbaal, näit. palgi parvetus, parlamendivalimised, piletimüük, lõõtsatõmbamine, lõputege mine, lõhepüük, karjakasvatus, lumesadu, lubjarõletamine, loomapidamine, liulaskmine, linaketrus, maaharimine, liisuheitmine, leivakipsetus, lauluproov, kanakasvatus, laevaehitus, meeleavaldus, tantsuõpetus.

10. Eelmistele rühmadele oh lähedased ka need liitsõnad, kus täiendsõna märgib objektina esemeid, mida keegi teeb, valmistab. Põhisõna sel puhul märgib tegijat, mitte tegevust. Näit. habemeajaja, juukselõikaja, orkestrijuht, margikorjaja, ordenikandja, loomataltsutaja, loodusevaatleja, lipukandja, lehmaliipsja, keeleõpetaja, lapsehoidja, maadeuuriija, samuti lainemurdja, kuulipilduja, leegiheitja, pliiatsiteritaja.

11. Omastavaliselt esineb ka täiendsõna, mis märgib, mille sugulane on keegi või kellest keegi pärineb, näit. pojapoeg, vennapoeg, onutütar, lelletütar, lellepoeg, lapselaps, lapsevanem, õetütar, naisevend, samuti linnupoeg, pedupoiss jt.

12. Samuti on täiendsõna, mis näitab, kelle tehtud miski on, omastavas käändes, näit. pagarileib 'pagari tehtud leib', pagaritoode, meistriteos 'meistri poolt tehtud töö, selline töö, nagu oleks selle meister teinud', meistritöö, mõrtsukatöö.

13. Väga rohkesti on omastavaliselt liitunud nimisõnu, milles märgitakse esemete liike vastavalt nende tunnustele, kusjuures sellisteks tunnusteks võib olla eseme kuju, näit. pakitubakas 'paki kujul pakitult müüdiv tubakas', lehesalat, hundikoer, eseme välimus, mingi nähtav tunnus, näit. lööbehaigus, pildileht, liimipaber, orasepõld; eaäme koosnevus, näit. kruusatee, nahakaup (vt. eesp. lk. 18), eseme otstarve, näit. marjapress, passipilt, loomapeet, lingukivi, lapsevanker (vt. eesp. lk. 21), eseme kõla, lõhn vm. meeltega tajutav tunnus, näit. lutusarv, piilupart, lõhnaseep, laulu-lind, lõhnaõli, eseme esinemiskoht või -aeg, näit. laemaal, ladvakiht, merekala, hommikusöök, kevadetunne, või mõnesugune muu iseloomulik tunnus, näit. luukala (luud on sellele kalaliigile tunnuslikud), liiduriik (tunnuseks on, et selline riik kuulub liitu), numbrituba, operetimuusika, pekisiga, lõpupidu, luulekeel, marjapõõsas (põõsas, mis kannab marju), maomürk (maol olev, maolt saadav mürk) jne.

Nagu eelmistest näidetest võib näha, võivad olla esemete või olendite eri liigid väljendatud väga mitmesuguste tunnuste kaudu. Eseme esinemine mingisugusel kujul, mingis kohas või mingil ajal, selle kasutamine mingisuguseks otstarbeks jne. võib olla liigi eritunnuseks. Kuigi enamik esemete liike väljendatakse vastavalt nende tunnustele omastavalise täiendsõnaga, võivad aga ka nimetavaliselt liitunud sõnad samuti märkida sõnade liike.

Näiteks selle kohta, kuidas liitsõnas omastavalise täiendsõna kaudu mitmesuguseid vastava põhisõna tunnuseid edasi antakse, võib olla sõna mees. Täiendsõna võib siin märkida a) elukohta: maamees, linnaees, piirimees, rannamees; b) elukutset seoses kohaga: kohtumees, meremees, laevamees, põllumees, talumees, mõisamees, kõrtsimees, kirikumees, kandimees, saunamees; c) elukutset koos töövahendiga: kaalumees, kärumees, kellamees, kirvemees, labidamees, noodamees, parvemees, paadimees, hobusemees, ka mõõgamees, odamees, püssimees, suurtükimees; d) kutselist tegevust seoses tööala objektidega või põhitegevusega: kalamees, jahimees, keelemees, kirjamees, karjamees, tunnimees, sõjamees, külvimees, künnimees, küüdimees, töömees, tüürimees, postimees, ka pilimees ja piitsamees; e) sugulust või perekondlikku seisundit: kälimees, võimes, naisemees, abielumees; f) suhtumist teisesse inimesesse: vihamees, sõbramees, vahemees, nõumees, käemees; g) asendit teiste suhtes: peamees, ninaees, peremees; h) millegi omamist: rahamees, saapamees, jõumees; i) iseloomulikku joont või omadust: jutumees, hambamees, naljamees, nupumees, kõnemees, laulumees, lõõgamees, lõumees, mokamees, joomamees, löögamees, näpumees e. pikanäpumees, nuiamees, vigurimees; j) tegevusviisi: seisumees, ratsamees, jalamees, k) ja muud: lumemees, rukitsamees, kilamees jm. Seejuures võib tähele panna, et üldiselt esineb genitiivne liitumine, kuid üksikjuhtudel, eriti varasemast ajast pärinevas sõnavaras esineb ka nominatiivselt liitumist, näit. kaupmees, peigmees jt. Kõikuv on olnud meremees ~ merimees tarvitamine; tänapäeval on kehtiv meremees.

14. Lõpuks olgu juhitud tähelepanu veel ühele omastavalise liitumise erirühmale. Nimelt liitub nendel kordadel, kui liitsõna põhitähendust kandvaks sõnaks ei ole liitsõna viimane, vaid on esimene liitkomponent, täiendsõna harilikult omastavaliselt. See nähtus esineb pejoratiivsetes sõnades, näit. mehemürakas, piibunosu, poisiklutt, kellaloks, poisipõngerjas, lumelõrts, tüdrukutirts, inimeseloom, kaabulott, kuuenäru jt. Teiselt poolt esineb see sõnades, kus põhisõna näitab, missuguste esemete või nähtuste hulka kuulub täiendsõnas väljendatud mõiste, näit. leeprahaigus, s. o. leepra kuulub haiguste hulka. Samasugused on näiteks sõnad nagu lõhe-kala, magasiit, maikuu, murdekeel, näkingeiu, oktoobrikuu, mahagonipuu, mopsikoer jt. Tuleb ära märkida, et mõned hili-semad seda laadi sõnad on liitunud ka nominatiivselt, näit. plüüäriie (=plüüs), pimsskivi (=pimss).

Kõiki omastavalise liitumise rühmi on üksikasjaliselt raske märkida, sest liike võib siin leida väga rohkesti. Tüüpiline on kõigile omastavaliselt liitunud sõnadele, et täiendsõna nendes tavaliselt lähemalt iseloomustab põhisõna, näidates seda, kelle või mille osa või kelle või mille juurde kuuluv on keegi või miski, või iseloomustades põhisõna otstarbe, koha, aja, tegija või mõne muu tunnuse poolest.

Erinevust nimetavaliselt ja omastavaliselt liitunud täiendsõnade vahel võimaldavad mõnevõrra selgitada ka sõnad, milledes sõltuvalt tähendusest sama põhisõna puhul esineb kahesugust liitumist, näiteks

märksõna 'sõnaartikli sõna, mille järgi võib leida vastava sõna kohta käivaid andmeid sõnastikust, entsüklopeediast jm.'

turvasmuld 'teat. mullaliik'

lehtsalat 'teat. taim'

märgusõna 'parool, kokkulepitud sõna märguandmiseks (näit. sõjaväes)'

turbamuld 'turbapurust jm. valmistatud muld väetamiseks'

lehesalat 'lehtedest valmistatud salat toiduks'

metamees 'metslane, metsrahva liige'

käsiraud 'uksel olev pide ukse avamiseks ja sulgemiseks'

sibultaim 'taim, millele on tunnuslik sibula olemasolu, näit. tulp, nartsiss' jt.

metsamees 'metsanduse alal töötav inimene'

käeraud 'vangide käte jaoks'

sibulataim 'seemnest kasvatatud sibula noor taim istutamiseks'

Alati ei ole vahe nominatiivse ja genitiivse liitumise vahel sugugi nii teravalt eristatav ja paljudel puhkudel esineb nimetavalise liitumise asemel omastavaline liitumine või vastupidi. Olgu siin lõpuks toodud veel mõned näited selle kohta, kuidas ootuspärase genitiivi asemel esineb nominatiiv. Üldiselt on ju nii, et millegi esinemise viisi või moodi märgitakse omastavaliselt liitunud täiendsõnaga, näit. lauluviis, õppeviis, märkimisviis jne. Erandlikult aga esineb mõnes sõnas, kus tüves on vokaalidevaheline astmevahelduslik g, oodatava nõrgaastmelise täiendsõna asemel tugevaastmeline, näit. tegumood (vrd. riidemood), teguviis, tigusamm. Samuti ootaksime omastavalist liitumist ka sõnades nagu suguloom (vrd. tõuloom), sugupull, sugukult, sugutäkk, suguvõsa jt.

g- (om. se-) LIITELISTE SÕNADE LIITUMISEST.

Et täiendsõna nominatiivne või genitiivne liitumine võib sõltuda ka sõnatüübist, see ilmneb eriti g- (om. se-) liitelistes sõnades, s. o. sõnades, nagu teos, vares, raskus, kirjutus, paratamatus. Nende sõnatüüpide puhul võib tähele panna, et nimetavalist liitumist esineb siin märksa rohkem kui teistes sõnatüüpides. Pealegi jagunevad ka g-sõnad kahte rühma, kusjuures eriti tugevasti erineb üldisest tarvitusviisist kirjutus-, raskus-tüüpi sõnade liitumine.

1. kirjutus-tüüpi täiendsõnad, s. o. kolmesilbilise nimetavaga g-liitelised täiendsõnad liituvad harilikult nominatiivikujuliselt, näit. otsustusvõime (vrd. kandevõime),

paljundusaparaat, ergutusvahend, eraldusmärk, ehitusbrigaad, hallitusseen, seletuskiri, takistusõit, kustutuskann, kaivatuspaber, niisutuskanal, lõbustuskokk, kasvatus töö; samuti kaubandusvõrk, kaevanduslinn, haridusminister, luuletuskegu; omadussõna, õnnetusjuhtum, laetetusmaks, isegi piirituslakk, tiisikushaige (viimased on laenu, mis on mugaenud kirjutustüüpi sõnade taoliseks nii käänamiselt kui liitmiselt).

2. raskus-tüüpi täiendsõnad, s. o. kahesilbilise kolmandavältilise nimetavaga g-liitelised täiendsõnad liituvad samuti harilikult nimetavakujuliselt, näit. liiklusõnnetus (vrd. laevaõnnetus), lõikustöö (vrd. kilvitöö), leotusvesi, jaotuskava, teostusviis, austusavaldu, maadlussport, ketrusmasin; kaetisrohi, koostisosa; samuti uhkustunne, soojusenergia, valguskiir, tarkushammas, noorusaeg, nõrkushoog, tervismuda; saatuskaaslane, loodusteadus, seadusandlus; isegi võõra päritoluga sõnad, nagu tsitrusvili, tüüfushaige, lukesese, mooruspuu jt.

Nagu esitatud näidetest selgub, tarvitatakse eelmistes liitsõnarühmades nimetavakujulist liitumist nii neil kordadel, kui võrreldes varemvaadeldud sõnarühmadega peaks esinema genitiivne liitumine (näit. seletuskiri, armastuskiri, vrd. kaebekiri, palvekiri; lõikustöö, seflustöö, vrd. lutsetöö, tõlketöö, põllutöö jne.), kui ka neil kordadel, kui oleks õigustatud nominatiivne liitumine, näit. sõnades nagu üllatusvõit (võit oli üllatus), valgusreklaam jt. Ometi on sellest üldtarvituvilisist mõningaid erandeid, kus tarvitatakse vokaalilist liitumist. Nii on selliseks erandiks sõnad, kus põhisõnaks on deverbaal ja täiendsõna vastava verbi objekt, s. o. sõnades, kus täiendsõna on objekti tähenduses, näit. valgusemõõtja, kiirusemõõtja, kaugusemõõtja, nakkusetekitaja, näitusekülastaja, haigusetekitaja, seaduserikkuja, puhtusearmastaja, jõudlusenäitaja, kindlustusevõtja, kirjandusearvustaja, jäätisemüüja, tervisejoomine, tervisekarastus, niiskusesisaldus, niiskusemahutavus, leelisesisaldus, loodusevaatlus, loodusevaatleja jt. Eelmiste eeskujul

peaks olema ka arvamuseavaldus, kuigi on tarvitusel arvamus-avaldus. Samuti on erandid ka sõnad tervishoid (hoitakse ter- vist) ja seadusandlus. Peale objektilise täiendsõnaga liit- sõnade on omastavaliselt liitunud ka veel sellised üksiksõ- nad, nagu leeliselahus, seisusevahe, mõistuseinimine jm. Põh- just ei ole aga niisuguste erandite hulka tuua sõnu, nagu näituväljak, näitussaal, suurushullustus, kursustöö jmt., mis tuleks liita üldreegli kohaselt. Omastavaline vokaali- ga liitumine on neil juhtudel tingitud sellest, et varemalt neis sõnades täiendsõna liitus alati genitiivselt (näit. omadusesõna, looduseteadus, hariduseselts jt.). Et nimetava- kujuline liitumine siin hiline on, sellepärast esineb prae- guseski keeletarvituses mõnevõrra ebasoovitavaid kõikumisi (vrd. näit. mõistusvastane, kuid seisusevastane, lõikus- saal, kuid aktusesaal jt.).

Eelmistest sõnatüüpidest erinevad on teos-, vares-tüüpi sõnad, s. o. ühesilbilise nimetavaga ja kahe- silbilise esma- või teisevärtelise nimetavaga sõnad. Kuigi need sõnatüübid täiendsõnana liituvad üldiste liitumisreeglite kohaselt, esi- neb siiski mõningaid kõrvalekaldu- misi.

Vastupidiselt eelmisele rühmale on siin ülekaalus geni- tiivne liitumine, näit. a) käiseauk, veiseliha, veisekari, veisekiin, eosejuha jt., kuid ka ootuspäraselt nimetav, näit. eostaim; b) varesekivi, varesejalad, varesepesa, jänesejaht, jänesekapsas, jänese- moka, jänesepraad, tehasekomitee, teha- setööline, kohusetunne, jaluserihm, orasepõld, oraseöölane, teras- etööstus, terasetoodang, nõgeseleht, kerisekivi jt., kuid reeglipäraselt ka emissiga, terasvedru, orashein; alus- palk jt. c) katusekivi, katuseräästas, matuserong, matu- seta- litus, karjusekepp, tennisereket, keedisenõu, linnusevall, tellisetehas, kuid reeglipäraselt ka nimetav, näit. pööris- vool, keeristorm, soomuskate, vennasrahvas, püünisvõrk (võrk on püünis, mitte püünise jaoks), maiusroog jt.

Ometi on rida sõnu, milledes vastavalt sõnade tähendu- sele ootaks kindlalt genitiivset täiendsõna, esineb aga no- minatiivne täiendsõna, näit. uudishimu (vrd. joomahimu),

tennisdress (vrd. suusadress), tennisking (vrd. suusasaabas). Üldiselt on siiski ühesilbilise nimetavaga ja kahesilbilise esma- ja teisevärtelise nimetavaga täiendsõnade liitmine reeglipärane, kahesilbilise kolmandavärtelise nimetavaga ja neljasilbilise nimetavaga s-sõnade liitumine täiendsõnana aga erandlik.

TEISTES KÄÄNETES ESINEVATE TÄIENDSÕNADEGA NIMISÕNAD.

Liitsõna täiendsõna esineb kõige sagedamini nimetavas ja omastavas, kuid võib esineda ka teistes vormides.

Osastavalise täiendsõnaga nimisõnu esineb vähe, siia kuuluvad sõnad nagu sihkulaakmine, neljasõit, tuhkatriinu.

Sisseütlevalse täiendsõnaga nimisõnu esineb rohkesti, näit. jalgapanek, hakkipanek, ellusuhtumine, appihüüe, arvessevõtmine, rittaseadmine, rettumine, sõttaastumine, vettehüpe, õhikutõusmine, muldasängitamine, paarimine, külgehaakimine, linnasõit. Põhisõnadeks on siia kuuluvatel sõnadel deverbaalid, mis tuletatud sisseütlevalse rektsiooniga verbidest (näit. kuhugi panema, minema, sõitma, millessegi suhtuma).

Seesütlevalse täiendsõnaga nimisõnade kohta võib tuua näiteid, nagu jõusolek, ametiskäija, räsasjalad, reakülv, saunaskäimine, sabassõrki, silmaspidamine, vaoshoidmine, korrashoid, kotisjooks, kooliskäimine, kodustöötaja, kinoskäik, karjaskäimine. Ka siia kuuluvate sõnade põhisõnaks on deverbaalid, mis pärit seesütlevalse rektsiooniga verbidest (kuskil olema, käima).

Seestütlevalse täiendsõnaga liitsõnu on ainult vähe-seid tarvitusel, näit. peastarvutus, laestvõtmine.

Alaleütlevalse täiendsõnaga nimisõnu esineb rohkesti, näit. jutulesoovi, teeleminek, vastutuselevõtmine, võidulepääs, maaletulek, arvelevõtmine, heinaleminek, paigalepanek, korralekutsumine, karilejooksmine, lõpuleviimine, liikvelepanek, ilmaletulek.

Alalütlevaalse täiendsõnaga nimisõnadest võib tuua näiteks sõnu, nagu jutulolija, jahilkäik, rahulolematus, seenekimine, toidulolija, valvelolek, ärkvelolek.

Alaltütlevaalse täiendsõnaga nimisõnade kohta esineb meie keeletarvituses üksikuid näiteid: vaheltkanpleja, pai-galtühkumine, kohaltlahkumine.

Saavas käandes esineva täiendsõnaga liitsõnalisi nimisõnu esineb küllaltki rohkesti, näit. imekspanek, ilmsiktulek, hiliaksjäämine, heakait, haigeaksjäämine, andeksandmine, selgeksõppimine, surunksvaikimine, tühjakslaadimine, tõekspidamine, õigeksmõistmine, liikmeksõlemine.

Järgnevate käänete esinemise kohta nimisõnalise liitsõna täiendsõnana esineb ainult üksikuid näiteid.

Kaasütlevaline täiendsõna esineb näiteks sõnades jumalagajätt, käegalöömine, ilmaütlevaline täiendsõna juhtudel, nagu töötaolek, töötatööline, maatamees, peataolek. Rajava kohta võiks tuua näite maanikumardus, maanisärk, oleva kohta on aga veelgi vähem näiteid, kui mitte arvestada selliseid juhuslikke, mitte küllalt liitsõnalist tähendust omandanud väljendeid, nagu noolena-lendamine, lesena-elamine.

Sellised liitsõnad on kujunenud verbi ja selle laiendi ühendist, kusjuures verbi asemel esineb põhisõnana mingi deverbaalne noomen, täiendsõna aga esineb selles käandes, mida nõuab vastav verb (näit. tööle minema - tööleminek). Seega erinevad teistes käänetes oleva täiendsõnaga liitnimisõnad oluliselt nimetavalise ja omastavalise täiendsõnaga nimisõnadest, millede puhul ei ole niivõrd lähtekohaks verbi ja selle laiendi kui täiendi ja põhisõna suhe. Seepärast ei ole ka teistes käänetes esinevate täiendsõnadega liitsõnade tähendus alati küllalt teravasti eristatav samade sõnade liitosiste tähendusest, näit. linna tulek ja linnatulek, selgeks õppimine ja selgeksõppimine jne.

TÄIENDSÕNA AINSUS JA MITMUS LIITNIMISÕNADES.

Tavaliselt on liitsõnades täiendsõna ainsuse vormides. Teatavasti tarvitatakse täiendsõna ainsuses isegi neil korradel, kui täiendsõna liitsõna sisu kohaselt esineb mitmuse tähenduses, näit. panipaikade nimetustes: kurgitiin (tunn kurkide, mitte ühe kurgi jaoks), raamaturiilul, riidekapp, tikutoos, pliiatsikarp, õunakott; müügikohtade, ladude jne. nimetustes: saapakauplus, lilleäri, relvaladu, ajalehekiosk, nahatööstus, kartulikelder; kogunimetustes: lambakari, linnu-parv, kuusemets, lepavõsa, hanekari; millegagi tegelemist märkivates sõnades: kanakasvatus, loomapidamine, pardijaht, kivilõhkuja, habemeajaja, juukselõikaja, korstnapühki, linnukaupleja, saapapuhastaja; otstarvet märkivates sõnades nagu saapamääre 'määre saabaste jaoks', kingakreem, riidehari, korgitõmbaja, karbiavaja, kirbupulber, loomatoit jne.

Väärib tähelepanu, et isegi mitmuslikes sõnades, mida ei tarvitata ainsuses, on sel puhul, kui need esinevad täiendsõnana liitsõnades, tarvitusel ainsuse vormid, näit. püksid, kuid püksisäär (mitte pükstesäär), prillid, kuid prilliklaas, rõuged, kuid rõugearm. Seetõttu ongi kujunenud meie liitsõnade puhul üldreeglik, et täiendsõna esineb tähendusest sõltumatult alati ainsuses.

Sellest üldreeglist on siiski rida erandeid, kus tarvitatakse täiendsõna mitmuses. Kõige sagedamini esineb mitmuses olev täiendsõna mitmuse omastava vormides. Seejuures tuleb silmas pidada, et mitmuse omastav esineb täiendsõnana peamiselt neis sõnatüüpides, kus mitmuse omastava vormid on kahesilbilised. Nii esineb mitmuse omastava kujuline täiendsõna järgmistes sõnatüüpides:

- a) maa-tüüpi sõnades: luuderohi, maadeuuri, maadeavastus, maadevallutaja, teedeasjandus, teedehitus, teedeinsener, teedeministerium, teedeosakond, teedevõrk, nõudepesija jt. Varemalt tarvitati ka vorme nagu maadeteadus, kuid nüüd tarvitatakse maateadus;

- b) keel-tüüpi sõnades: meeltesegadus, kiirtemäng, häälte-
enamus, noortebrigaad, noorterekord, noorteseksioon,
noortepark;
- c) käsi-tüüpi sõnades: käteharjutus, käteplaksatus, käterä-
tik, kätetöö, veteväli (ka: veeväli), veteteadus;
- d) sõnades täiendsõnaga laste, meeste, naiste: lasteaed,
lastearst, lasteetendus, lastehaigus, lastehalvatus, las-
tekasvatus, lastepidu, lastesõim, lastevanemad, lastekeel,
lastekirjandus, lastekodu, lastekoor, lastetuba, lasteraa-
mat, lasterõivad, lasteseep, lastevoodi, lastelapsed (tar-
vitusel ka: lapselapsed, kusjuures võimalik tähenduslik
vahetegemine); meesterahvas, meesteriietus, meestejalat-
sid, meestevihkaja; naisterahvas, naisteriietus, naiste-
päev, naistepuna 'teat. taim', naistearst, naistehaigus,
naistekütt, naisterätsep, naisterööv, naistevihkaja, nais-
tekliinik jt.;
- e) muudes kaheasilbilise mitmuse omastavaga sõnades: vaeste-
maja, vaestelastekohus (ajaloolise terminina); jalgevahe.
jalgealune, rindealune (ülakõht);
- f) üksikutes pikema mitmuse omastavaga sõnades: vanadekoda,
võõrastemaja, rahvasterändamine, rahvasteliit (ajalooli-
sed terminid), vanematearmastus (armastus vanemate vastu)
jmm. Üldiselt on aga viimased erandlikud ja tingitud sa-
gedasti sellest, et omadussõnadest pärinevates täiendsõna-
des ainsuse tarvitamine ei võimaldaks vastava sõna sisu
küllalt selgelt edasi anda (pole võimalik öelda: vanakodu
jt.).

Teistes mitmuse käänetes esineb täiendsõna tunduvalt
harvemini. Näiteid esineb nii de- kui i-mitmuse käänete
kohta, kusjuures i-mitmuse vormides olev täiendsõna esi-
neb tavaliselt adverbilises tähenduses, näit. da-mitmuses
oleva täiendsõnaga sõnu: kätelseis, vetelpäästja; i-mitmu-
ses oleva täiendsõnaga: tähistaevas 'tähtedega kaetud tae-
vas', käsilevõtmine jmm. Üksikjuhtudel võib täiendsõnaks
olla ka i-mitmuse tüvi, näit. sepikoda, tapukikas 'riiu-
kukk'.

LÜHENENUD VÕI KONSONANTTÜVELISE TÄIENDSÕNAGA
LIITNIMISÕNAD.

Omaette liitsõnade rühma moodustavad need sõnad, milles täiendsõna on liitunud põhisõnale kas lühenenud tüvega (näit. hobune, kuid hobusõiduk) või konsonanttüveliselt (näit. naine, om. naise, kuid naisarst).

Alamal on vaadeldud siia kuuluvaid nimisõnu vastavalt nende tunnustele ja esinemusele.

1. ne-liitelised nimisõnalised täiendsõnad ei liitu nimetavaliselt. Tavaliselt liitub ne-liiteline täiendsõna kas genitiivselt (hobusemees, rebasesaba) või tüveliselt, kusjuures on võimalik mitmesugune tüveline liitumine:

1) täiendsõna liitub konsonanttüveliselt:

a) mine-liiteliste täiendsõnade puhul: organiseerimistöö, purustamisvõime, arenemisaste, sidumisnõor, elamispind, loomisrõõm;

b) lane-liiteliste täiendsõnade puhul: mesilaspere, kangelasepos, õpilaskomitee, liitlasriik, sugulaskeel;

c) line-liiteliste täiendsõnade puhul: töölisklass, töölisliikumine, sügelislest;

d) ne-liiteliste ühe- ja kahesilbiliste tüvede puhul: naisarst, naispere, rebashein, sulasmees, tihashhein;

2) sõna liitub ilma liiteta:

a) sõna hobune liitub kas omastavaliselt (hobusemees, hobusekronu, hobusekoorem, hobuseraud) või tüveliselt, näit. hobueesel, hobukaan, hobukala, hobukakk, hobusipelgas; hobuheinik, hobukastan, hobuoblikas (loomade ja taimede nimed); hobuader, hobukultivaator, hobumasin, hobu-põllutööriist, hobusõiduk, hobuveok (hobusega veetavad või käimandavad riistad); hobujõud e. hobusejõud;

b) sõna inimene liitub täiendsõnana samuti kas omastavaliselt (inimesearmastus, inimesepäästja, inimesenahk, inimeselaps, inimeseloom) või tüveliselt, näit. inimbulk, inimsugu, inimühiskond, inimtõud, inimmass (inimeste hulka, kogu märkivad sõnad); inimjõud, inimmõistus, inimkultuur, inimmõte, inimorganism, inimkuju (inimlik, inimesele omane väime omadus); inimiga, inimpäev, inimasula, inimahv.

Nagu kaks viimast sõna näitavad, ei ole ka nende sõnade puhul omastavaline ja konsonanttüveline liitumine täiesti vastav varem käsitletud omastavalisele ja nimetavalisele liitumisele. Lühenenud tüveline liitumine vastab siin küll teataval määral nominatiivsele liitumisele, kuid mitte alati (vrd. saame tarvitada küll inimtõug, mitte aga loomtõug jne.).

2. as-(gas-, kas-) liiteliste nimisõnade puhul võib esineda samuti kas omastavaline (kuningakübar 'taim', kuningakoda, maasikamahl, allikavesi, äädikaessents, pirukatäidis, toomingamari) või konsonanttüveline, kusjuures konsonanttüveline liitumine asendab nimetavalist liitumist, näit. oblikhape (vrd. soolhape), allikmaterjal, äädikhape, sipelghape, kadakkaer 'taim', harakputk 'taim', karikloom, jäänukloom, ohaktarn, ristiklind, kuningkotkas, kuningvesi, limuksolge jm. Mõnel juhul tarvitatakse konsonanttüvelist liitumist aga ka sõnades, kus ootaks omastavalist täiendsõna, näit. kuningriik (vrd. tsaaririik, vürstiriik), maasikmari (vrd. viinamari, kuremari), isegi vaarmari (vrd. vaarikas).

Eelmisest selgub, et lühenenud tüvega täiendsõna tarvitatakse kolmesilbilise tüvega as-sõnadest nimetavalise liitumise puhul. Kahesilbilise tüvega as-sõnad aga liituvad nominatiivis oma täielikul kujul, näit. rataslaev, ratastool, ketaskoorija, rõngassaar, rööbaspuud, mätastaim. Ometi tuleb märkida, et mõningates sõnades on tarvitusel ka lühenenud tüveline liitumisviis, näit. rööpjoon (omadussõna tähenduses: rööbitine, paralleelne /joon/), rööpvorm, rõnguss, rõikhein (=põldrõigas), rünkpilv, rünkpilvitus.

Üldiselt võib märkida, et kolmesilbilistel tüvedel on mõnevõrra enam tendentsi liituda nominaatiivvaelt kui kaheasilbilistel tüvedel. See ilmneb kas või sellistes sõnades nagu laskurkorpus (vrd. väeüksus), istungjärg jmm. Samuti avaldub see tendents ka uutes võõrsõnaliste täiendsõnadega tüvedes, näit. eksportkaup 'väljaveokaup', importkaup jt. Õigekeelsussõnaraamatuis on vastupidiselt sellele tendentsile hakatud eelistama reeglipärasest omastavalist liitumist, näit. kontserdisaal (varem: kontsertsaal), aadressilind, tekstiilitööstus jne.

OMADUSSÕNALISE TÄIENDSÕNAGA NIMISÕNAD.

Kui nimisõna ees olev omadussõnaline täiend märgib mingi eseme püsivat, alatist ja tunnuslikku omadust, siis võib ta liituda vastava nimisõnaga ja moodustada liitsõna. Sel puhul erineb kujunenud liitsõna tähendus enam või vähem vastava sõnaühendi tähendusest, näit. iga kallis kivi ei ole kal-liskivi, iga külm hoone ei ole veel külmhoone, iga must juur ei ole mustjuur jne. Mõnikord võib olla liitsõna tähendus võrdlemisi lähedane vastava sõnaühendi tähendusele, näit. noor mees ja noormees, madal künd ja madalkünd, hapu piim ja hapupiim, teinekord aga on liitsõna küllalt kauge vastava sõnaühendi tähendusest, näit. vana isa ja vanaisa, pikk poiss ja pikkpoiss (toidu nimetus), suur tükk ja suurtükk. Omadussõnalise täiendina võivad vahel esineda ka nimisõnad, näit. marupolka (s. o. maruliselt kiire polka), mädasoo, hõbepaju, hõberebane.

Et omadussõna ühildub nimisõnaga, siis on omadussõnalise täiendsõnaga nimisõnades täiendosa alati nimetavas kään-des (kuritegu, vedelkütus), kui omadussõnaline täiend ei esi-ne konsonanttüveliselt (väliskül, nüüdisaeg) või lühenenult (punanurk, kollatõbi). Erandiks on sellised liitomandussõna-dest tuletatud sõnad nagu nõdrameelsus (vrd. nõdrameelne).

s. o. nõdra meelega), kurvameelsus, hullumeelsus, suuremeelsus (kuid teravmeelsus), pikaajalisus, suurejoonelisus, pikatoimelisus, kuumaverelisuus, peenetundelisus, samuti ka sellistes kolmest sõnast koosnevates liitsõnades, nagu puhtaveetorustik, kuumaveeallikas, soojaveekraan jt. Muidugi ei kuulu siia sellised sõnad, nagu kurjategija, kuumakindlus, soojajuht jt., kus omadussõnaline täiendsõna esineb nimisõnalis-es tähenduses.

Täiendsõnadena nimetavalisel või omastavalisel kujul esinevad peamiselt lihttüvelised omadussõnad. Liitsõnu ei ole tekkinud liidete -lik (õnnelik-, mõistlik-tüüpi sõnad), -line (keeleline), -lane (pikaldane), -jas (valkjjas), -kas (rohekas), -gune (ümmargune), -stikune (lähestikune) ja teiste taoliste liidete varal tuletatud omadussõnaliste täiendsõnadega. -ne liitelistest sõnadest on ainult mõned üksikud liitunud nimetavaliselt, nii sõnad teinepool, vaanelaps ja viimnepäev. Harilikult on aga ne-sõnad liitunud kas ilma liiteta või konsonanttüveliselt. Küll aga on võinud liituda nimetavaliselt niisugused varemajal kujunenud omadussõnalised täiendsõnad, millede nimetavas esineb ühetäheline liide, nagu -y (om. -va), -l (om. -la) või -s (om. -sa), näit. teravnurk, vedelkütus, magustoit jt.

Tähenduselt märgivad omadussõnalised täiendsõnad värvust (pruunsüsi, mustmuld, muusträstas, valgevask, valgelible, halltõbi, hallpea, haljasala, kirjurähn jt.), väliskuju ja suurust (ümarkiri, kumerpeegel, kõverjoon, käharpea, nudipea, nõgusläätis, õoneskivi, lampkatus, lameuss, laisaba, jäme- ja peensool, pikk-kuub, suurlinn, väikekoodanlane, suur- ja väikeriik, kitsasfilm, madalsoo, lauskrannik, sügavküünd), temperatuuri (palavvöönd, soetõbi, parasvöönd, külmrelv), kaalu (raskekaal, kergetööstus, kergebensain), vanust (uus- aasta, uustrükk, noorkari, noorpõlv, vanaeit, vanaraud), maitset (magussöök, hapukapsas, magevesi, mõrumandel), niiskuse astet (kulvaine, kulvtoit, märgpuhtimine), mitmesuguseid inimesele omaseid omadusi (heameel, pahatahtlikkus, kurbloolus, õigekirjutus, võltspaatos, väärsamm, valekaebus, vaba-

riik, julgeolek, laiskloom, kiirjooks), esemete muid omadusi (libemagu, karerohi, silelihas, koresööt, aheraine, kiilasjää, pehmekind, küpsekartul, puhaskaal, tühikäik, valmisriie, täiskuu, täispiim ja muud). Küllaltki sagedasti tarvitatakse pejoratiivsetes sõnades vastavaid täiendsõnu põhisõna tähenduses, rõhutades vastava sõnaga mingit omadust, näit. laiskvorst (laisa inimese kohta, kes ei viitsi end liigutada, vaid vedeleb vorstina), lollpea, maiasmokk, kitsipung, kadekops, vedelvorst, sögesikk, argpüks, ahnepäits, pimesikk.

Ka komparatiivsed sõnavormid võivad esineda liitsõnades täiendsõnana, näit. nooremleitnant, vanemõpetaja, ülemjooks, ülemjuhatus, alamkoda, alamäär, pahem- ja parempool.

Omadussõnaliste täiendsõnade teise suure rühma moodustavad konsonanttüvelised või lühenenud tüvedega vormid. Siin võib märkida järgmisi rühmi.

1. ne-liitelised omadussõnad võivad esineda konsonanttüvelise täiendsõnana, näit. välissein (=väline sein), välismaa, põlismets, põliselanik, hiliskülm, hilisõhtu, ühiselaamu, ühisomand, karusmari, mägismaa, limaskest, isasloom e. isaloom, emasõis; kinnistäht, vallasvara, nüüdisaeg, vääriseese, pealiskiht, vastasleer; väävlishape, kloorishape, fosforishape. Siia võiksid kuuluda ka sellised sõnad, nagu aamiseppe, kellassepp, plekissepp, müürissepp jt., samuti suurispeakull, rahvakeelsed suurestükk 'suurtükk', pikasilm 'pikksilm' jt.

2. Võõrsõnaliste omadust märkivate täiendsõnade puhul liitub võõrsõna ilma ne-liiteta, näit.

a) horisontaaljoon (horisontaalne joon), feodaalkord, eksperimentaalfüüsika, dokumentaalfilm, reaalpalk, ratsionaalarv, seksuaalküsimus, territoriaalarmee, kapitaalehitus, vertikaaltelg, koloniaalriik, kriminaalkohus, normaalsuurus, neutraalasend, paralleeljoon;

b) elementaararvmatemaatika, distsiplinaarkaristus, kapilaartoru, molekulaarfüüsika, humanitaarteadus; miniatuurmaal, koloratuurlaulja;

c) föderatiivriik, direktiivorgan, administratiivkeskus, reaktiivlennuk, kollektiivmajand, operatiivplaan;

d) kvaliteetkaup, automaatrelv, separaatrahu, absoluutväärtus;

e) intiimasi, eksaktteadus, hasartmäng jt.

Eelmistest erineb oma liitumisviisilt hiljuti keelde tulnud liitsõnade rühm, milles omadussõnaline täiendsõna esineb ilma line-liiteta. Et eesti keeles line-liitelised omadussõnad liitsõnu nimisõnadega ei moodusta, siis on selles tüübis ka omadussõnalise täiendsõna vorm laenatud. Nii tarvitatakse poliitiline informatsioon asemel poliitinformatsioon, samuti ka poliitbüroo, poliitring, poliittund, poliitkool, poliitõppus.

3. Omadussõnalise täiendsõna liitumine ilma ne-liiteta, s. o. tüveliselt on omane ka paljudele meie genuinsetele omadussõnadele ja on küllalt vana nähtus.

a) Seda esineb rohkesti värvuste nimetustes, näit. punapea, punahabe, punaarmee, punalipp, punanurk, punalible, punataud, sinilill, sinihal, sinivaal, sinirebane, sinitihane, sinikapsas, kollanokk, kollatõbi.

b) Kui liituv omadussõnaline tüvi on kolmandavärteline, siis on ta liitunud konsonantselt, näit. umbkott (umbne kott), umbtänav, umbjärv, umbtee, ürgelanik (ürgne elanik), ürgaeg, ürgnimene, ürgmets, ürgorg, ürgveis, lihtaine (lihtne aine), lihtary, lihthäälik, lihtlause, lihtsaadetis, lihttööline, üldpilt (üldine pilt), üldaine, üldkriis, üldmulje, üldmõiste, üldplaan, üldreegel, üldstreik. Siia võiksid kuuluda ka sellised liitsõnad, nagu liigvesi (liigne vesi), liigväsimum, liigliba, algkuju (algne, esialgne kuju), algkiirus, algasend, kaudsihtis jt.

4. Tüveliselt on liitunud ka sellised omadussõnad, milde omadussõnalised vormid esinevad praeguses keeles kas kene-, mine- või mõne muu sellise liitega, mis liitelisel kujul nimisõnaga ei liitu, näit. pisipala (pisike/ne/ pala), pisiküsimus, piasasi, pisihiir, lühifilm (lühike/ne/ film),

lühijutt, lühikursus, lühilaine, lühinäidend, lühisaade,
lühiaurimus, lühivestlus; sisehaigus (sisemine haigus), sise-
sein, siseturg; ülahuul (ülemine huul), ülakeha, ülaosa; ala-
huul (alumine huul), alaosa; äkkrinnak, (äkiline rinnak),
äkksurm; keskkaal (keskmine kaal), keskaeg, keskharidus,
kesktormaja, keskrajoon, keskkoht, kesknädal. Sii võiksid
oma tähenduselt kuuluda ka sellised sõnad nagu eriuurimus
(eriline, spetsiaalne uurimus), eriarst (arst-spetsialist),
eriarvamus, eriharidus, erijoon, erikaal, eriteade, eritead-
lane; eraelu (isiklik elu), erakorter, eraomand; igijää (iga-
vene jää), igilumi, tagujalg (tagumine jalg), lähivõitlus jt.

5. kõrge-tüüpi e-lised adjektiivid liituvad täiendsõna-
na nimisõnale kas vokaal- või konsonanttüveliselt, näit. tar-
vitatakse kaugejaam, kaugekõne, kaugesõit, kaugelaskerahur,
kaugeühendus, kuid kaugjuhtimine, kaugmõju, kaugnägemine,
kaugõpe, kaugõppi, samuti ka kõrgepinge, kuid kõrgahi, kõrg-
ehitus, kõrgpunkt, kõrgrõhk, kõrgseis, kõrgvesi. Ainult kon-
sonanttüveliselt liitub sõna sirge, näit. sirgjoon, sirglõik,
sirgnurk, sirgte. Teised kõrge-tüüpi sõnad liituvad üldi-
selt vokaaltüveliselt, näiteks valgevenelane, raskekuulipil-
duja, kergeristleja, kergemeelsus, kangekaelsus, julgeolek,
haigemaja, õigeusk, pehmeküüd jt. Kindlaid reegleid, millel
liitub kõrge-tüüpi adjektiiv konsonanttüveliselt, millel vo-
kaaltüveliselt, on raske esitada. Konsonanttüveliselt liitu-
nud liitsõnad on hilist päritolu ja nende puhul võib märgata
mõnikord omadussõna tarvitamist määrsõnalisel tähenduses,
näit. kaugnägemine = kaugelt nägemine jmm. Üldiselt aga seda
väita ei saa, sest kõrgehitus on ikkagi eelkõige kõrge ehi-
tus ja sirgjoon on sirge joon.

6. Kahesugust liitumisviisi võib konstateerida ka as-iti-
teliste adjektiivide liitumisel. Nii tarvitatakse ühelt poolt
võorasema, võorasisa, võoraspoeg, võorastütar, kuid võörke-
ha, võörkeel, võormõju, võörnimi, võörsõna, võörtäht jt. Va-
remal ajal tarvitati tooresaine, tooreskummi, tänapäeval tar-
vitatakse ainult tooraine, toorkummi, toornahk, toorsiid.

toortoit, toorõli jt. Seega vanemates as-, es-sõnades tarvitatati nimetavalist liitumist, mis on säilinud ka sõnades nagu võõrasisa jt., hilisemal ajal eriti oskussõnastike kaudu tarvitusele tulnud sõnades tarvitatakse aga sageli lühemat tüvelist liitumist. Sama on maksev ka pikemate sõnade puhul, näit. lihaktaim (lihakas taim). Ei saa aga väita, et see oleks keh-tiv kõikide as-, es-sõnade kohta, näiteks tarvitatakse puhas-kaal, puhaskasum, haljaskesa, haljasväetis, õõnesmõõt, õõnes-sein, kitsaskoht reeglipäraselt nimetavalise täiendsõnaga, kuigi need on hiljuti tarvitusele tulnud.

Lühenenud tüve võib märkida ka sõnade rõhtjoon, rõhtaed puhul (rõhtne, om. rõhtsa; nimetav esinenud kirjakeeles ka rõhtus kujul), samuti sõnades nagu tähtpäev (võiks olla lühem tüveline kuju omadussõnast tähtis, seega nii nagu liht-kiri on lihtne kiri, nii ka täntkiri on tähtis kiri), täht-saadetis, tähtteos jt.

Lõpuks tuleb tähelepanu juhtida veel sellele, et omadussõnalise täiendsõnaga nimisõnad on meie keeles ulatuslikumalt tarvitusele tulnud alles hilisemal ajal, kui tekkis vajadus teravamalt üksikmõisteid eristada, sest oskussõnana mitte igasugune must muld ei ole mustmuld jne. Rahvakeeles terve rida siia kuuluvaid sõnu pole veel kujunenud liitsõnadeks, näit. ei öelda noormehele, vaid noorele mehele, mitte hapukapsad, vaid hapud kapsad, võib kuulda isegi väljendeid, nagu mustad rästad, austa halli pead jne. Muidugi on ka rahvakeeles adjektiivseid täiendsõnu, mida lahus ei hääldata ega mille täiendsõna ei käänata, näit. enamik pejoratiivseid sõnu (lollpea, vedelvorst jt.).

Vastupidiselt rahvakeelsele pruugile on aga kirjakeeles nii mõnigi kord kipunud eri oskussõnade alal liialdama omadussõnalise täiendsõnaga liitsõnade tarvitamisel. Nii on näiteks lindude nimede alal selliste juurdunud linnunimede, nagu musträstas, kirjurähn eeskujul hakatud tarvitama selliseid linnunimesid, nagu suur-kirjurähn, väike-kirjurähn, must-lep-lind, rohe-lehelind, väike-lehelind, must-kärbsenäpp, hall-kärbsenäpp jt. (ved. S. Kumari, Eesti NSV linnud, Tallinn 1954). Arvestades eesti keelele omast tendentsi omadussõnali-si täiendeid tarvitada põhisõnast lahus, tuleks ka lindude nimede puhul tarvitada vastavaid omadussõnu mitte sidekriip-suga kirjutatult, vaid täiesti lahku kirjutatult. Pealegi

kui me näiteks taimede nimetuste puhul samuti eelistame sel-
listel kordadel lahkukirjutamist, näit. valge karikakar, kol-
lane karikakar, haisev karikakar, suur tulikas, kibe tuli-
kas jne. Eri teadusalade terminoloogia nõuaks sellest seisukohast ühtlustamist.

ARV- JA ASESONALISE TÄIENDSÕNAGA LIITNIMISÕNAD.

Arvsõnadest liituvad nimisõnadega peamiselt põhi- ja murdarvud, kuna järgarvud liituvad võrdlemisi harva. Põhi- ja murdarvud, liitudes nimisõnadele, annavad võimaluse märkida, mitmest olulisest osast koosneb miski või mitu tunnuslikku osa on millelgi, näit. kolmnurgale on tunnuslik, et tal on kolm nurka, veerandaasta märgib, et mainitav ajaühik kestab veerand aastat jne. Nagu eelmistest näidetest selgub, on liitarvsõnad kujunenud vastavaist sõnsühendeist, kusjuures tähenduslik erinevus sõnühendi (näit. kolm jalga) ja liitsõna (kolmjalg) vahel on küllaltki terav, sest liitsõna märgib ikkagi ühtainust eset või mõistet, koosnegu see mitmest osast tahes.

Põhiarvuline täiendsõna võib liituda vastavale nimisõnale kas nimetavaliselt või omastavaliselt. Nimetavaliselt liitub täiendsõna sel juhul, kui ta märgib, mitmest osast koosneb miski, näit. üksmeel, kakslige, kolmjalg, kolmkõla, nelinurk, viisaastak, viisnurk, viispäevak, kuusnurk, kuus-
tahukas, seitsenurk, kaheksajalg 'teat. loom', üheksavägine 'teat. taim', kümmenurk, kümmpäevak, tuhajalg jt.

Sellest üldisest liitumisviisist on erandiks järgmised rühmad.

1. Kui arvsõnalise täiendsõna põhisõnaks on deverbaal, siis on täiendsõna omastavas. Sel korral võib sõna märkida, mitme isiku vahel toimub midagi või mitmel alal toimub miski, näit. kahekõne (kõne kahe inimese vahel), kahevõitlus, viievõitlus (viiel alal toimuv võitlus), kümnevõitlus.

2. Kui arvsõnalise täiendsõnaga liitsõna on tuletatud liitomadussõnadest või kannab omadussõna ilmet, näit. kahepaikne (amfiib, maal ja vees elav loom), kahepaiksus, kahepoolsed 'kurgumandlid', kahekordsus, viiekopikaline (viiekopikane raha), kümnerublaline (kümnerublane raha), kahekümnekopikaline, sajarublaline jt.

3. Kui vastavast sõnaühendist, kus arvsõna on omastavas, on kujunenud kolmest sõnast koosnev liitsõna, näit. kahehemesaag (sae tüüp, millega saab töötada kahekesi), kahevärvitruk, kaheinimesepeedi, kahehobusevanker, kolmeväljasüsteem, kolmekuningapäev, kahevahelolek, samuti kahehobusevoorimees jne.

4. Kui nimisõna on tuletatud vastavast liitverbist, näit. kahekordistus (verbist kahekordistama), kolmekordistus jne.

Omadussõnadest tuletatud nimisõnad on loomulikult sama täiendsõnaga, mis esineb vastavas liitomadussõnas, näit. kahehääln - kahehäälsus, üksluine - üksluisus.

Murdarvulise täiendsõna liitumine nimisõnale sarnaneb põhiarvude omale, olles kujunenud vastavatest sõnaühenditest. Nii liitub siingi reeglipäraselt murdu märkiv täiendsõna nimisõnale nimetavaliselt, näit. poolaasta (pool aastat kestev aeg), poolaeg, poolfinaal, poolkera, poolkuu, poolring, pooltoon, veerandaasta, veerandnoot, kolmveerandtekt, kaheksandiknoot, kuueteistkümnendiknoot, kolmekümnekahendiknoot jne.

Järgarvud täiendsõnadena esinevad harva. Mainida võib teinepool (om. teisepoole, alaleütl. teiselepoolele), mida ülekantud tähenduses on tarvitatud abikaasa märkimiseks. Sõnast esimene on tarvitusel lühem vorm esma- ehk esmas-, mis esineb sõnades, nagu esmaspäev (esimene päev nädalas), esmaabi (esmane ehk esimene abi), esmajärgulisus, esmavältelisus (viimased kolm sõna tuletatud vastavatest adjektiividest) jt. Kahesugune liitumine on siin täiesti samasugune kui omadussõnaliste täiendsõnade puhul (vrd. punalipp, aga hilisõhtu). Felistatavalt on tarvitusele tulnud liitumine esma-

abil, kuna esmae- esineb harvemini (eamaspäev, esmassünnitus jm.). Teiselt poolt on aga samast järgarvust palju sagedamini tarvitusel puhas tüvekuju esi-, mis liitub väga rohkesti nimisõnale, näit. esietendus (esimene etendus), esikülg, esirida, esimast, esiisa, esivanemad.

Rohkesti esineb puhtarvsõnaliste täiendsõnade kõrval arvsõnadest ik-liite abil tuletatud nimisõnalisi täiendsõnu, mis liituvad siiski üldiselt samuti kui arvsõnad nimetavaliselt, näit. kaksiklõök (lõök on kaksik, kahest osast koosnev), kaksikvõim, kolmikhüpe jt.

Asesõnaline täiendsõna esineb liitnimisõnas võrdlemiaial harva. Üldreegliks on, et asesõnaline täiendsõna nagu arvsõnalinegi liitub nimetavaliselt. Erandiks on muidugi enesekohased pronoomenid, kus esineb rohkesti ka omastavalist liitumist.

Jälgides asesõnalise täiendsõnaga nimisõnu asesõnade liikide järgi saame järgmise pildi.

Isikulised asesõnad esinevad täiendsõnana ainult üksikjuhtudel, näit. minaromaan (romaan, kus autor jutustab sündmustest, nagu ta need ise läbi elanud; peategelaseks on autori "mina"), minavorm, sinavorm, sinasõprus.

Enesekohased asesõnad esinevad aga täiendsõnana palju sagedamini, esinedes kas enese või enda kujul, näit. enesealgatus ehk endaalgatus, enesearendamine, enesearemastus, eneseavaldus, enesekaitse, enesekasvatus, eneseääramine, eneseohverdus, enesepete, enese tapmine, enese tunne, enesevalitsus, eneseülistus.

Tavaliselt on põhisõnaks sel puhul deverbaal, kuid on ka üksikuid näiteid, kus põhisõna pole deverbaalne, näit. sõnades enese kriitika, enese kindlus. Mõnikord võib asesõna olla ka mõnes muus käandes, näit. eneselevõtmine, eneseessepöördumine, eneseestmõistetavus.

Sõna ise on samuti üks tavalisemaid asesõnalisi täiendsõnu, näit. iselaadija, isemajandamine, isesiduja, isesüttimine, isesõitja, iseteadvus, isetoimlemine, isevalitsus, iseõppiija.

Omastavad asesõnad võivad samuti olla täiendsõnadeks, näit. omakasu, omahind, omakohus, omalooming, omavalitsus, omavoli, ka omaksvõtmine.

Näitavad asesõnad ei esine õieti liitnimisõnades täiendsõnadena, sest sõnad nagu seekord, tookord on mitte-nimi-, vaid määrsõnad. Samuti ei esine ka küsivad ja siduvad asesõnad täiendsõnana liitnimisõnades. Küll aga võivad siin täiendsõnadena esineda umbmäärased asesõnad, näit. igapäevasus, kõikteadja, kõikvõimsus, kogubind, kogupauk, kogusaak, koguteos, kogutulu, koguväärtus. Umbmäärasedki asesõnad liituvad üldiselt nominatiivselt, kuid kui sõna tuletub omastavaliselt liitunud omadussõnast, siis säilib sellises nimisõnaski omastava-kujuline asesõna täiendsõnana, näit. kõigekülgsus (vrd. kõigekülgne).

VERBAAISE TÄIENDSÕNAGA NIMISÕNAD.

Verbaalne täiendsõna võib nimisõnale liituda kas infinitiivi ja partitsiibi vormis või tüveliselt.

1. ma-infinitiiy esineb võrdlemisi harva täiendsõnana liitnimisõnas. Näidetena võib siin esitada sõnu, nagu hau-dumapanek, põlemahakkamine, seismajätmine, seismapanek, käi-mapanek, söömaminek, liikumahakkamine, lugemaõppimine, keh-timapanek, kadumaminek, magamaminek jt. Põhisõnaks sellistes liitsõnades on tavaliselt deverbaalid minek, panek, hakkami-ne, jätmine jt. Üksikuid näiteid leidub ma-infinitiivi teiste käänete kohta, näit. olemasolu, tegematajätmine.

2. da-infinitiiy esineb samuti harva liitsõnas täiendsõnana. Näiteks olgu toodud sõnad: haavatasaamine, seista-laskmine, lüüasaamine, teadaanne, minnalaskmine, mõistaand-mine. Siingi on põhisõnaks deverbaalid.

3. Oleviku kesksõna esineb täiendsõnana sellistes liit-sõnades, nagu elavhõbe, elavnurk, elavjõud, põlevkivi, tegev-

armee, tegevliige, tegevteenistus, jäävhammas, täitevkomitee, vahelduvvool.

4. Mineviku kesksõnadest esineb liitsõnas täiendsõnana ainult tud-kesksõna. See ei esine aga tud-tunnusega, vaid t-tunnusega, näit. päritolu, jäätmaa (jäetud maa), raatmaa (raitutud maa, kus enne mets kasvanud), joottoru (joodetud toru). Üldse esineb mineviku kesksõna liitsõna osana väga harva.

5. Esmaväلتelistest verbidest võib liitnimisõna täiendsõnana esineda vastava verbi vokaaltüvi, kusjuures üldreeglina vokaaltüvi jääb muutmata, kuid mõningatel juhtudel ka muutub.

a) Verbi vokaaltüvi püsib täiendsõnas: avasõna (avamise sõna), avamäng, avakõne, halapaju (halav paju); kerilauad (kerimislauad), ronitaim (roniv taim), ronivars, õgirakk (õgiv rakk), ravivahend, küsimärk, püsiniiit (püsv niit), venivillem (veniv, laisk inimene), nugiseen; ujujalg (ujumisjalg), ujunahk, suruõhk (surutud õhk), surupump, asumaa (asumismaa), asukoht, laguaine (lagumis-, lagunemisaine) jt.

b) e-tüvelistel verbidel tüve e asemele tuleb liitumisel -i, näit. surilina (vrd. surema), surisärk, purihammast (vrd. purema), imikärss (imemiskärss), imipump, imitoru, imiuks jt.

ise-liitelistel onomatopoeetilis-deskriptiivsetel verbidel tüvi liitub ilma ise-liiteta, näit. viripill (vrd. vürisema), piripill (vrd. pürisema), värihein (vrd. väriseama), sisihäälik (vrd. sisiseama).

Erandlikult on verbist lunastama moodustatud eelmiste verbide eeskujul sõna luna, mille varal on siis tuletatud sõnad, nagu lunamaks, lunarahast, lunasaadetis.

6. Kolmandaväلتelise ma-infinitiiviga verbist võib liitnimisõna täiendsõna esineda tugevaastmelise konsonanttüvega, kuid üksikjuhtudel võib esineda ka nõrgaastmeline vokaaltüvi. Viimast laadi nähtusega on meil tegemist sõnades, nagu tapaloom, tapamaja, tapalava, tapatalgud, tapakaal.

Tugevaastmeline konsonanttüvi võib täiendsõnana esineda väga mitmesugustest verbitüüpidest, näit. murdarv, murdivaras (murdma-tüüp), pistoda, kõitraag, haitaar, leidlaps: juhtmõte, tingmärk, sundmäärus; röövloom, riivleib, traallaev, puurkaev, triivjää, käärpuud, põimlause, lõikpaber, pleeklubi, krookpael, kleepaine, kaapraud, triiksärk, muukraud, pookvaha; hakkliha, pakk-kast, tippsibul, parknahk, presspärm; vilk tuli, uhtuma, puhkpill, kiskraud, rippsild; nõrgkiht (nõrguma-tüüp), nõrgklubi, hõõglamp, hõõgniit, koondrivi, koondlause, roiskkärbus, tardkivin:

tõmblukk (tõmbama-tüüp), tõmbsoon, rändlind, rändrahas, lendsalk, lendleht, viskoda, tuiskliiv, purskkaev, nuuskpiiritua, näitarv, lõikhein, nuumsiga, laensõna, väänkasv, põörkiik;

ühendkoor (ühendama-tüüp), täiendosa;

poleervaha (poleerima-tüüp), isoleeraine, kopeerpaber

jt.

Tähelepanu võib juhtida aga ka mõningatele erijoontele verbitüve liitumisel nimisõnaga. Nimelt jäetakse ta-sufiks liitumisel ära ja verbitüvi liitub ilma liiteta, näit. irvhammas (vrd. irvitama), lākakõha; hõõveldama-tüüpi verbitüvest liitub täiendsõna samuti ilma da-liiteta nõrgaastmelise konsonanttüvena nimisõnale, näit. hõõvelpink (hõõvel II vältes), heegelnõel, trasegnit, peegelpind (peegel II vältes, peegeldav pind): suplema-tüüpi verbitüvest liitub täiendsõna nõrgaastmelise ja konsonanttüvelisena, näit. supellina, supelrand jt.

Kahesuguselt võivad liituda verbid, mille tüves pikale vokaalile järgneb heliline konsonant n või r, näit. reegli-päraselt liituvad väänkael (väänama-verbist), hõõrhäälik, põörkiik, kuid teiselt poolt võivad täiendsõnad olla kujundatud ka enesekohaste verbitüvedest, kus lihttüvele on lisandunud d, näit. pöördlava (pöörduv lava), pöördõna (pöörduv, pööratav sõna), käändsõna, hõõrdketas, hõõrdpidur, haardjalg, haardjuur (haarav juur).

Lõpuks võib märkida sedagi, et ka mõningatel muudel juh-

tudel verbaalne tüvi ei liitu nimisõnale n.-ü. puhtal kujul, vaid mitmesuguste lisaelementidega, näit. verbist raiuma on tarvitusel liitsõnad raidkuju, raidkunnat jt., kuigi verbi tüves puudub d.

Enam kui puhtakujulist verbitüve tarvitatakse tegevust märkivate täiendsõnadena liitnimisõnades deverbaalseid noomeneid, näiteks e-liitelisi (jootekolb, nõelelõng, kuuldetoru) või i-, u-liitelisi deverbaale (valukoda, kasulaps, ajujaht, eksisamm), kuid nende vaatlus ei kuulu enam käesolevasse peatükki. Samuti ei kuulu verbaalse täiendsõna puhul ka tegija ja teonime vormides olevad deverbaalid (lugemisõpetus, valijamees) enam käesolevas vaatluse alla.

MÄÄRSÕNALISE JA ABISÕNALISE TÄIENDSÕNAGA LIITNIMISÕNAD.

Määrsõnaline täiendsõna, liitudes nimisõnaga, võimaldab iseloomustada põhisõna aja, koha, viisi või mõne muu suhte seisukohalt. Mis puutub määrsõnalise täiendsõna vormi, siis ka siin võivad täiendsõnad esineda kahel kujul, kas täielikult või lühenenult.

Algul olgu vaadeldud täielikul kujul esinevaid määrsõnalisõnu täiendsõnu vastavalt nende tähendusele.

Aega määravate täiendsõnadega liitnimisõnadest võib märkida sõnu, nagu varahommik, varakevad, vastsündinu, tänapäev, enneminevik, jällenägemine, taassünd. Ka sõna eel võib esineda aega märkiva määrsõna tähenduses, kuigi siin ajaline tähendus nii teravalt silma ei paista, näit. eelkõneleja (eelmine kõneleja), eeltöö (ettevalmistav töö), eeluurimine, eelvägi, eelarvamus, elsteade, eellugu, eelmüük, eelmäng, eelarve, eeltingimus, eelnõu. Samuti märgib aega ka sõna järel, näit. järelmäng, järeleksam, järelkontroll, järelkuumendus, järelmaks, järelroog, järeلسõna.

Kohta märkivate täiendsõnadega liitnimisõnad on näiteks

laialivedu, laialisaatmine, sinnasõit, siiajäämine, eestvõte, siinolek, eemalolek, edasikaebus, edasiliikumine, tagasisõit, tagasipöördumine, vaheltharimine, vahelesegamine.

Kohaga on seotud ka paljud ühendverbide osisteks olevad prefiksiaaladverbid, mis esinevad ühendverbidest pärinevates deverbaalides, näit. allaandmine, allasõit, allakirjutamine; ettekandja, ettekirjutus, ettekujutus, ettekääne, ettenägelikkus, ettepanek, ettevaatus, ettelugemine, ettevõte, etteütetus; juurdeandmine, juurdeehitus, juurdekasv, juurdelõikaja, juurdemaks, juurdevedu, juurdevool; sisseastuja, sisseeelamine, sissehindamine, sissejuhatus, sissekukkumine, sisseoolamine, sissekäik, sisseost, sissepääs, sissesõit; tahajäämine; mahajäämus, mahalaskmine, mahalaadimine; kokkupanek, kokkuost, kokkupuude, kokkupõrge; läbitungimatus, läbisõit, läbipääs, läbimurre, läbimine, läbilõige, läbikäik, läbi jook; äraandja, äravool, äralend, äraminek, äraolek, äratõmme, üleminek; ülesanne, ülesehitus, üleskutse, ülesminek, ülestõus, ülesseadmine, ülesvõte; väljaanne, väljaheide, väljakutse, väljajätt, väljamaks, väljahingamine, välja juurimine, väljamõeldis; ligipääs, ligiolek; lahkumine, lahkulõmine, vallapäästmine; lahtilaskmine, pihtaandmine, hukkaminek, luhtamine, lõhkiajamine; tagaajamine, tagasihutamine, tagaotsimine jne.

Koha tähenduses esinevad määrsõnalised täiendsõnad, mis keeles võivad esineda ka kaassõnadena, kuid mis liitnimisõnades omavad enam määrsõnalist tähendust. Nende puhul ei ole põhisõnaks deverbaal ja seetõttu need liitsõnad erinevad eelmisest rühmast. Siia kuuluvad sellised liitnimisõnad, nagu allmärkus (all olev märkus), allkiri, all-linn, allkeha, allüksus; eestuba (ees asetsev tuba), eesriie, eesrindlane, eesõna, eesnimi, eeslinn, eesistuja, eeskiri, eesõigus, eeskava, eesmärk; tagasõna, tagatipp, tagatrepp, tagatuba, tagauks; vastaskallas (vastaspool olev kallas), vastaskilg, vastasmaja, vastasleer, vastassuund, vastasrind; seesolija; juuresolek; taganttuul, eestvaade, pikilõige (pikuti lõige).

Kolmandaks suuremaks määrsõnaliste täiendsõnade rühmaks

on viisi ja olukorda märkivad määrsõnad, mis nimisõnadega liitudes moodustavad liitsõnu, nagu laokilolek (kuidas, mis-suguses olukorras olek), längakilolek, üksiolek, viltuolek, viltuseis, ratsasõit, ratsamees, ratsavägi, ratsahobune, jõudeaeg, jõudeelu, hulrikaubandus, valjuhääldaaja (valjult hääldaaja), lalaltkülv, teisitimõtteleja, eraldirahu, sellilujumine, selliasend, kõhuliujumine, käsitsikülv, jalgsimatk, alastiolek, uuestisünd, hüvastijätt, päriolek jt.

Nii nagu käandsõnad võivad ka määrsõnad liituda järgnevale nimisõnale konsonanttüveliselt, näit. põikpuu (põiki olev puu), põiktugi, põiksuund, põikjoon, põiktänav, põikpea; längkünn; püstjuuksed (püsti olevad juuksed), püstkirips, püstkiri, püstkäik, püstpalk, püsttugi, püstvõll (kuid: püstiseisja, püstitõusmine); ristpuu (risti asetsev puu), ristjoon, ristлуу, ristsuund, risttee, risttuli, risttänav; kaldpind (kaldu olev pind), kaldkiri, kaldjoon, kaldlõik; lausvihm (lausaline, lausa sadav vihm), lauatuli, laussadu; siia võivad kuuluda ehk ka sõnad, nagu lahkarvamus (lahkaminev arvamus), lahkheli, lahkrivi, lahkusk jt. Enamik selliseid konsonanttüveliselt liitunud adverbe märgib viisi või olukorda.

Eespool oli esitatud rida ühendverbide koosseisu kuuluvaid kohaadverbidele lähedase tähendusega prefiksiaaladverbe. Peale kohafunktsiooni võivad prediksiaaladverbid tähistada aga ka objekti. Nii on algsest objektist kujunenud sellised määrsõnalised täiendsõnad liitnimisõnades, nagu need esinevad näiteks sõnades arusaam, arusaamatus; aruandja, arupärimine; lugupidamine, lugupidamatus jt.

Lõpuks võiks siin märkida veel selliseid käandevormilisi ühendverbides esinevaid prefiksiaaladverbe, nagu seda on täiendsõnad alal ja tähele liitsõnades alalhoid, alalhoidlikkus, tähelepanek, tähelepanu jt. Keelmiste prefiksiaaladverbide rühmadesse ei mahu ka niisugused määrsõnalises tähenduses ühendverbides esinevad täiendsõnad nagu vastu, ümbere, ilma, üle, mis esinevad näiteks sõnades vastuhakk, vastuvõtt, vastuarmastus, vastukaja, vastupanek, vastulõök, ümberarvestus, ümberehitus, ümberehindamine, ümberjagamine.

ümbervalimine, ümbertöötamine; ilmajätmine, ilmajäämine, ülekoormatus, ülekulutus, ülepingutus jt.

Kaassõnaline täiendsõna liitnimisõnas esineb tunduvalt harvemini kui määrsõnaline, sest enamik eesti keele kaassõnu on teatavasti tagasõnad ja juba oma asendi tõttu lauses ei ole neil eeldusi kujuneda liitsõna täiendosiseks. Selle tõttu kohtamegi kaassõnalisi täiendsõnu peamiselt eessõnade hulgas. Nii esinevad selliste eessõnaliste täiendsõnadena sõnad, nagu üle, vastu jt., näit. üleaedne (see, kes "üle aia" elab), ülekaal, ülekohus, ülemäär; üleaisalöömine, üleajatöö, ülenormitöö, üleõlasuhtumine; vastuoksus (see, mis on vastuoksa tehtud), vastuolu; pärastlõuna (pealelõunane aeg); enneminevik (enne minevikku olev aeg); keskpäev (aeg keset päeva, mitte keskmine päev, vrd. lk. 51), tagantkaelööök jt.

Eessõnade kõrval võivad aga esineda täiendsõnadena ka tagasõnad, näit. aitkäämaks, pealekaebaja (kellegi peale kaebaja), allmaaraudtee, allveelaev, allveelaev, alltuulekülg jt. Sagedasti esineb kaassõnaline täiendsõna kolmest sõnast koosnevas liitsõnas, kus esimeseks kaheks sõnaks on kaassõna ja nimisõna, mille juurde kaassõna kuulub, näit. pealmaa-kaevandus (kaevandus maa peal). Seejuures on kaassõna isegi sel korral, kui kaassõnaks on tagasõna, ikkagi liitsõna esimeseks osiseks.

Omaette täiendsõnade rühma moodustavad sõnad, mis üksik sõnadena üldse ei esine ja mida võib seetõttu pidada puhtakujulisteks prefiksiteks. Sellistele eesliidetele on tunnuslik, et nad muudavad põhisõna tähendust teatavas suunas. Näiteks sõnaosis eba- annab põhisõnale eitava sisu, eesliited ala- ja üli- määravad põhisõna astet jne. Sellised prefiksilised liitsõnad on näiteks ebaedu (edu puudumine, nurjaminek), ebajumal (väärjumal), ebakoht, ebakõla, ebamugavus, ebanormaalsus (mittenormaalsus), ebaselgus, ebatarkus (rumalus), ebatõde, ebausk, ebaõnn (oskusaladel ka pseudp-täendus, näit. ebakasvaja - peudotuumar); alaealisus (mitte täisealisus), alakoormatus (normaalsest vähem koormatus), alatoitlus, alavorm, alaväärsus, alateadvus; alaliik (liigi allosa, vähem liik),

alajaotus, alaliigitus, alajaam, alapealkiri, alaosa; alahuul (alumine huul), alalõualuu; üliagarus (agarus kõrgemal astmel), ülikool (kõrgem kooli aste), ülivõrre, üliõpilane, ülihapend; kaasaeg (praegune aeg), kaasautor (autor, kellega koos on teos välja antud), kaaselanik, kaasinimene, kaas-kodanik, kaasmaalane, kaasmõju, kaasnähtus (kaasaskäiv nähtus), kaasreisija, kaasteadja, kaastöö, kaastööline, kaas-üürnik jne.

Hüüdsõnad esinevad liitnimisõnas võrdlemisi harva täiendsõnana. Näiteks võib tuua selliseid sõnu, nagu hallohüüe, hurraahüüe, pallaps jmm.

Liitnimisõnad on kõige arvukam eesti liitsõnade rühm. Nende hulgas on kõige enam kahest või kolmest nimisõnast koosnevaid sõnu, kuna mingi muu sõnaliigi ja nimisõna liitumisel tekkinud liitsõnu on tunduvalt vähem.

Vaadeldes liitsõnu nende tekke seisukohalt võib konstateerida, et nende kujunemise aluseks on olnud ühelt poolt vastav süntaktiline sõnaühend, teiselt poolt vajadus eri tähendussisu edasi anda kahe või enama sõna liitmise teel. Kõneldes süntaktilistest suhetest võib ühelt poolt märkida attributiivset seost, mis esineb näiteks enamiku genitiivselt liitunud nimisõnaliste täiendsõnade puhul, aga samuti ka adjektive või adjektive suhetest, mis esineb näiteks enamiku genitiivselt liitunud nimisõnaliste täiendsõnade puhul, aga samuti ka adjektive või adjektive suhetest, mis esineb sel korral, kui põhisõnaks on deverbaalid (tüübid: karjakasvatus, lailaiajamine). Deverbaalne põhisõna aga esineb kõikides liitsõnade rühmades, eriti aga sel korral, kui täiendsõna on mõnes muus käandes peale nimetava või omastava, aga samuti väga rohkel määral adverbiliste täiendsõnade puhul.

Mis puutub aga käsitletud liitnimisõnade semasioloogilisse külge, siis võib tähele panna, et objektilist ja adverbialset suhet märkivatest ühenditest tekkinud liitsõnade sisu on tavaliselt veel kaunis lähedane nende liitsõnade aluseks olnud sõnaühendite sisule (vrd. näit. parlamendi va-

limised ja parlamendivalimised, maade uuriija ja maadeuuriija, puhtuse armastaja ja puhtusearmastaja, õhku tõusmine ja õhku tõusamine, tööta olek ja töötaolek, sööma minek ja söömaminek, eemal olek ja eemalolek, ümbertöötamine ja ümbertöötamine jne.). Teiselt poolt aga atributiivset suhet märkivatest sõnaühenditest tekkinud liitsõnades, eriti kui need koosnevad kahest liitsõnast, võib liitsõna tähendus küllaltki teravalt erineda vastava sõnaühendi tähendusest. Seda me ei märka ainult pejoratiivsete liitsõnade (näit. kadekops või ihnuskoii), vaid sagedasti ka teiste liitsõnade puhul (näit. isamaa, ema-keel, ratassepp). Eriti ilmekalt paistab see silma taime- ja loomanimede puhul, kus sõnu on üsna tihti tarvitatud nende ülekantud tähenduses (näit. varsakabi, lehmanisa, pääsusilmad, kassikäpad, kirilind e. lepatriinu, käolehm, liivarull jne.).

II. LIITOMADUSSÕNAD.

NIMISÕNAST JA OMADUSSÕNAST KOOSNEVAD LIIT- OMADUSSÕNAD.

Võrdlust märkivad nimetavalise täiendsõnaga
liitomadussõnad
(nimisõna + omadussõna).

Nii nagu liitnimisõnu on ka liitomadussõnu nii liitumis-
viisilt kui ka tähenduselt väga mitmesuguseid. Siingi võib
kõnelda ühelt poolt nimetavalisest ja teiselt poolt omasta-
valisest täiendsõnast, siin esineb nii täielikke kui lühene-
nud täiendsõnu.

Üheks kõige sirgejoonelisemaks ja selgemaks liitomadus-
sõnade rühmaks on sõnad, kus nimetavaline nimisõna on liitu-
nud omadussõnale, võimaldades märkida konkreetsemalt, mis-
sugusele esemele omaste tunnustega on vastav omadussõna. Näi-
teks selleks, et tõsta esile halli värvuse eri varjundeid,
on keeles hakatud vastavat omadussõna võrdlema selliste ese-
metega, nagu seda on vesi, tuhk, hõbe, tina ja teras ja nii
on saadud võrdlevat laadi omadussõnad vesihall, tuhkhall,
hõbehall, tinahall ja terashall.

Kõige rohkem esinebki selliseid võrdlevaid omadussõnu
vastavate värvuste märkimiseks, näit. rubinpunane, veripunane,
vaarikpunane, pronkspunane, kirsspunane, tulipunane,
taevassinine; süsimust, nõgimust, pigimust, sitikmust; lumi-
valge, kriitvalge, piimvalge, alabastervalge; vahakollane,
õlgkollane, kreemkollane, sidrunkollane; smaragdroheline,
roostepruun, lõheroosa, surnukahvatu. Eelmiste eeskujul tu-
leks tarvitada ka kohvpruun, sest siin on tegemist täpselt
samasuguse võrdlusega kui eespool toodud näiteis. Kui aga ta-

hetakse märkida, et kohvist saadakse värvimiseks vastavat pruuni värvi, siis seda pruuni värvi oleks võimalik nimetada kohvipruuniks, samuti nagu me lehtedes olevat klorofüllil nimetame leheroheliseks. Mingit mõtet pole aga kirsspunase värvivarjundi kõrval kõnelda veel kirsipunasest. Erandlikult võiksid kolmest sõnast koosnevates värvusenimetustes olla täiendsõnad omastavas, näit. rukkilillesinine, kaseleheroeheline, sibulakoorekollane. Ei ole aga põhjust omastavaliselt liita selliseid täiendsõnu, nagu sirelilla, sidrunkollane jt. ("Õigekeelsuse sõnaraamatus" sirelililla, kuid sidrunkollane.)

Peale värvuste nimetuste tarvitatakse võrdlevaid nimi-sõnalisi täiendsõnu nimetavas käändes veel väga mitmesuguste teiste omaduste märkimiseks, näit. klaasselge (selge, läbipaistev nagu klaas), päevselge, kristallselge, kristallpuhas; mesimagus, suhkurmagus; sulgkerge, tinaraske; randküla, tulikuum; villpehme, sulgpehme, sametpehme, siidpehme, malakõva, teemantkõva, teraskõva; kiudpeen, niitpeen, juuspeen, udupeen, tolmppeen, tuhkpeen; piltilus, laudside, peegelsile; küünalsirge, noolsirge, tikkisirge; välkkiire, tuulkiire; kaljukindel, surmkindel; vesimärg, vesivedel; surmvaikne, lindprii, kottpime, puupaljas, hulljulge, Mõnel määral lähedased eelmistele on ka sõnad, nagu rangjalgne (kellel jalad kõverad nagu rangid), punnsilme (kellel silmad punnis, nagu punnid peas), punnpõskne, kus ei puudu võrdlev element. Ometi erinevad nad eelmistest, olles tuletatud vastavatest käändsõnadest (rangjalg, punnsil, punnpõsk), seega olles kujunenud hoopis teisiti kui eespool vaadeldud sõnad.

Mitmesuguseid suhteid märkivad omastavalise täiendsõnaga liitomadussõnad (nimisõna + kaassõnast tuletatud omadussõna).

Mitmesuguseid suhteid, näiteks kohta, aega, kohasust, vastasust jm. näitavad liitomadussõnad on moodustunud hoopis teisiti kui eespool vaadeldud võrdlevat laadi omadussõnad.

Tüüpiline on neile, et omadussõnaline põhisõna on ne- või li- ne-liiteline tuletis. Olgu vaadeldud siingi esinevaid rühmi vastavalt nende tähendusele.

Kohta märkivad liitomadussõnad on kujunenud tavaliselt nimisõna ja kaassõna ühendist, kusjuures vastava kaassõna asemel esineb kaassõnast tuletatud ne-liiteline omadussõna, näit. veealune (vee all olev), maa-alune, laealune, lauaalune, lõuaalune, löövialune, kurgualune, kuurialune, kõhualune, nahaalune, metsaalune; läveesine (läve ees olev), koldeesine, pliidiesine, ukseesine; kuklatagune (kukla taga olev), nurgatagune, aiatagune; piiripealne (piiri peal olev), lauda-pealne, pinnapealne, laepealne, loopealne, ka aega märkivas tähenduses: vahepealne, täpipealne, punktipealne. Siia kuuluvad sõnad on huvitavad sellepolest, et paljud neist võivad esineda nii omadussõnalisel kui nimisõnalisel tähenduses. Nii võib kõnelda kuurialusest ruumist ja kuurialusest (vrd. rehealune jt.), läveesisest maast ja läveesisest (vrd. otsaesine jt.), loopealsest heinamaast ja loopealsest jne.

Samuti märgivad kohta ka niisugused sõnad kui jõeäärne (jõe ääres olev), rannaäärne, teeäärne, mereäärne, piiriäärne, laheäärne; tänavapoolne (tänavaga pool olev), päikesepoolne, põhjapoolne, servapoolne, äärepoolne, ladvapoolne, idapoolne, läänepoolne; linnalähedane (linna lähedal olev), südamelähedane jt.

Nagu eelmistest näidetest selgub, võib nimisõnade varal, millede juurde kuuluvad kaassõnad all, peal, ees, taga, ääres, pool või lähedal, moodustada lõpmatult palju ne-liitelisi liitomadussõnu, mis märgivad mingi eseme ruumilist suhet põhisõnas antud esemega, näit. teeäärne maja on maja, mis asetseb tee ääres, veealune kalju on kalju, mis on vee all. Sellele rahvakeelsele väljendusvõimalusele toetudes on viimastel aastakümnetel hakatud tarvitama ka sõna väline abil moodustatud liitsõnu, et nende varal märkida tegevust, mis toimub väljaspool, näit. kooliväline töö on töö, mis toimub väljaspool kooli, klassiväline töö, mis toimub väljaspool klassi. Samuti on võetud tarvitusele ka sõna sisene, näit.

parteisisene küsimus (s. o. küsimus, mida lahendatakse seespool partei piire, sisemise korra kohaselt). Üldiselt on aga sõnad väline (väljaspool olev) ja sisene (seespool olev) siiski vähe keeles tarvitusele tulnud. Rahvakeelest on seda laadi sõnadest tuntud ka kõrvane (kõrval olev), näit. leiva-kõrvane (s. o. see toit, mida süüakse leiva kõrvale; esineb aga enam substantiivi kui adjektiivi tähenduses).

Aega märkivatest liitomadussõnadest on samuti osa kujunenud nimisõna ja kaassõna ühendist. Siia kuuluvad kõigepealt kaassõnade eel ja järgi (=järel) abil moodustatud sõnad, mis on samuti oma yaldavas enamuses hilist algupära. Sellised on liitsõnad, nagu surmaeelne (enne surma toimunud), maieelne, kapitalismieelne, õhtueelne, pidueelne; sõjajärgne (sõja järel olev), revolutsioonijärgne jt. Sõnad nagu sõjaeelne ja sõjajärgne on osutunud otstarbekamateks ja on tõrjunud välja varemalt tarvitatud sõnad ennesõjaaegne ja pärastsõjaaegne. Varem tarvitusel olnud sõnadest, mis kaassõna pool varal moodustatud, võib nimetada selliseid, nagu õhtupoolne ja hommikupoolne. Kaassõna puhul varal on moodustatud koos asee sõnaga tarvitatav liitsõna sellepuhune.

Aega märkivaid liitomadussõnu on tuletatud aga ka vastavatest nimisõnadest, näit. ki viaegne, sõjaaegne, revolutsiooniaegne, ammuaegne jt.

Ka kohasust või vastasust märkivad liitomadussõnad on osalt moodustatud vastavate kaassõnade tüvedest. Nii esineb väga rohkesti kohasust märkivaid omadussõnu, mille põhisõnaks on pärane. Et selliseid liitomadussõnu rahvakeeles tarvita- take paralleelselt vastavate kaassõnaliste sõnaühenditega, on põhjust arvata, et needki sõnad on kujunenud kaassõnade kaudu. Võrreldagu selleks näiteks sõnu nagu käepärane ja käe- pärast (viimane adverb kujunenud nimi- ja kaassõna ühendist, s. o. sõnaühendist käe pärast), meelepärane ja meelepärast (s. o. meeltmööda), viisipärane (vrd. viisi pärast), kombe- pärane (vrd. kombe pärast) jne. Siia kuuluvad sõnad, nagu loomupärane, kunstipärane, plaanipärane, tõepärane, suupära- ne, rahvapärane, harjumuspärane, seaduspärane (viimased kaks

liituvad vastavalt selle sõnatüübi liitumisviisile (konsonanttüveliselt), samuti algupärane (viimane soome alkuperäinen eeskujul).

Vastasust märkivad liitomadussõnad on moodustatud omadussõna vastane abil, mis on kõige lähemas seoses kaassõnaga vastu, näit. loomuvastane (s. o. loomu vastu olev), loogikavastane, nohuvastane, palavikuvastane, militarismivastane, sõjavastane, fašismivastane, samuti nakkuvastane, teadusvastane.

Kaassõna järgi abil on moodustatud liitomadussõna seadusjärgne (s. o. seaduse järgi, kohaselt olev).

Eelmistest mõnel määral erinevad liitomadussõnad, mis on moodustatud -väärne abil ja mis on seostatavad kaassõnaga väärt, näit. auväärne (auväärt), kiiduväärne (kiiduväärt, s. o. kiitmist väärt), naeruväärne (naeruväärt, näit. lauses seda on naeruväärt vähe, s. o. naeruväärselt vähe), laiduväärne, märkimisväärne, põlastusväärne, mälestusväärne. Erinevus eelmistest on selles, et kaassõnana sõna väärt esineb koos osastava käändega, liitomadussõnas aga omastavalise täiendsõnaga, nii nagu teisedki kaassõnade varal moodustatud liitomadussõnad. Varemajal tarvitati -väärne asemel enam väärt abil moodustatud vorme omadussõnalises tähenduses, näit. laiduväärt tegu jne.

Ligikaudu samas tähenduses kui -pärase tarvitatakse ka omadussõna kohane, näit. loomukohane (vrd. loomupärane), asjakohane (asja kohta käiv), ajakohane, kavakohane, päevakohane, graafikukohane.

Rohkust, vähesust, valmidust vm. märkivad
liitomadussõnad
(nimisõna + rohkust vm. märkiv omadussõna).

Omaette liitomadussõnade rühma moodustavad sõnad, milles põhisõnaks on mingi kvaliteeti märkiv omadussõna ja täiendsõnaks nimisõna, mis näitab, mille poolest on omadussõna

poolt laiendatav nimisõna rikkas või vaene (näit. viljarikas maa on maa, mis on rikas vilja poolest), või mille suhtes on miski kindel (näit. tolmukindel on see, mis on kindel tolmu vastu), milleks on miski valmis, võimeline vm. Põhisõnadeks on nendes liitomadussõnades harilikult sõnad rikas, küllane, rohke, vaene, lage, vaba, kindel, valmis, võimeline jt., näiteks lillerikas (lilledel poolest rikkas), rohurikas, terarikas, temperamendirikas, viisirikas, vaevarikas, maagirikas, osoonirikas, piinarikas, nüansirikas, lärmirikas, läämmastikurikas, leherikas, lumerikas, lihaserikas, lootusrikas (lootuste poolest rikkas), väljehendusrikas, vaheldusrikas, sünnusrikas, elamusrikas, lasterikas; rõõmuküllane (rõõmu poolest küllane), huumoriküllane, tundeküllane, tujuküllane; rõõmurohke, kriitikarohke, kaotusrohke, liiklusrohke; sisutihe (tihe sisult, sisu poolest); lumevaene (vaene lume poolest), mahlavaene, verevaene; roostevaba (vaba roostest, mitteroostetav), töövaba, tollivaba, valikuvaba; sõnaahter, sõnakehv (kehv sõnade poolest, vähese kõneandega); maitselage; kõneosav; vormikindel (kindel vormi poolest), värvikindel, taktikindel, stiilikindel, rütmikindel, plaanikindel, otsusekindel, veekindel (kindel vee vastu), vihmakindel, tuulekindel, tõvekindel, roostekindel, põuakindel, gaasikindel, ilmastikukindel, pommikindel, õhukindel, külmakindel, pesemiskindel, valguskindel, niiskuskindel; sordipuhas (puhas sordi poolest), mõjuvõimas (võimas mõju poolest); eluvõõras (võõras elu suhtes), elutark, auahne (ahne au suhtes) jt. Eelmiste sõnadega võivad liituda ka liitsõnad, mis näitavad valmisolekut millekski, näit. löögivalmis (valmis löögiks), hüpevalmis, stardivalmis, trüki valmis, abivalmis, minekuvalmis, lahinguvalmis, lennuvalmis, laskevalmis (laskmiseks valmis) jne.

Nagu eelmistest näidetest selgub, on kõikides siia kuuluvaates sõnades nimisõnaline täiendsõna omastavas käändes. ugja ne-liitelised sõnad, mis nimisõnadele liituvad konsonant-tüveliselt, liituvad samuti ka omadussõnadele (tulemusrikas). Mitmuslik täiendsõna esineb sõnas lasterikas. Erandiks sellest üldisest liitumisreeglis on sõna teguvõimas (võimas te-

gude poolest, teovõimeline), mille asemel siiski on soovitatav tarvitada reeglipärasest vormi teovõimas.

Selle rühmaga teataval määral liituvad ka sellised liitomadussõnad, nagu võitlusvõimeline (võimeline võitluseks), lennuvõimeline, tööjõuline, karjäärihimuline jt.

Tüüpiline on kogu sellele omadussõnade rühmale, et nimisõnaline täiendsõna siin määrab lähemalt omadust selle laadi, otstarbe või suhte poolest. Süntaktiliselt on selliste liit-sõnade kujunemisel omastavaline nimisõna õiesti omadussõna laiendiks olevaks suhte- või otstarbemääruseks vastavas sõnaühendis, näit. lumerikas = rikas lumest, lahinguvalmis = valmis lahinguks jne. Oluline on see, et selle omadussõnade rühma puhul esineb võrreldes tavalise sõnade järjekorraga sõnaühendis inversiooniline järjekord, s. o. omadussõna otstarbe või suhte poolest laiendav nimisõna esineb liitsõnas omadussõna ees, sõnaühendis aga selle järel.

Suurust, kuju, taolisust vm. märkivad
liitomadussõnad
(nimisõna + ne-liiteline omadussõna).

Belmisest liitomadussõnade rühmast erinevad tunduvalt liitomadussõnad, mis märgivad suurust, ulatust, kuju, taolisust, sarnasust või muud seesugust. Ka need liitomadussõnad koosnevad omastavas käändes olevast nimisõnast ja omadussõnast, kuid nende puhul täiendsõna näitab, mille või kelle suurune, taoline või kujuline on miski ja omadussõnaks on harilikult ne- või line-liiteline omadussõna, näit. sõnas pöidlapiikkune näitab täiendsõna, et vaadeldav ese on oma pikkuselt võrreldav pöidlaga, või sõnas lehvikukujuline näitab täiendsõna, et miski on oma kujult võrreldav lehvikuga.

Sellesse liitomadussõnade rühma kuuluvad näiteks sõnad, nagu rusikasuurune (rusika suurune, suuruselt võrreldav rusikaga), tollipaksune, meetripiikkune, põlvepiikkune, küünralaiune, majakõrgune, sõrmejämedune, nädalapiikkune, aastapikkune, kuuajaline; südamekujuline (südame kujuga, südame tao-

line kujult), lehtrikujuline, noolekujuline, nuiakujuline, torukujuline, silindrikujuline, ruudukujuline, rõngakujuline; käsnataoline, sülditaoline, marmoritaoline; metalliläikeline (metalli läikega, läikelt metalli taoline) jt.

Nagu neid sõnu jälgides võib tähele panna, avalduvad neis liitsõna tunnused väga nõrgalt, sest tähenduselt ei ole suurt vahet sõnaühendi meetri pikkune ja liitsõna meetripikkune vahel, kuna näiteks eelmiste liitomadussõnade puhul liitsõna iseloom väga teravalt ilmneb (vrd. sõna kehv ja sõnakehv).

Eelmiste sõnadega on võrreldavad ka sellised liitomadussõnad, nagu budausuline, luteriusuline, muhamediusuline, lapseealine jne.

Liitnimisõnadest tuletatud liitomadussõnad
(nimisõna + nimisõnast tuletatud omadussõna).

Suur hulk liitomadussõnu on tuletatud vastavatest nimisõnadest, kusjuures siin võib omakorda eraldada mitu liiki. Kui liitnimisõnas täiendsõna on liitunud nimetavaliselt, siis püsib üldiselt ka vastavast liitnimisõnast tuletatud liitomadussõnas nimisõnaline täiendsõna endiselt nimetavas käändes, kui aga liitnimisõnas täiendsõna on omastavas, siis on see püsinud ka vastavas liitomadussõnas. Enamik siia kuuluvaid omadussõnu on tuletatud line- või ne-liite varal, kuid on ka teiste liidetega tuletatud omadussõnu.

1) Nimetavaliselt liitunud liitomadussõnad.

Nimetavaliselt liitunud liitnimisõnadest on tuletatud omadussõnu

a) line-liite varal, näit. põhimõtteline (vrd. põhimõtte), tõsieluline, sidekoeline, nurkjooneline, vokaallõpuline, ringkirjaline;

b) ne-liite varal, näit. vägivaldne (vrd. vägivald), selgroogne, ruutmeetrine, okasnabkne, hulknurkne, ööpäevane;

c) lik-liite varal, näit. poissmehelik (vrd. poissmees), tütarlapselik;

d) kas- ja tu-liite varal, näit. otstarbekas (vrd. otsarve), otstarbetu.

Rohkesti on eelmiste eeskujul moodustatud eriti loodusteaduste alaseid oskussõnu, kusjuures nende puhul vastavad nimisõnaliselt liitunud substantiivid võivad ka puududa. Sellised oskussõnad võivad märkida nii adjektive kui substantive, näit. korvõieline (taimesugukonna nimetusena mitmuses: korvõielised), ristõieline, liblikõieline; kõhtjalgne (limuste klassi nimetusena mitmuses: kõhtjalgsed), lüljalgne; mõõklehine taim, kodarlehine; samuti loomtoiduline lind jt.

2) Omastavaliselt liitunud liitomadussõnad.

Omastavaliselt liitunud liitnimisõnadest on samuti tuletatud vastavaid liitomadussõnu

a) line-liite varal, näit. unenäoline (vrd. unenägu), verejanuline, lauserõhuline, luuleandeline, ajalooline, trükitehniline, lavakunstiline, sõnalõpuline;

b) ne-liite varal, näit. lambanahkne (vrd. lambanahk), hülgenahkne, meelevaldne, ohvrimeelne, orjameelne, argipäevane, põhjamine, ametialane;

c) lik-liite varal, näit. seltsimehelik (vrd. seltsimees), silmakirjalik, koolikohustuslik jt.

Mis puutub nimisõnadest tuletatud liitomadussõnade tähenduslikku külge, siis võivad need olla väga mitmesuguse tähendussisuga, näidates seda, mis kellelgi või millelgi on (näit. selgroogsetel loomadadel on selgroog, vokaallõpulistel sõnadadel on vokaal lõpus, verejanulisel loomal on verejanu), missugusele alale kuulub keegi või miski (näit. trükitehnilised küsimused kuuluvad trükitehnika alale, tõsieluline probleem tõsielu alale), mille või kelle taoline on miski või keegi (tütarlapselik käitumine on tütarlapse taoline käitumine) või millest on miski tehtud (lambanahkne kasukas on valmistatud lambanahkadest) jne.

Mõnel määral eelmiste taoliselt on kujunenud ka keelt märkivad liitomadussõnad, nagu eestikeelne, venekeelne, soomekeelne, hiinakeelne, ingliskeelne, prantsuskeelne jne., kuigi vastav nimisõna nende sõnade puhul liitsõna ei moodusta (eesti keel, vene keel) ja vastavat rahvast märkivat sõna võidakse pidada ka mitte nimisõnaks, vaid omadussõnaks. Kõll aga sobivad reeglipäraselt siia sõnad nagu emakeelne (vrd. emakeel), lastekeelne jt. Liituda võivad eelmistega ka haigust märkivad sõnad, nagu leetrihaige, leeprahaige, tiisikuhaige, mis võivad esineda nii adjektiivses kui substantiivses tähenduses.

Deverbaalse põhisõnaga liitomadussõnad.

Deverbaalse põhisõnaga liitomadussõnad on peamiselt kahte liiki: nad kas märgivad mingit omadust, mis on seoses vastava verbiga, või jällegi märgivad mingi verbiga seoses oleva omaduse pundumist. Jaatava tähenduse puhul on adjektiiv tuletatud lik-sufiksiga, eitava tähenduse puhul aga tu-sufiksiga, näit.

a) asjatundlik (kes asja tunneb), apaklik, seadusandlik, sõnamurdlik, sõnakuulelik, klassiteadlik, tervishoidlik, valutundlik, meeleheitlik, töökõlblik;

b) kirjaoskamatu (kes kirja ei tunne, kirjutada ei oska), meelemärgusetu, teovõimetu, surmakartmatu, sõnakuulmatu, asjatundmatu, sõidukõlbmatu, võistlusvõimetu jt.

Näidetest selgub, et täiendsõnaks olev nimisõna esineb omastavas käändes, sõltumatult sellest, missugust käänet nõuab vastav verb, millest deverbaalne adjektiiv tuletatud (näit. tundma nõuab osastavat, kuid tundlik puhul esineb omastavaline täiendsõna: asjatundlik). Erandiks on sõna vahetpidamatu, sest osastavaline täiendsõna juurdus juba siis, kui seda sõna tarvitati ma-infinitiivi ilmaütleava käände kujul, s. o. vahetpidamata kujul (ilma vahet pidamata, vahetpidamata töö).

Mõningates siia kuuluvates sõnades esineb täiendsõna ka väliskohakäänetes, näit. sõnas sõnulseletamatu. Kõrvalsõnali-

se määrsõnaga vormid võivad muidugi olla väga mitmetes käändevormides, näit. alalhoidlik, rahulolematu, tähelepanematu jt.

Mitmusliku täiendsõnaga liitomadussõnad.

Juba eespool on toodud mõningaid näiteid mitmuse omastavas esineva täiendsõna kohta, näit. lasterikas. Eriti rohkesti esineb aga mitmuslikku täiendsõna põhisõnade vaheline ja rohke puhul, näit. linnadevaheline, liitlastevaheline, sugudevaheline, ridadevaheline, roietevaheline, inimestevaheline, rühmadevaheline; sadeterohke, vigaderohke, võteterohke; pühadeaegne, võimetekohane jm.

Liitsõnad, mille põhisõnaks on sõna -täis.

Väga rohkesti on eesti keeles võimalik tarvitada liitsõnu, mille täiendsõnaks on nimisõna, mis tavaliselt märgib mingit nõu või ruumi, ja põhisõnaks sõna täis, näit. aamtäis, purgitäis, lusikatäis, kotitäis, ahjutäis, saalitäis, labidatäis, näputäis, peotäis jne. Seoses põhisõnaga täis on täiendsõna alati omastavas käändes.

KAHEST OMADUSSÕNAST KOOSNEVAD LIITOMADUSSÕNAD.
LIITOMADUSSÕNAD, MIS NÄITAVAD, KELLEL VÕI
MILLEL MIDAGI ON.

Kahest omadussõnast koosnevatest liitomadussõnadest moodustavad ühe arvukama rühma sellised omadussõnad, mille põhisõna on ne- või line-liiteline nimisõnast tuletatud adjektiiv ja täiendsõna on mõnesugust kvaliteeti märkiv omadussõna. Näiteks seda, et kellelgi on hõredad juuksed, võidakse edasi anda liitadjektiiviga hõredajuukseline. Selliste liitomadussõnade hulga kuuluvad näiteks

a) line-liitelised sõnad: härda südamealine (kes on härda südamega), eredavärviline, röömsailmeline, peeneteraline, rohelistelaiguline, pikamokaline, selgepiiriline, siledapinnaline, suurekasvuline, laiaksaline, tõmmunahaline, tugevatahteline, tihedavillaline, kõrgetasemeline, teravamaitseline, heledajunkseline, sinisetriibuline, healõhnaline, halvakvaliteediline, hallihabemeline, elavaloomuline, punasetriibuline, saledakehaline, kitsarinnaline, sügavamõtteline, ägedaloomuline, õrnakoeline, heatujuuline, kitsanõoline, õlisaingeline, vähksearvuline, vaakseloomuline, paremakäeline, sõstrasilmaline e. sõstrasilmne, valgepealine e. valgepäine, punapõseline e. punapõskne, sinisilmaline e. sinisilmne jt.;

b) ne-liitelised sõnad: röömsameelne (kel on röömus meel), suuremeelne, laidõlgne, väledajalgne, üllameelne, ah-talehine, nahkjalehine, ainurakne, paljajalgne jne.

c) lik-liitelised sõnad: nõrgamõistuslik (nõrga mõistusega), laiaulatuslik, täisväärtuslik jt.

Omadussõnaline täiendsõna sellistes mingi omaduse kellelegi kuulumist näitavais liitomadussõnades on reeglipäraselt omastavas käandes. Sellest üldreeglist on aga mõned erandid. Nii tarvitatakse sõna blondjuukseline, kuigi reeglipäraselt peaks olema blondijuukseline (vrd. mustajuukseline). Samuti tarvitatakse sõna teravmeelne, kuigi teiselt poolt on olemas suuremeelne. Põhjuseks, miks siin on hakatud tarvita ma nominatiivset täiendsõna, on asjaolu, et on võimalik ka substantiiv teravmeel, millest siis otsese tuletisena saame vormi teravmeelne, nii nagu me geomeetristest terminitest teravnurk, täisnurk ja nürinurk saame vastavad adjektiivid teravnurkne, täisnurkne ja nürinurkne.

Tähelepanu väärib ka täiendsõna täis tarvitamine. Sellegi puhul on omadussõnades reeglipäraselt omastaviline täiendsõna, näiteks täiearvuline (koosseis), täievoliline, täieõiguslik, kuid nimisõnadest täisarv, täisiva, täisnurk on vastavad omadussõnad täisarvuline, täisealine ja täisnurkne. Ometi kasutatakse aga ka selliseid sõnu, nagu täisvillane, täisväärtuslik, kuigi vastavaid nimisõnu nende puhul ei ole

tarvitatud (näit. täisvill ei tarvitata). Ehkki need ei kuulu oma tähenduselt käesolevasse rühma, näitavad nad, et sõna täis tarvitatakse rohkem kui teisi sõnu liitsõnades nominatiivselt.

Üldiselt siia rühma kuuluvad liitomadussõnad on kas lins-, ne- või lik-liitelised tuletised, kuid esineb ka mõningaid lihttüvelisi sõnu, näit. mnstakirju, kollasekirju.

KANT OMADUST VÕI PÕHISÕNA OMADUSE ERI VARJUNDIT MÄRKIVAD LIITOMADUSSÕNAD.

Rida kahest omadussõnast koosnevaid liitsõnu on selliseid, kus esimene omadussõna näitab põhisõnaks oleva omadussõna eri varjundit, näit. helepunane (s. o. punane, kuid heledama värvivarjundiga), tumepunane, erepunane, roosakaspuunane, tumesinine, helesinine, sügavsinine, helehall, tuhkjashall, valkjashall, rohekashall, sinihall, sinililla, punakaspruun, kahkjaskollane, rohekaskollane, sinakasmust. Peale värvivarjundite märkimise võidakse aga seda väljendusvõimalust kasutada ka teiste adjektiivide puhul, näit. sulaselge (väga selge), salakaval (salalikult kaval), kibesoolane, peensaagjas. Sagedasti aga väljendavad sellised liitomadussõnad ka kaht omadust korraga, näit. rumaluhke (rumal ning uhke), kurtum, tühipeljas, magushapu, imallääge, kumernõgus, halenaljakas.

Siia rühma kuulub ka rida võõrsõnu, kusjuures sel korral, kui antud võõrsõnaline omadussõna on tuletatud vastavast nimisõnast, kirjutatakse mõlemad sõnad kokku, näit. sotsiaalpoliitiline (vrd. sotsiaalpoliitika), sotsiaalövnistlik (vrd. sotsiaalövinism), sotsiaaldemokraatlik (vrd. sotsiaaldesokraatia). Kui aga võõrsõnalises omadussõnas mõlemad omadusi on korraga alla kriipsutatud, siis ühendatakse sellised võõrsõnad sidekriipsu abil, näit. füüsikaliskeemiline (s. o. füüsikaline ning keemiline), füüsikalis-

matemaatiline, kliinilis-laboratoorne, ideelis-poliitiline, ideelia-teoreetiline, lüürilia-eepline, teoreetilis-filosoofiline, romantiline-heroiiline; sotsiaal-kultuuriline, progressiiv-premiaalne, materiaal-tehniline; marksiistlik-leninlik (täiendsõnaks on tavaliselt line-, ne- või lik-liiteline võõrsõna). Samuti kirjutatakse ka liitomadussõnad, mille üks komponentidest on võõrsõna, näit. arstlik-sanitaarne (arstlik ning sanitaarne), kodanlik-demokraatlik, majanduslik-poliitiline või sotsiaal-majanduslik, kultuurilis-kasvatuslik, kommuunal-elukondlik. Kui aga liitomadussõnades ei rõhutata mõlemaid omadusi, vaid märgitakse alale kuuluvust, siis kirjutatakse sõnad kokku, näit. füüsilisgeograafiline (mitte füüsiline ja geograafiline, vaid füüsilise geograafia alale kuuluv), poliithariduslik (poliitilist haridust pakkuv), formaalloomiline (formaalse loogika alale kuuluv), populaarteaduslik (populaarset teadust pakkuv). Alati ei ole kahe märgitud sõnarühma vahe küllalt terav ja selle tõttu on esinenud tarvitusviisis kõikumusi.

Samasugune kirjutusviis on meil kehtiv ka kohanimedest pärinevates omadussõnalisest tähenduses tarvitatavatel sõnades, näit. soome-ugri keeled (s. o. soome ja uugri keeled), indo-euroopa rahvad, türgi-tatari keeled, kuid lõunaslaavi keeled (mitte lõuna ja slaavi, vaid lõunapoolsete slaavlaste keeled), põhjaeestiline (s. o. Põhja-Eesti alal tarvitatav), idabalti tõug. On aga küsitav, kas eelmise põhjal saab õigeks pidada kirjutusviisi lõuna-eesti murded, lääne-euroopa kultuur jne. omadussõnalisest tähenduses.

OMADUSSÕNALISE TÄIENDSÕNAGA LIITNIMISÕNADEST TULETATUD LIITOMADUSSÕNAD.

Omadussõnalise täiendsõnaga liitnimisõnadest on tuletamisel saadud liitomadussõnad, millede põhisõna on tuletatud nimisõnast line-, ne- või lik-liite varal. Selliste sõnade hulka kuuluvad näiteks

a) line-liitelistest: tähtajaline (vrd. tähtaeg), ürgjõuline (vrd. ürgjõud), üksikajaline (vrd. üksikasi - enam tarvitusel üksikasjalik kujul), sirgjooneline (vrd. sirgjoon), kõverpinnaline, kõrgmestikuline, madalaeisuline;

b) ne-liitelistest: vanaaegne (vrd. vanaaeg), ürgaegne (vrd. ürgaeg), keskaegne, võörkeelne (vrd. võörkeel), kõõrsilmne;

c) lik-liitelistest: vabariiklik (vrd. vabariik), suurliplik, vanamehelik, vanainimeselik, õigeusklik, kuritegelik jt.

Tunnuslik on sellele liitsõnade rühmale, et neis täiend sõna on nominatiivis, nagu see loomulik on liitnimisõnade, mitte aga liitomadussõnade puhul. Eelmiste eeskujul on aga moodustatud ka mõningaid liitomadussõnu, kus vastavad liitnimisõnad pole keeles välja kujunenud. Selliste hulka kuuluvad näiteks liitsõnad truualeelik (truu alam ei ole liitsõna), väikekodanlik, vasakpoolne (vrd. vasak pool), parempoolne.

Nende kõrval ei puudu aga ka genitiivse täiend sõnaga reeglipärased liitomadussõnad, nagu viimaseaegne, vanemaaegne jms.

LÜHENENUD TÄIENDSÕNAGA LIITOMADUSSÕNAD.

Samuti kui liitnimisõnade puhul esineb ka liitomadussõnade puhul rida lühenenud täiend sõnaga sõnu, milledest mõningaid on juba eespool nimetatud.

Lisaks eelmistele võib siin nimetada veel selliseid liitomadussõnu, nagu võrdvõimeline (võrdsete võimetega), võrdkülgne, võrdnurkne, võrdõiguslik, lühinägelik, lühiajaline, ürgkogukondlik (ürgne kogukondlik); sisepoliitiline (vrd. sisepoliitika), välismaine (vrd. välismaa), pealiskaudne, praegusaegne, eriskummaline, avameelne, üldkasulik, üldinimlik, üldpoliitiline, puhtasjalik, puhtmajanduslik. Eelmistega liituvad ka sellised liitsõnad, nagu eriaegne (ajalt erinev), erikujuline (erineva kujuga), erinimeline, erisugune, erialane (vrd. eriala) jt.

Omadussõnalises tähenduses esineb nimisõnakujuline täiendsõna sõnades nagu tulihingeline (tulise hingega) ja kuldlokiline (kuldsete lokiidega).

ARVSÕNALISE TÄIENDSÕNAGA LIITOMADUSSÕNAD.

Arvsõnalist täiendsõna koos järgneva omadussõnaga tarvitatakse kõige sagedamini, kui märgitakse, mis millelgi või kellelgi on. Seejuures on täiendsõna reeglipäraselt omastavas käändes ja põhisõna on line- või ne-liiteline, olles tuletatud vastavast nimisõnast. Siin võib märkida järgmisi alarühmi.

1) Liitsõna märgib, mitmest osast koosneb vastav ese või mitu olulist tunnuslikku osa on vastaval esemel, kusjuures

a) põhisõna on tuletatud line-liite varal, näit. ühekoiteline (ühest köitest koosnev), kahetoaline (kahest toast koosnev), kolmemastiline (kolme mastiga), kolmerattaline, kaherööpmeline, seitsmeharuline, seitsmeklassiline, kaheleheline, neljasilbiline, kuuekandiline, neljaklassiline, neljaliikmeline, neljanurgeline (tuletatud i-mitmuse tüvest), kaheksameheline, kolmemootoriline, vieleprotsendiline jne., või

b) põhisõna on tuletatud ne-liite varal: sajakordne (koosneb sajast korrast), kahehääline (kahel häälel lauldav), kahejalgne (kaht jalga omav), ühekülgne jt., kuid ka kolmnurkne, viisnurkne, üksmeelne (vrd. kolmnurk, viisnurk, üksmeel). Nii nagu omadussõnalise täiendsõnaga liitomadussõnade korral on ka arvsõnalise täiendsõnaga liitsõnade puhul sel korral, kui liitomadussõna on tuletatud liitnimisõnast, mille täiendsõna on nimetavas, see nimetavaline täiendsõna säilinud ka liitomadussõnas. Kõikidel muudel juhtudel esineb aga omastavuline täiendsõna.

2) Liitsõna märgib arvuliselt raskust, suurust, vanust või mingit muud mõõdetavat ja kaalutavat. Sel korral on põhisõna tuletatud ne-liite varal ja täiendsõnaks on põhiarvu omastav, näit. vieeaastane (viis aastat vana), sajaaastane, seitsmekümneaastane, kaheksatunnine, ühepäevane, kahenädalane, kolmekuune (pole põhjust teha vahet; kolmekuune laps ja kolmekuuline kursus vahel); sajakilone (sada kilo raske), kümnegrammine, kolmetonnine (näit. kolmetonnine auto), kahe-tsentrine; ühemeetrine, kümnesentimeetrine, viiekilomeetrine; kaheliitrine, vieliitrine; kolmetolline (nael), kahepuudane (pomm), vielelsikane (kott), neljaküünrane (riidetükk), kümnesüllane jne.

Nagu eelmistest rühmadest näha, on täiendsõnaks arvsõna puhul põhiarvu omastav. Vähesel määral võib aga ka järgarv olla täiendsõnaks, olgu siis täielikul või lühenenud kujul, näit. esmakordne (esimest korda toimuv), esmajärguline, teiskordne e. teistkordne, teissugune e. teistsugune, teisekujuline (teise kujuga), teiselaadiline, teisevälteline, kolmandavälteline, neljandajärguline jne. Siia võiks kuuluda ka esialgne.

Nimetavalise täiendsõnaga sõnadest võib nimetada veel sõnu ükskõikne (vrd. ükskõik, ükspuha) ja üksluine.

Lõpuks võib juhtida tähelepanu ka murdarvudele pool ja veerand, mis samuti võivad esineda täiendsõnadena liitomadussõnades. Seejuures sõna veerand esineb alati nimetavalise täiendsõnana, näiteks veerandkilone, veerandliitrine jne. (vrd. kahekilone jt.). Sõna pool esineb arvulises tähenduses samuti kui teised arvud omastavalise täiendsõnana, näit. poolekilone, pooleliitrine, pooleaastane, poolepäevane jne. Kui aga sõna pool ei esine arvsõnaliselt, vaid määrsõnaliselt tähenduses, siis liitub ta omadussõnaga nimetavaliselt, näit. poolvedel (pooleldi vedel), pooltoores, poolpaljas, poolpime, poolküps, poolkurt jne.

Asesõnalise täiendsõnaga liitomadussõnades liitub asesõna üldiselt omastavaliselt, välja arvatud juhud, kus selline liitomadussõna on tuletatud vastavast nimisõnast. Üldiselt esineb asesõnalise täiendsõnaga liitomadussõnu suhteliselt vähe. Olgu neid alamal jälgitud vastavalt asesõnade liikidele.

Isikulise asesõnaga liitomadussõnu esineb üksikjuhtudel, näit. minusugune, sinusugune, temataoline, meieaegne jne. Enesekohased asesõnad esinevad sellistes liitomadussõnades, nagu enesekindel (kes on kindel enesele, vrd. külma-kindel jt.), enesekriitiline, enesekohane; iseteadlik (kes ise teab), iseseisvusetu, isevalitsuslik. Liitsõnades, nagu isesugune (= erisugune), isemeelne, isenimeline, iseäralik ja iseäraline, esineb ise sõna eri tähenduses. Omastav asesõna esineb liitsõnades, nagu omapärane, omaloominguline, omavoliline, omaaegne, omapoolne, omavaheline jt.

Kahesugune täiendsõna esineb näitavate pronoomenite puhul. Nimetavuline täiendsõna esineb sõnades, nagu seekordne, tookordne, mis otseselt toetuvad sõnadele seekord, tookord. Muudel juhtudel esineb aga näitav asesõna omastavas, näit. selleaegne, tolleaegne, sellekohane, sellelaadiline, sellenimeline.

Kõige sagedamini esinevad täiendsõnadena liitomadussõnades umbmäärased asesõnad, näit. iga-aastane (igal aastal toimuv), igapäevane, igahommikune, igasuvene, igakordne, igakülgne, samaealine (sama eaga, vanusega), samahinnaline, samasuunaline, samatüübiline, samapikkune, samaaegne, samalaadne, samaväärne; ühekaugune (= samakaugune), ühepikkune, ühewanune, ühepaksune, kõigekülgne, paljusõnaline, paljulapseline, paljurahvuseline, paljukordne; mitmeaastane, mitmeastmeline, mitmeharuline, mitmejärguline, mitmepalgeline, mitmevärviline, mitmekordne; mõnenädalane, mõnerealine, mõlemapoolne jne. Erandlikult on tarvitusel nimetavuline täiendsõna

na sõnas kõikvõimas (see, kes kõike võib). Nagu eelmistes rühmades on asesõnalisesti täiendsõna puhul, välja arvatud kõikvõimas, põhisõnaks line- või ne-liiteline tuletuslik omadussõna.

MÄÄR- JA ABISÕNALISE TÄIENDSÕNAGA LIITOMADUSSÕNAD.

Määrsõnalise täiendsõnaga liitomadussõnad võivad märkida aega, kohta, viisi ja muid suhteid, samuti võivad esineda ka ühendverbidest tuletatud liitomadussõnad, millede täiendsõnaks on kõrvalsõnaline määrsõna.

Küllaltki rohkesti esineb aega märkiva täiendsõnaga liitomadussõnu, näit. tänahommikune (täna hommikul toimunu), eileõhtune, tänaõhtune, tänaöösine, hommehommikune, tänapäevane, tänavuaastane, senikuulmatu, senitundmatu, veelkordne, varahommikune, varakevadine, varaküps, ennekuulmatu, kaua-aegne, enneolematu, ennenägematu, edasilükkamatu, edaspidine.

Kohta märkiva täiendsõnaga liitomadussõnu esineb tunduvalt vähem, näit. eespoolne, tagapoolne, allpoolne, püstloodne, ligilähedane, ristsuunaline.

Viisi märkivate määrsõnaliste täiendsõnade kohta võib tuua näiteks liitomadussõnu, nagu lokkisjuukseline, püstpäine, tasavägine, tasakaalukas, tasakaalutu, põikpäine, vähehaavaline, ligikaudne, otsekohene.

Küllaltki rohkesti esineb kõrvalsõnalise määrsõnaga ühendverbidest tuletatud adjektiivide, näit. ettevaatlik, ettevaatamatu, ettevõtlik, ettenägelik, tähelepanelik, tähelepanematu, läbipaistmatu, lühinägelik, vastuvõtlik, vastuvõtmatu, möödapääsmatu, järeleandlik, järeleandmatu, järelemõtlematu, äraandlik, kokkuhoidlik, kokkuvõtlik jne. Nagu selgub, on need liitsõnad kas lik- või tu-liite varal tuletatud.

Rida määrsõnalise täiendsõnaga liitomadussõnu on tuletatud ka vastavatest nimisõnadest, nagu eeskujulik (vrd. ees-

kuju), pärisorjuslik (vrd. pärisorjus), tasakaalukas, kokkuleppeline, koosseisuline.

Kaassõnalise täiendsõnaga liitomadussõnad on kujunenud tavaliselt kaas- ja nimisõna ühendist, ja nimelt prepositsioonilistest ühenditest, näit. vastumeelne (vastu meelt olev), üleplaaneline (üle plaani olev), üleriigiline, ülekaalukas, ülearune, üleliiduline, ilmsüütu (ilma süüta), ilmaegne, ümberkaudne, enneaegne, ennelõunane, ennemuistne, kesknädalane, keskpäevane, pärastlõunane, pealelõunane, pikitriibuline, läbiaastane.

Eesliitelise ehk prefiksilise täiendsõnaga liitomadussõnadele on tunnuslik, et prefiks samuti kui sufiks annab omadussõnale erineva, sageli diametraalselt vastupidise sisu, näit. ebaharilik (s. o. mitteharilik, vrd. harilik), ebaloomulik, ebakindel, ebaselge (vrd. selgusetu), ebamäärane, ebamoraalne, ebatavaline, ebaühtlane; umbisikuline (vrd. isikuline), umbkeelne, umbmäärane, umbusklik; alaväärtuslik (vrd. väärtuslik), alakaaluline (alla oma normaalset kaalu olev), alamööduline, alaealine (alla oma iga olev), alalõpmatu, alateadlik. Mõnevõrra lähedased on eelmistele ka sõnad, nagu kaastundlik, mitteametlik, mittekohustuslik, mittetäielik, mitteküllaldane jt.

PARALLEELISUST JA ASTENDUST VÄLJENDAVAIST LIITOMADUSSÕNADEST.

Kordkorralise pideva tegevuse märkimiseks tarvitatakse liitomadussõnu, milles täiendsõnaks on nimisõna nimetav ja põhisõnaks samast nimisõnast line abil tuletatud omadussõna. Seegi liitsõnade liik on kujunenud vastavast sõnaühendist, näit. tähttäheeline (s. o. täht-tähelt jälgiv, tähte tähe järel silmas pidav, täpne), sõnasõnaline, ridarealine, järkjärguline, kordkorraline, päevpäevaline, sammsammuline.

Eelmisest erinevad onomatopoeetilist laadi paralleelsõnadest tuletatud omadussõnad, näit. kribukrabuline (vrd.

kribu-krabu), vinkavonkiline (vrd. vinka-vonka), siiraviiriline, siiruviiruline jt.

Siia omadussõnade rühma kuuluvad ka nn. reduplikatiiv-sõnad, millede tunnuseks on, et vastava omaduse rõhutamiseks korratakse põhisõna algushäälikuid, näit. uhiuus 'väga uus', võhivõõras, võnnuvõõras jmm.

Teiselt poolt kasutatakse põhisõnas antud omaduse allakriipsutamiseks teatavaid nimetavas käändes olevaid nimisõnu, mis annavad sõnale eriti intensiivse omaduse varjundi, näit.

tuliuus (väga uus), tulisoolane, tulivihane, tulivedel; purukuiiv (väga kuiiv), pururumal, puruhaige, purujuhm, purukodanlik, purulaisk, puruloll, purusant, purutagurilik, puruvaene; püupaljas (väga vaene); verivärske (väga värske), verivaene; marurahvuslane (šovinist), maruvihane; imesuur (väga suur), imekena, imetore, samuti ka püstihull, püstivalelik jm.

Eelmistega seoses võiks mainida ka sellist sõna nagu pisitilluke, kus väiksuse näitamiseks on liitunud kaks eritüvelist sõna pisike ja tilluke.

Paiguti esineb ka vastupidist nähtust, kus endise liitsõna asemel tänapäeval tarvitatakse ainult sõna tähendust kandvat põhisõna, näiteks tarvitame üleüldine asemel üldine ja hädaohtlik asemel ohtlik.

Tehes kokkuvõtet liitomadussõnadest võib märkida, et täiendsõna liitomadussõnades on üldiselt omastavas käändes. Erandiks on a) sõnad, milledes nimetavaline täiendsõna määrgib võrdlust (tüüp: lumivalge), 2) liitnimisõnadest tuletatud liitomadussõnad (tüüp: poissmehelik, kuritegelik, kolmnurkne, 3) kaht omadust või omaduse varjundit märkivad liitomadussõnad (tüüp: magushapu) ja 4) omaduse intensiivsust märkivais sõnades (tüüp: tuliuus).

Nagu näidetest on selgunud, on enamik liitomadussõnu ne-, line-, lik- või tu-liitelised.

Mis puutub liitomadussõnade kujunemisse, siis enamik neist on kujunenud vastavaist sõnaühendeist, kusjuures liitsõna kujundavaks elemendiks on olnud paljudel juhtudel põhi-

sõna muutumine line- või ne-liiteliseks omadussõnaks, millega eelnev sõna tihedalt liitub (halli habemega - halliha-bemeline, kolm korda esinev - kolmekordne).

Tähenduselt on nii mõneski liitsõnade rühmas omadus- ja nimisõnade vahe niivõrd tuhmunud, et sama sõna võib esineda nii omadus- kui nimisõna tähenduses, näit. võib ütelda: akna-alune ruum on vaba ja aknaalune on vaba jne. Muidugi on ka rida niisuguseid liitsõnu, millede põhisõna on küll omadussõna, aga mis liitsõnana on nimisõnad, näit. tinavalge (värvi nimetus), munavalge, munakollane (=rebu), ninatark, kiüne-must, koolinoor, kontvõõras, koiduvalge jt.

III. L I I T P Ö Ö R D S Õ N A D .

Kõneldes liitpöördsõnast tuleb kõigepealt märkida liitverbe nende otseses tähenduses, s. o. verbe, mis kõikides vormides esinevad liitsõnadena, näit. abielluma, abielluda, abiellun, abiellusin, abiellunud jne., ja teiselt poolt üksikutes verbivormides esinevaid liitsõnu, mis on kas pärit ühendverbidest või on kujunenud liitsõnaks spetsiaalses omadussõna tähenduses, näit. tähelepandav (ühendverbist tähele panema), silmapaistev (verbist paistma, omadussõna tähenduses) jne.

Liitpöördsõnad oma kujunemiselt võivad olla mitmesugused. Siin võib esile tõsta järgmisi rühmi:

1) liitnimisõnadest tuletatud liitpöördsõnad, näit. ilutulestama (vrd. ilutuli), hädaohustama, håbimårgistama, heli-lindistama, heliplaadistama, eesõigustama, auhindama, auta-

sustama, pärisorjastama, päevapildistama, tasakaalustama, tulumaksustama, pealkirjastama; pillerkaaritama, uperpal-
litama, tiritammitama, santlaagerdama; peremehetsema, oma-
volitsema; tasakaalustuma jt. Tingimusi võiksid eelmistega
liituda ka verbid esietenduma (vrd. esietendus), iseseisvu-
ma, kuritarvitama, nurisünnitama;

2) liitomadussõnadest tuletatud liitpöördsõnad, näit. ajakohastama (vrd. ajakohane), reeglipärastama, reeglipäras-
tuma, mitmekesistama, naeruvääristama, alavääristama, armu-
kadestama, salapäratsema, teravmeelitsema, omapäratsema, mit-
mekordistama, mitmekordistuma, kimnekordistama, kimnekordis-
tuma, sajakordistama, iseäratsema (iseäralik olema) jt. Nii
nimi- kui omadussõnast võivad tuletuda sõnad nagu uudishimut-
sema (uudishimulik olema, uudishimu tundma), võidurõõmutsema;

3) verbid koos määrsõnadega või eesliidetega, näit. eelsoojendama (vrd. soojendama), eelidandama, taaselustama,
taaselustuma, taasrelvastama, taasrelvastuma; alahindama,
ebaõnnestuma jt. Eelmistega liitub ka heakorrastama (vrd.
korrastama).

Mõni sõna võib olla nii liit- kui ühendverb, näit. üle-
hindama (kõrgemalt hindama, näit. me ülehindasime teda) ja
üle hindama (uuesti hindama, näit. me hindasime kaubad üle).

Pöördsõna liitsõnalistest üksikvormidest tuleb kõige-
pealt märkida kesksõnu, mida keeles sageli tarvitatakse oma-
dussõnalises tähenduses. Sellised kesksõnavormid võivad ühelt
poolt olla ühendverbide vormid, teiselt poolt aga ka verbi-
vormid koos vastavate käänd-, pöörd- või abisõnaliste vormi-
degaga.

1. Isikulise tegumoe oleviku kesksõna omadussõnalises
tähenduses esineb näiteks sõnades, nagu

a) läbipaistev (vrd. läbi paistma), läbitungiv, läbi-
lõikav, lahtikäiv, lahkuminev, väljapaistev, väljakutsuv,
sissejuhatav, kinnikäiv, pealetükkiiv (vrd. ka käänete nime-
tusi nimi- või omadussõna tähenduses: sisseütlev, seesütlev,
ilmaütlev jt.);

b) laialivalgus (vrd. laiali valgus), eemaletõukav, esileküündiv, liialeminev, kõrvalolev, eelolev jt., samuti paljuütlev, paljutõotav; tarvisminev, vajaolev;

c) viljakandev (vrd. osastavas esinevat sihitist: kan-nab vilja), kurjakuulutav, toonandev, tuldvõttev, teedra-jav, südantlõhestav, silmatorkev, silmapaistev, soojapidav, põhjapanev, põõrettekita, hirmuäratav, isuäratav, lootust-äratav, nõuandev, silmipimestav; ennastsalgav, kõiketeadev, kõikehaarav jne.; kõrgemalseisev (vrd. kohakäändes esinevat määrust: seisab kõrgemal), käesolev, ühtekuuluv, jalustrabav, heaskiitav (vrd. määrust: kiidab heaks);

d) liikumapanev (vrd. ma-infinitiivis olevat teomäärust: paneb liikuma), lüpsmatulev, imestamapanev; olemasolev (vrd. on olemas), käimasolev;

e) iseliikuv (liigub ise), iseseisev, ainuvastutav; mit-tevastav, mitterahuldav, ebasobiv jt.

2. Umbisikulise tegumoe oleviku kesksõna esineb liitsõn-alises vormis tunduvalt harvemini. Ka see võib olla moodus-tatud nii ühendverbi vormidest kui kesksõna ja määr- või ni-misõna ühendist, näit.

läbiviidav (vrd. läbi viima), läbikäidav, kättesaadav, läbinähtav, lahtivõetav, lahtitõmmatav, ülalpeetav, tähele-pandav, arusaadav, hukkamõistetav; silmanähtav (vrd. silma-ga nähtav), käegakatsutatav, tulekardetav (kardetav tule suh-tes), samuti koos sõnaga mitte, näit. mittesöödav.

3. nud-kesksõnaline vorm igast ühendverbist võib olla tarvitusel omadussõna tähenduses, sellepärast pole põhjust tema kohta tuua rohkesti näiteid selliste vormide, nagu ma-hakukunud õun, ärakadunud raamat, väljaõppinud tööline jt. kohta.

Olgu siin toodud näiteid liitkesksõnade kohta,

a) kus verbi laiendina esineb kas vastav nimi- või määr-sõna, näit. aukuvajunud (silmad), lokvuvajunud (põsed), põh-jaläinud (laev), keerduläinud (lõng), küüruvajunud (vanake), yltuvajunud (post), kaotsiläinud (kiri) jt.,

b) kus verbi liitkesksõna täiendsõnaks olev sõna määrab lähemalt omaduse astet, näit. puruväsinud (vrd. omadussõnu: puruhaige jt.), poolsurnud, surmväsinud (väsinud kui surm, vrd. vastavaid omadussõnu haudvaikne jt.).

4. tud-kesksõna esineb samuti omadussõnalises tähenduses liitsõnades, mis on ühelt poolt ühendverbide vastavaks vormiks ja teiselt poolt kujundatud verbi ja mõne muu sõnaliigi abil, näit.

a) läbimõeldud (töö), möödalastud (juhus), meharaiatud (puu), väljakuulutatud (seadus), lahtilõigatud (leib), lõhkrebitud (püksid), kättenäidatud (töö);

b) eelmainitud (tekst), ülalesitatud (andmed), segiaetud (vihikud), omatehtud (riiul); täiskiljutud (ruum), valmisehitatud (laev); päheõpitud (luuletus), vangivõetud (sõdur) jne.

IV. LIITMÄÄRSÕNAD.

Liitmäärsõnad on samuti kui teised liitsõnad oma enamikus kujunenud vastavaist sõnaühenditest, kusjuures nad on võinud kujuneda kas käänd- ja kaassõna ühendist (rindupidi, mitmekaup, ükshaaval), instruktiivsetest väljenditest (ummisjalu), käändsõnalistest väljenditest (õnnekombel, vastuoksa) jne. Sisult võivad liitsõnalised määrsõnad märkida nii kui adverbid üldse kas viisi, aega, kohta, määra, rõhutamist, põhjust vm.

Alamal on liitmäärsõnu vaadeldud vastavalt adverbide üldistele rühmadele.

1. Viisi märkivad liitmäärsõnad võivad olla kujundatud

mitmeti. Siin võib tõsta esile kõigepealt vastavaid käänd- ja kaassõna ühendeid. Tavalisemateks liitsõna moodustavateks kaassõnadeks on seejuures järgmised:

haaval, näit. lethhaaval, ükshaaval, terahaaval, piiskhaaval, tilkhaaval, tükkaaval, ka vähehaaval;

kaupa, näit. tükikaupa, salgakaupa, parvekaupa, hookaupa, hulgakaupa, mitmekaupa, paarikaupa, ühekaupa, kolmekaupa, kümnekaupa;

viisi, näit. paariviisi, tükiviisi, liitriiviisi, hulga- viisi, tünniviisi;

moodi, näit. ühtemoodi, teistmoodi, nõndamoodi, omamoo- di, hiiglamoodi, mehemoodi;

mööda, näit. jõudumööda, kordamööda, järgemööda, aega- mööda, pikkamööda, meeltnööda, mokkamööda;

pidi, näit. tuttipidi, kättpidi, sarvipidi, hõlmapidi, otsapidi, jalgapidi, juukseidpidi, sedapidi, mitutpidi, mõ- lematpidi, mõndapidi, kahtepidi, õigetpidi, teistpidi, samu- ti vastupidi, päripidi, tagurpidi, pahupidi e. pahempidi, parempidi jne.

Kaassõnade varal on moodustatud ka rida teisi teoviisi märkivaid liitmäärsõnu, näit. jaopärast, meelepärast, hädä- pärast, moepärast, käepärast; altkulmu, altkää; seljataga e. tagaselja (s. o. asjaosalise puudumisel, näit. kohtus), sel- jatagant 'salaja', käsikaudu, omaette, omavahel, käekõrval; vestiväel, kuueväel; vastukarva, vastuoksa; punktipealt jt.

Määrsõna tihti asemel võivad esineda sünonüümsed liit- määrsõnad tihtipeale, tihtilugu, pahatihti.

Instruktiivsetest adverbidest võib mainida selliseid, nagu avasui 'avatud suuga', purjuspäi, püstijalu, norguspäi, püstipäi, ristijalu, ummisjalu, avasüli, pisarsilmi. Samuti tuleb instruktiivsete adverbidena tarvitada ja liitsõnadena kirjutada ka sellised omadussõna ja nimisõna instruktiivsed vormid, nagu paljajalu, paljakäsi, paljapäi, pikisilmi, kin- nisilmi, suurisilmi jt., kuigi on kaldutud eriti sõnaga pal- jas vastavaid instruktiivseid adverbe mitte liitsõnadeks pi- dama. Arvsõnalise täiend sõnaga on adverbid üksisilmi, üksi- sõnu, üksipulgi.

Määraõnalistest liidetest on teoviisi märkivais liit-
määrsõnades kõige rohkem tarvitusel -lt, näit. ennastsalga-
valt, puhtsüdamlikult, silmanähtavalt, õigeaegselt, ümber-
pöörduvalt, sajakordselt, seltsimehelikult, pealiskaudselt,
kuid esinevad ka teised liited, näit. ihualasti, Ulihästi,
poolvägisi, niisamuti, poolpooliti, läbisegamini, poolistu-
kil, käsipõsakil, neljakäpukil, tasahiljukesi jt.

Mitmesugustest käändevormidest on kujunenud rida liit-
määrsõnu, näit. pealekauba, õnnekombel, eksikombel, eravii-
sil, omapead, käsikäes, ühtejärke, ühtepuhku, ühtäkki, hullu-
pööra, ääretasa, alatas, pisitasa (e. tasapisi), poolmuidu,
jumalamuidu, poolviltu, pollahti, salamahiti, samuti muistse-
te possessiivsufiksitega sõnu, nagu isekeskis, isepäinis.

Liitmäärsõnad võivad olla kujunenud ka verbi infinitiivide vormidest, näit. alalõpmata, pooltahtmata, poolkogemata,
pooljoostes, möödaminnes 'muuseas', pealtnäha.

Aega märkivad liitmäärsõnad on samuti tekkinud sõnaühendeist, olgu selline sõnaühend kujunenud käändsõnast ja kaas-
sõnast, kahest määrsõnast, asesõnast ja nimisõnast või mõne-
de muude sõnade ühendist. Nad võivad esineda mitmesuguste
käänete vormides, näiteks nimetavas: seekord, tookord, üks-
kord, teinekord, mõnikord, üksvahe; osastavas: sedamaid, ot-
seteed, sedakorda, sedapuhku, ennekõike, eestkätt e. eeskätt,
esiotsa, sedaaegu, enneaegu, ühtaegu, esiaegu, hiljaaegu; si-
sekohakäänetes: pärastpoole, esijoones e. esmajoones; välis-
kohakäänetes: siitpeale, sealtpeale, tagantjärele, seejärel,
vahepeal, vahetevahel, jalapealt, minutipealt, päevapealt,
pikapeale, ropsupealt, paugupealt; rajavas: siamaani, seni-
ajani, instruktiivadverbina: otsekohe jne. Seoses kaassõnaga
saadik esinevad määrsõnad: sestsaadik, siitsaadik, sealtsaa-
dik. Põhisõnaks on määrsõna sõnades, nagu üleile, ülehomme,
tunaeile, tunahomme, tunamullu, senikaua, alatihti, enneva-
nasti, ennemuiste, põhisõnaks asesõna sõnas nüüdsama jne.

Kohta märkivad liitmäärsõnad on peaaegu kõik kujunenud
vastavate kaassõnade varal, kusjuures rida selliseid adverbe
esineb kolmes kohakäände vormis, näit. uluall (varjus, kaits-

tud vihma eest), ulualla, ulualt; alltuule, allatuule, alttuule; allamäge, allatuult, allavett (minema); pealvee (olema); pealtuule (asuma), pealttuule, ülesmäge, ülespoole; pä-rivett, päripäeva; vastuvoolu, vastumäge, vastupäeva, vastu-tuult, vastuvett; üंबरkaudu, ümberringi, üंबरtringi; siit-kaudu, sealtkaudu, sedakaudu, kustkaudu; sealsamas, sealtsa-mast, siinsamas, siitsamast, siiasamasse; siinkohal, siinmail; sinnamaale, sinnamaani, kuspool jt. Samuti kuuluvad siia niisugused adverbid, nagu kohapeale, kohapeal, kohapealt jmm. Nagu tähele võib panna, on seesugused kohta märkivad liitmäär-sõnad sagedasti alles kujunemas määrsõnadeks, sest sisuline erinevus nimi- ja kaassõna vahel ühelt poolt ja määrsõna vahel teiselt poolt pole mitte küllalt terav (vrd. sõudis vas-tu voolu ja vastuvoolu, läks siit samast ja siitsamast jne. Et see vahe küllalt terav ei ole, sellepärast esineb paiguti tendentsi tarvitada uluall kõrval ka vorme reheall, kohapeal kõrval ka peakohal (näit. peakohal tiirlesid lennukid), kui-gi viimaseid vorme ei pea meie õigekeelsus õigeks.

Määra ja rõhutamist märkivad liitmäärsõnad tõstavad esi-le mdngl omadust või hulka määrava sõna kvantitatiivse külje, nagu see üldisese omane siia rühma kuuluvaile määrsõnadele, näit. iseäranis (tubli), üliväga (kena), samavõrd (tugev), mõnevõrra (parem), ülearu (paks), üleliia (elav), peaaegu (haige). Samuti märgivad määra ka sõnad sugupärast 'vähe', üleüldse, ühtekokku, ühepalju, ligikaudu, vähevõitu, ainuüksi, otsakorral jt.

Põhjust märkivateks liitmäärsõnadeks võib pidada selli-seid, nagu ilmaaegu, minupärast, minugipärast, minupoolest, minugipoolest, samuti jumalapärast jm.

Fraseoloogilisteks määrsõnadeks võib pidada selliseid vastavasse fraseoloogilisse väljendisse kuuluvaid sõnauhen-deid, mis esinevad omaette tervikuna ülekantud tähenduses, näit. vaeseomaks (peksma), suusoojaks (ütleva), s. o. moepä-rast (ütleva), lõpukorral (olema), vaenujalal (olema), päeva-valgele (tooma), väevõimuga (võtma), üleaisa (lööma), üleja-la (jooksma), üleõla (vaatama) jt.

Omaette küsimuseks on, kuhu paigutada sellised omadussõna tähenduses esinevad liitsõnalised väljendid, mis omadussõnadest erinevad selle poolest, et põhisõnaks siin ei ole omadussõna, vaid vastavast käändsõna osastavast kujunenud määrsõna. Nimetame neid käesolevas omadussõnalisteks adverbideks. Tüüpiline on seejuures, et sellised omadussõnalised adverbid saavad esineda ainult liitsõnaliselt.

Selliste omadussõnaliste adverbide põhisõnadeks on sõnad nagu võitu, karva, ohtu, väärt, verd, värki, laadi, moodi, näit.:

õrnavõitu, väiksevõitu, toorevõitu, nõrgavõitu, tuhmivõitu, rumalavõitu, ihnevõitu;

liivakarva, taevakarva, lihakarva, tuhakarva, hõbedakarva, vahakarva, roostekarva, kullakarva, mullakarva;

kiiduväärt, laiduväärt, hindamisväärt;

lapseohtu, poisikeseohtu, plikahtu, nooreohtu;

segaverd, puhastverd loom, mustaverd, valgetverd;

iselaadi inimene, teistlaadi;

isevärki mees;

isemoodi käitumine, vanamoodi inimene.

Paljudel juhtudel saab nende adverbide asemel kasutada vastavaid omadussõnu, näit. liivakarvaline, kiiduväärne, segavereline, iselaadne, vanamoeline, kuid võitu, ohtu ja värki puhul seda ei saa teha.

Lõpuks olgu märgitud, et mitte alati ei ole määrsõnal ainult üks tähendus, vaid sõltuvalt kontekstist võib üks ja sama määrsõna kord märkida aega, teinekord kohta (näit. siit-saadik, seljätaha), või kord märkida aega, teinekord viisi (näit. alatas, ropsupealt). Samuti on võimalik sama liitsõna tarvitamine kord määrsõna, teinekord kaassõnana (näit. ta oli kuskil sealpool ja sealpool jõge).

V. LIITABISÕNAD.

Liitkaassõnu esineb võrdlemisi piiratult. See on seletatav sellega, et enamik keeles olevaid kaassõnu on liitsõnu moodustanud koos vastava käändsõnaga ja sel korral muutunud juba määrsõnadeks (näit. vastu voolu ja vastuvoolu). Ainult sel korral, kui vastav liitsõna võib kuuluda käändsõna juurde ja esineda kaassõna tähenduses, saame kõnelda liitkaassõnadest, näit. sealtpoolt (veskit), üheskoos (sõbraga) (vrd. koos sõbraga ja ühes sõbraga). Enamik selliseid liitkaassõnu on moodustatud koos kaassõnaga poole, pool, poolt, näit. allpool (kriitikat), allapoole, altpoolt, väljaspool (piire), väljapoole, väljastpoolt, siinpool (jõge), siiapoolt, sealpool (järve), sinnapoole, sealtpoolt, ülalpool (pilvi), ülapoole, ülaltpoolt (seina), sissepoole, seestpoolt, pealpool (paisu) jne. Samuti on liitkaassõnad ka (rühma) eesotsas, etteotsa, eestotsast. Tähelepanev on, et kõik liitkaassõnad, kui nad ei kuulu nimisõna või nimisõna tähenduses tarvitatava käändsõna juurde, on tarvitusel ühtlasi liitmäärsõnadena (vrd. ta liikus sealpool sagedasti ja ta oli sealpool jõge).

Ka liitsidesõnu esineb võrdlemisi vähe. Märkida võib näit. põhjust märkivaist sidesõnadest sõnu mistõttu, mispärast, millegipärast, misläbi, seepärast e. sellepärast, seeläbi, seetõttu, otstarvet märkivaist sõnu misjaaks, mistarvis, mõõndust märkivaist sellegipärast, kinnitust märkivaist igatahes, võrdlust märkivaist kuivõrd, niivõrd, sedavõrd, sellevõrra e. seevõrra, otsekui, muudkui, justkui, niisama, aega märkivaist niikaua, niikauaks, niipea, järeldust märkivaist niisiis jne.

POOLTUNMUNUD LIITSÕNAD JA PARALLEELSÕNAD.

Tavaliselt on liitsõna iga koostisosa keeles esinemas ka omaette iseseisva sõnana. Selliste nn. täisliitsõnade kõrval eksisteerib aga ka selliseid liitsõnu, milledes üks või teine osa tänapäeva kirjakeeles iseseisva sõnana puudub. Selliseid liitsõnu, milles üks liitosis tänapäeva kirjakeeles puudub, võib tingimusi nimetada pooltuhmunud liitsõnadeks. Sellised liitsõnad võivad olla tekkinud väga mitmeti. Nad võivad pärineda mineviku keelest, kus liitsõna kummalgi osal oli oma iseseisev tähendus, näiteks sõnas laupäev esineb tänapäeva keele seisukohalt eesti keeles tundmatu sõna lau, mis varemalt kindlasti mingi sisuga oli. On arvatud, et sõna lau-, millele vastab soome lauan- (lauantai = laupäev) ja vadja lauko- (laukopäivä), on muistne germaanipoolne laen ja tähendas pesemist, seega oli laupäev õieti pesemispäev, või nagu me tänapäeval ütleme - saunapäev. Teiselt poolt võib mõni kirjakeeles tuttavaks saanud liitsõna olla pärit murdest, kusjuures liitsõna mõni osa võib olla enamikule kirjakeele tarvitajaist võõras. Näiteks sõna tulihänd kõrval tunneme sõna pisuhänd, mille esimene osis pisu on kirjakeelele üldiselt võõras. Mõningal määral tuntakse seda ainult väljendis pisusoolane 'üliväga soolane, tulisoolane'. Kuid setu murrakust on juba Wiedemann märkinud, et pisu tähendab tulesädet, seega vastab pisuhänd sisult täiesti tulihännale, olles selle paralleelnimetuseks. Osalt on sellised poollütsõnad tekkinud ka sel teel, et sõna on teisest keelest laenatud ja selgituseks sellele juurde lisatud, millega vastava sõna puhul tegemist on. Näiteks kirjakeelse kirsipuu kõrval on tuntud ka lõunaeestiline sõna visnapuu, kusjuures esiosa visna ei ole tuntud, küll aga on tuntud kirss. Tegelikult aga on see venepoolne laen ja tähendab samuti kirssi. Selliseid laenatud sõnaosadega sõnu on meil terve rida, näit. pukspuu (puks üksikuna ei esine), seemisnahk (seemis üksiksõnana puudub), kreissaag 'ketassaag',

vukssaag, pootshaak, leierkast, pauspaber, tinkpiiritus, trukknõõp, turteltuvi, vitselfael jt. Nii mõnigi kord kannavad sellised pooltuhmunud liitsõnad pejoratiivset iseloomu, näiteks sänikael 'põikpea'. Vahe pooltuhmunud liitsõnade ja täisliitsõnade vahel ei ole alati terav, sõltudes sagedasti sellest, kui võrd on tuntud üks või teine liitsõna osiseks olev sõna, näiteks sõnad nagu masajalgne või kilivoor võivad tunduda pooltuhmunud liitsõnadena neile, kes ei tunne sõnu masajas 'madala kasvuga, madal' ja kild (kamp, seltskond).

Enamikul juhtudel on keeles üksiksõnana tundmatuks osaks täiendsõna, näiteks juhtudel, nagu kadalipp, kabuhirm, kuslapuu, paakspuu, vaarmari, libahunt, kibuvits jt., kuid esineb ka sõnu, kus põhisõna üksiksõnana ei ole tarvilisel. Näitena viimastest võib tuua sõnu nagu paharet 'kurivaim' (rett üksiksõnana pole tarvilisel), luukarits 'ogalik' jt. Väga sagedasti on liitsõna põhisõna küll tüve tõttu arusaadav, kuid esineb liitsõnas sellisel kujul, missugusel ta üksiksõnana ei esine, näit. kangekaelne, kangekaelsus (kaelne, kaelsus üksiksõnadena ei esine), kodakondsus, kodakondne (kond tänapäeval ei esine enam üksiksõnana, vaid on tuntud ainult liitena), iseärasus, iseäralikkus, söögipoolis, koerakoonlane 'peninukk, koera koonuga olend', mitmesugune, suursugune jne. On isegi huvitav märkida, et sõnad -pärane ja -pärarus, mis väga rohkesti keeles esinevad, on iseseisva sõnana kadunud ja on muutumas liiteks, näit. sõnades nagu suurepärane, korrapärane, korrapärarus, reeglipärane, reeglipärarus, võõrapärane, võõrapärarus jne.

Teiselt poolt on ka rida täiendsõnu, mis ei esine iseseisvalt, vaid on tarvilisel ainult liitsõnades. Siia kuuluvad kõigepealt eespool prefiksiliste abisõnadena märgitud sõnakased, nagu eba- (ebaõige, ebausk), ala- (alaealine, alaoa), üli- (üliõpilane, üli suur), aga samuti ka üla- (ülakeha) ja kaas- (kaaskodanik). On arusaadav, et iseseisvate sõnadena ei saa kasutada ka sõnade lühendeid, mis võivad esineda ainult liitsõnades, näit. võõr- (võõrkeel), puht- (puht

teaduslik), toor- (tooraine), kõrg- (kõrgrõhk), kaug- (kaug-nägemine), sirg (sirgjoon), üld- (üldpilt), esi- (esikülg), tagu- (taguots), kesk- (keskkool), äkk- (äkkrünnak) jt.

Mõnikord on täiendsõna liitumine põhisõnaga toimunud eri sufiksite kaudu, näit. deminutiivsufiksi -ut varal (täkr-varss kõrval ka täkutvarss). Eriti väärib aga tähelepanu er-liide, mida tänapäeval tuletusliitena enam ei tarvitata, kuid mis esineb reas liitsõnades. Toodagu siin näidetena selliseid er-liitelise täiendsõnaga liitsõnu, nagu tallermaa (vrd. tallama), songermäa (vrd. songima), tõngermäa (vrd. tõnguma), kukerpall, kukerkuuti (vrd. kukkuma), uperpall, uperkuuti (vrd. upitama), kullerkupp, hellerhein, kukerpuu, viherpuu, angervaks, angervars, vikerkaar, vikerkest.

Kõneldes liitsõnadest võib märkida ka selliseid liitsõnu, mis keeleajalooliselt on küll liitsõnad, kuid tänapäeva keele seisukohalt seda enam ei ole. Nii ei tule kellelegi pähe pidada sõnu nagu veski (murdeti veel kujul vesikivi või veskivi), peats, jaluts (peats, jalgeots), nagu (naa kui, S. o. nõnda kui), väga (murdeis veel kujul väega, kujunenud sõnadest väe kaas) liitsõnadeks, kuigi nad kunagi on liitsõnad olnud. Enam liitsõna iseloomu kannavad sõnad nagu tollal (tol ajal), sellal (sel ajal) ja rätsep (rätt+sepp). Seda kinnitab ka asjaolu, et veel hiljuti sõna rätsep kirjutati teiste ametit märkivate sepp-sõnade taoliselt rätsepp kujul. Üldiselt aga kõiki selliseid tuhmunud liitsõnu meie tänapäeva keele seisukohalt ei saa pidada enam liitsõnadeks ja meie kääname neid mitte enam liit-, vaid liitsõnadena.

Teravamalt kerkib liht- ja liitsõna suhte küsimus laen- ja võõrsõnade puhul.

Laensõnade korral me ei tee vahet liitsõnaliste ja lihtsõnaliste laenude vahel, vaid käsitame neid kõiki ühteviisi liitsõnadena. Sellepärast meie ei vaatle liitsõnadena näiteks sõnu nagu hampelmann 'hüpinkukk', jõngermann e. naakmann 'jõmpikas', võõrmünder 'kirikueestseisja abiline', pakpoord 'laeva vasakpoolne parras', kuid vaatleme liitsõnadena selliseid laene, millede osad (vähemalt põhiline osa) eesti keeles üksiksõnadena on tuntud, näit. pärilmutter (pärl ja mut-

ter, mõlemad tuntud), liimeister (meister tuntud).

Võõrsõnade kohta on kehtiv täiesti sama. Võõrsõnu, mille üks osis või mõlemad osised meile liitsõnadena tuntud on, peame liitsõnadeks, teisi aga liitsõnadeks sõltumatult sellest, et nad päritolukeeles võivad olla liitsõnad. Nii peame liitsõnadeks sõnu, nagu elektromagnet, ampermeeter, radioaktiivne, kilogramm, hüdroturbiin, eksperimentaalfüüsika, aga samuti ka antisanitaarne, kontrrevolutsioon, ekstsempion, paratüüfus, autobiograafia, motokross jt. Võimalik on eesti keeles ka võõrsõna liitumine meie oma algupärase sõnaga ja vastupidiselt, näit. duširuum, fotopaber, finantsaasta, est-raadiõhtu, reformvoodi, regulaarvägi, feodaalkord, samuti kindlustuspreemia, poolofitsiaalne, tantsuansambel, koduapteek, vasikaragu, jõeforell, kaluriartell. Ometi ei ole meie keelele omaseks saanud võõreesliidete liitmine algupärasele sõnavarale, näiteks me ei tarvita antiusuline, vaid usuvas-tane, ei tarvita interrahvuslik, vaid internatsionaalne või rahvusvaheline jne. Selliseid sõnu nagu pseudoteaduslik 'ebateaduslik' ekskuningas 'endine kuningas', ultramoodne 'ülimoodne', antikangelane, tuleb pidada eesti keeles siiski erandlikeks. Samuti ei ole eesti keelele omane ka võõrsõnaliste lühendite ülevõtmine, kuigi seda teiste keelte eeskujul mõnel määral on tehtud, näiteks on tarvitusel nii agitatsioonipunkt kui ka agitpunkt, harvemini ka komnoor kommunistliku noore asemel, kuid seda lühendatud vormi ei saa kirjakeeles pidada soovitavaks, samuti kui vorme kompartei ja komsorg, millede asemel tarvitatakse kommunistlik partei ja kommunistlike noorte organisaator. Kui aga mingi võõrsõna on rahvusvaheliselt tulnud lühemal kujul tarvitusele, siis on lühemat kuju hakatud tarvitama ka meil, näit. tarvitame kinõ ja auto varasemate kinemotograaf ja automobiil asemel.

Paralleelsõnad erinevad tavalistest liitsõnadest selle poolest, et nende puhul ei saa kõnelda põhi- ja täiend-sõnast, sest paralleelsõnad moodustavad omapärase sõnaühendi, milles vastava sõna sisu annab tavaliselt edasi juba

üks paralleelsõna osistest, kuna teine osa sama sisu veidi häälikuliselt teisendatult kordab. Paralleelsõnad ühendatakse kirjas sidekriipsuga, mida on võimalik asendada sõnaga ja, näit. riigin-ragin väljendab sama, mida riigin ja ragin. Erinevus paralleelsõnades võib avalduda 1) erinevas vokaalis (näit. kiilin-kölin), 2) erinevas konsonandis (näit. sigri-nigri), 3) erinevas vokaalis ja konsonandis (näit. ääri-veeri) ja 4) diametraalselt erinevas sõnatähenduses (näit. siia-sinna).

Jälgides sisuliselt paralleelsõnu võib siin eristada rea rühmi.

1. Siia kuuluvad kõigepealt onomatopoeetilis-deskriptiivsed sõnad, mis erinevad vokaalilt, näit. sigin-sagin, prigin-pragin, kibin-kabin, kihin-kahin, nigin-nagin, pligin-plagin, kribin-krabin, kigin-kägin, kirin-kärin, kiilin-kölin jt. Nagu märgata võib, on esimeses paralleelsõnas vokaal i, millega vaheldub tavaliselt a, harvemini ä või ö.

2. Teise rühma moodustavad sõnad, mis märgivad mõnesuguseid vähese väärtusega tühiseid esemeid, näit. kiltsud-kaltsud, kribu-krabu, kimpsud-kompsud, tühi-tähi, pudi-padi, risu-räsu, nipe-näpe, samuti tingeltangel, surimuri, tiri-liri ja sigrimigri (viimased kirjutatakse erinevalt eelmistest paralleelsõnadest kokku).

3. Samasugused peamiselt vokaalilt erinevad on ka paljud mäarsõnad, mis märgivad tavaliselt viisi, näit. pilla-palla, risti-rästi, vinta-vänta, kiira-käära, kirinal-käri-nal, vinka-vonka, linka-lonka, sega-soga, siira-viira, ääri-veeri; uisapäisa jt.

4. Enam hüüdsõnalist ilmet kannavad järgmised onomatopoeetilis-deskriptiivsed sõnad: tipa-tapa, sirr-sorr, tikk-takk, priuh-prauh, pimm-pamm, riks-raks.

5. Eelmistest küllaltki teravalt erineb järgmine rühm, kus paralleelsus ei avaldu ühe sõna häälikulise teisendi

esitamises, vaid kus sagedasti kaks diametraalselt vastupidise sisuga sõna on ühendatud üheks sõnaühendiks, näit. edasi-tagasi (s. o. liikus edasi ja tagasi), siia-sinna, sinna-tänna, üles-alla, risti-põigiti, enam-vähem, üht-teist jmm. Eelmistega mõnel määral võivad liituda ka sellised nimisõnad, nagu ost-müük (ost ja müük), tulud-kulud jt.

6. Paralleelsõnadeks tuleb lugeda ka selliseid nimisõnalisi väljendeid, nagu suud-silmad, sool-leib, isa-ema, kissa-kära, asesõnu nagu emb-kumb, mitu-setu, määrsõnu nagu pi-sitasa ehk tasapisi jt.

Nagu eelmistest näidetest nähtub, kirjutatakse paralleelsõnad üldiselt sidekriipsuga, sest need on iseseisvad sõnad ja neis käändub kumbki sõna eraldi, näit. nipe-näpe, nipet-näpet, nippest-näppest, nippe-näppega, kimpsud-kompsud, kimpsude-kompsude jne. Erandlikult kirjutatakse aga kokku need paralleelsõnad, milledes ei käändu enam mõlemad sõnad, vaid käändub ainult viimane sõna, nagu sigrimigri, sigrimigrit, sigrimigrist, tiriliri, tiriliriga jne., mis on paralleelsõnast muutunud juba liitsõnaks. Selliste paralleelsõnast tekkinud liitsõnadena võib märkida näiteks sõnu, nagu peoleo (os. peoleod, alaleütl. peoleole), pingpong (om. pingpongi, viimane sellisena juba laenatud).

Sellisel paralleelsõnast kujunenud liitsõnu on hakatud aga veelgi edasi arendama ja on kujundatud neist lihtsõnad, näit. virvarr (varasem virrvarr) ja siksak, om. siksaki, os. siksakki (varasem sikksakk), kuigi on küsitav, kas oleks põhjust olnud neid liitsõnadeks muuta, sest rahvakeeles esineb küllalt tugev tendents neid liitsõnadena tarvitada. Viimast tendentsi ongi arvestatud sõna tipp-topp puhul, mida vahepeal tarvitati tiptop kujul.

Lõpuks võib mainida veel kordussõnu, milledes üht ja sama sõna korratakse, näiteks onomatopoeetilist laadi sõnades, nagu äiu-äiu (lapse äiutamisel), tibu-tibu (kanade kutsumisel), jönt-jönt (kõndima), tatsa-tatsa (käima) jt. Tegelikult neidki ei saa pidada liitsõnadeks samuti kui paralleelsõnu, kuid teatavatel juhtudel võivad sellistestki

kordussõnadest kujuneda vastavad liitsõna ilmet kandvad sõnad, nagu klukluu, nonoh jt. Sii kuulub ka nimisõna lõkilõki.

Kordussõnadeks võib pidada ka kordkorralist astendust märkivaid määrsõnu, näit. hoop-hoobilt, aeg-ajalt, aasta-aastalt, päev-päevalt, samm-sammult, sõna-sõnalt, täht-tähelt, järk-järgult jt., mis on kujunenud vastavaist sõna-übedeist. Kõiki liitsõna tunnuseid ei ole sellisel kordussõnadel.

Põhi- Täiendsõna	Nimisõna	Omadussõna	Arvsõna	Asesõna
Nimisõna	raudahi lambiklaas vettehüpe naisarst	vesihall rannaäärne lumerikas	[aastakümme aastasada]	
Omadussõna	kalliskivi nõdrameel- sus välissein	laidõlgne teravmeelne tume punane välismaine	[mustsada] musttuhat	
Arvsõna	kolmnurk kahekõne	kahetoaline veerandliit- rine	kakssada kuuskümmend kahekümmes	üksteise teineteise
Asesõna	enesekaitse kõikteadja	minusugune seekordne	mõnisada mitukümmend	iseenese seesama seesinane seesugune
Tegusõna	seismapanek teadaanne päritolu küsimärk	püsikindel möödunud- aastane vastava- sisuline		
Määrsõna	tänapäev eeltöö allasõit allkiri	tänahommi- kune ennekuul- matu		
Kaassõna	ülekaal ennemine- vik vastuoksus	vastumeelne ennelõunane		
Sidesõna	kui-lause			
Hüüdsõna	hurraahüüe	vinkavonka- line		

KOOSNEVAD LIITSÕNAD.

Tegusõna	Määrsõna	Kaassõna	Sidesõna	Hüüdsõna
helilindis- tama	tükkaaval parvekaupa käsikaudu vestiväel	kohapeal uluall		tibu-tibu notsu-notsu
kuritarvi- tama heakorras- tama	õrnavõitu noorehtu pikisilmi			
kahekordis- tama	sajakordselt poolviltu ükshaaval	teispooll (teed)		
omavolit- sema iseäratsema ennastsal- gav	sedapuhku omasoodu ennastsalga- valt		mistõttu seepärast sellegi- pärast	
liikumapanev olemasolev	võib-olla möödamannes			
taaselustama pealetükkiv laialivalguv	tasapisi kinnisilmi tasahilju- kesi	sealtpooll (teed) siinpool (jõge)	otsekui justkui nõndakui	
	enneaegselt	üheakoos (sinuga)		
tiritammi- tama				ohoh tohoh ahah kluu-kluu

S i s u k o r d .

Liitsõna mõiste, koosnevus ja liitumisviisid. . .	3
I. LIITNIMISÕNAD.	
Nimisõnalise täiendsõnaga. Nimetavaliselt liituvad nimisõnad	15
Nimetavalise täiendsõnaga nimisõnade tähenduslikud rühmad	17
Omastavaliselt liituvad nimisõnad	31
s- (om. <u>sg</u> -) liiteliste sõnade liitumisest. . . .	38
Telstes käänetes esinevate täiendsõnadega nimisõnad	41
Täiendsõna ainsus ja mitmus liitnimisõnades . . .	43
Lühenenud või konsonanttüvelise täiendsõnaga liitnimisõnad	45
Omadussõnalise täiendsõnaga nimisõnad	47
Arv- ja asesõnalise täiendsõnaga liitnimisõnad. .	53
Verbaalse täiendsõnaga nimisõnad.	56
Määrsõnalise ja abisõnalise täiendsõnaga liitnimisõnad.	59
II. LIITOMADUSSÕNAD.	
Nimisõnast ja omadussõnast koosnevad liitomadussõnad	65
Võrdlust märkivad nimetavalise täiendsõnaga liitomadussõnad	65
Mitmesuguseid suhteid märkivad omastavalise täiendsõnaga liitomadussõnad.	66
Rohkust, vähesust, valmidust vm. märkivad liitomadussõnad	69
Suurust, kuju, taolisust vm. märkivad liitomadussõnad	71

Liitnimisõnadest tuletatud liitomadussõnad.	72
1) Nimetavaliselt liitunud liitomadussõnad	72
2) Omastavaliselt liitunud liitomadussõnad	73
Deverbaalse põhisõnaga liitomadussõnad	74
Mitmusliku täiendsõnaga liitomadussõnad.	75
Liitsõnad, mille põhisõnaks on sõna <u>-täis</u>	75
Kahest omadussõnast koosnevad liitomadussõnad.	75
Liitomadussõnad, mis näitavad, kellel või millel midagi on.	75
Kaht omadust või põhisõna omaduse eri varjundit märkivad liitomadussõnad	77
Omadussõnalise täiendsõnaga liitnimisõnadest tuletatud liitomadussõnad	78
Lühenenud täiendsõnaga liitomadussõnad.	79
Arvsõnalise täiendsõnaga liitomadussõnad.	80
Asesõnalise täiendsõnaga liitomadussõnad.	82
Määr- ja abisõnalise täiendsõnaga liitomadussõnad.	83
Paralleelsust ja astendust väljendavaist liitomadussõnadest	84
III. LIITPÕORDSÕNAD	86
IV. LIITMÄARSÕNAD	89
V. LIITABISÕNAD	94
Pooltuhmunud liitsõnad ja paralleelsõnad	95

А.Х. Каск

ГРАММАТИКА ЭСТОНСКОГО ЯЗЫКА

III

СЛОЖНЫЕ СЛОВА И СЛОЖЕНИЕ СЛОВ

На эстонском языке

Тартуский государственный университет
ЭССР, г.Тарту, ул. Пликооли, 18

Vastutav toimetaja E. Turu

Tehniline korrektor M. Mitt

=====
TRU rotaprint 1967. Paljudamisele antud
23. VIII 1967. Trükipoognaid 6,63. Tingtrüki-
poognaid 6,03. Arvestuspoognaid 5,35. Trüki-
arv 700. Paber 30x42. 1/4. MB 05352.

Tell. nr. 434.

Hind 15 kop.